

O literatuře

O LITERATUŘE

Tomáš Malina

© Tomáš Malina, 2024

Obsah

1. Co to je literatura?.....	7
2. Kniha jako kulturní výtvar.....	9
3. Co to je literární interpretace (a záznamy o četbě)	12
4. Co si přečíst ze světa úplně nejdřív.....	24
5. Co to je česká literatura.....	26
6. Co z české literatury nevynechat	28
7. Kulturní kyvadlo a my	30
8. Některé literární druhy i žánry	36
9. Tropy, figury a některé další literární pojmy	43
10. Literatura starověku	47
11. Literatura středověku	55
12. Renesanční literatura.....	59
13. Barokní literatura	65
14. Klasicistní literatura (včetně prvních děl světového literárního realismu a počátků tvorby v době českého národního obrození)	66
15. Preromantická literatura.....	70
16. Literární romantismus (a biedermeier)	74
17. Literární realismus (včetně naturalismu a imaginativního realismu).....	79
18. Novoromantická literatura	90
19. Literatura konce století (první moderna)	94
20. Literatura druhé moderny: modernismus a avantgarda.....	102
21. Moderní realismus v literatuře	105
22. Literární polemika s realismem.....	108
23. Česká literatura 20. a 21. století	110

1. Co to je literatura?

1.1 Kultura a textová tvorba

Souhrn všech lidských výtvorů, materiálních i duchovních, se nazývá **kultura**. Kulturu lze třídit podle různých hledisek: časových (středověká kultura, kultura devadesátek), územních (kultura africká, česká atd.), tematických (hudební kultura, kultura odívání apod.).

V každém případě důležitou součástí kultury představuje *textová tvorba*. **Text** je jakýkoli ucelený a uspořádaný jazykový projev, mluvený či psaný. Ovšem zpravidla se důkladněji zabýváme jen těmi texty, které jsou zaznamenány a uchovávány pro další **reprodukcii**.

1.2 Slovesnost a literatura

Texty původně tradované ústně se označují jako **ústní slovesnost**. Texty vzniklé záměrně v písemné podobě tvoří **písemnictví neboli literaturu**. Literatura se z hlediska funkčního dělí na:

a) **literaturu věcnou**: převládá v ní **funkce informativní**, spočívající v prezentaci znalostí;

b) **literaturu beletristickou**: převládá v ní **funkce estetická**, spočívající ve vztahu k vnímání krásy či k pocitu libosti/příjemnosti.

Literatura věcná, to jsou příručky, učebnice, odborné publikace...

Literatura beletristická, to jsou povídky, romány, ale třeba i jen písňové texty...

Pokud **beletristická literatura** poskytuje objevný, tvůrčí pohled na skutečnost, označuje se jako **literatura umělecká**. Druhou podskupinu beletrie představují texty, jež se spokojují jen s prostou zábavností, zbavenou hlubších obsahů: hovoříme zde o **literatuře triviální**.

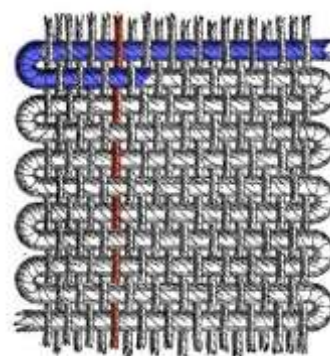
Existují ovšem také texty na **pomezí mezi literaturou věcnou a beletrií**; je to především **literatura faktu** (cestopisy, životopisy, deníky, vzpomínková literatura, hodnotná korespondence...) a **beletristické texty v publicistice** (tedy v hromadných sdělovacích prostředcích – médiích) (fejeton, sloupek, reportáž...). Celou situaci ukazuje následující tabulka:

	Reprodukováné texty		
Ústní slovesnost	Literatura		
	Literatura věcná	Beletrie	
		Literatura umělecká	Literatura triviální
	Literatura faktu		
	Beletristická publicistika		

1.3 Podle čeho poznáme literaturu kvalitní, hodnotnou?

Jistě nás napadlo, že pojem *text* souvisí se slovem *textil*. *Textilie* (*tkaniny*) jsou výrobky plošného tvaru vzniklé především tkaním, kdy se opakovaně provazují (kříží) dvě navzájem kolmé soustavy vláken: svislá vlákna se nazývají osnova, vodorovná jsou útek.

Tvoříme-li text, měli bychom si počínat obdobně. Jako horizontální (vodorovná) vlákna si můžeme představit prostý **obsah** sdělení, a jako vertikální (svislá) vlákna chápeme **způsob**, jakým obsah sdělujeme: měli bychom být srozumitelní, ale zároveň odkazujeme na vyšší (či naopak hlubší) souvislosti; čtenář či posluchač by měl od nás dostat víc než jen pouhou informaci – měli bychom obohatit jeho **porozumění světu**.

Ve sféře **umělecké literatury** si to ukažme na příkladu. Všichni aspoň rámcově víme, co je obsahem slavného románu *Robinson Crusoe* [robinsən kru:səu] od britského spisovatele Daniela Defoea [dænjəla di'fəua] (ponechme nyní stranou fakt, že název knihy je ve skutečnosti delší). Jde o první ryze trosečnický příběh ve světové literatuře, ovšem jeho myšlenkový obsah je rozsáhlejší. V osudech titulní postavy – a zároveň vypravěče – tu kromě dějového napětí navíc najdeme: a) celý dosavadní technologický vývoj lidstva shrnutý do jediného lidského života (od éry lovectví a sběračství přes řemeslnou výrobu až po koloniální expanzi) a b) sebevědomou jistotu, že podnikavý a odvážný člověk obyčejného původu dokáže i bez přispění privilegovaných společenských vrstev stát se sám pánem svého osudu.

Naproti tomu **tvorba triviální** má pouze horizontální rozměr: literatura tohoto typu předkládá příběhy jen pro ukrácení dlouhé chvíle nebo pro odvedení pozornosti od závažných problémů (individuálních či společenských), ale také na čelném místě usiluje o finanční prospěch (mnohdy ve spojení s reklamou apod.). Dnešní zájemce se s triviální tvorbou setkává především v televizi: jejím nejčastějším příkladem jsou nekonečné seriály, telenovely, běžné detektivky (kriminálky) apod.

Objektivně však musíme říct, že hranice mezi uměleckou a triviální tvorbou není ostrá: v mnohých dílech považovaných v době svého vzniku za triviální nacházíme dnes umělecké hodnoty a naopak.

Na okraj připojme stručnou poznámku o anglickém názvosloví (ovšemže pocházejícím z latiny): beletrie se tu označuje pojmem *fiction* [fikšən] a literatura věcná je *nonfiction* [ˌnɒn'fɪkšən].

1.4 Stručně o počátcích písemnictví

Počátky literatury spadají do přelomu 4. a 3. tisíciletí př. n. l., kdy v souvislosti s utvářením nejstarších států vznikaly první propracované soustavy **písma**.

Již ve starověku se vyvinulo dvojí dělení textů na **základní literární druhy**: podle **způsobu vyjádření skutečnosti** na epiku, lyriku a drama; podle **jazykové formy** na prózu, poezii a drama. Tyto literární druhy se pak podrobněji člení na jednotlivé **žánry**: epos, tragédii a komedii, bajku, sonet, povídku, román atd. O této tematice pojednáme podrobně později.

Starověké a částečně i **středověké písemnictví** se vyznačují některými společnými charakteristickými rysy:

- není přesně oddělena literatura věcná od beletristické;
- velký vliv ústní slovesnosti se odráží v převaze poezie nad prózou;
- hlavními faktory podněcujícími rozmanitost literární tvorby jsou pouze teritoriální, kulturní, náboženské aj. rozdíly mezi národy.

Teprve v **novověku**, kdy se (zejména díky knihtisku) prudce zvyšuje objem literární produkce, začíná docházet k ještě bohatšímu rozrůznění beletrie: v euroamerickém prostoru vznikají jednotlivé **literární směry**, zpravidla začleňované do obecnějších kulturních slohů. Někdy se také vymezují jednotlivé **tvůrčí skupiny**. Ve **20. století** se významným činitelem, který ovlivňuje podobu i vývoj beletrie, stala **média**, k nimž se ve **21. století** přidalo působení **sociálních sítí** na internetu.

Odborným zkoumáním umělecké literatury se zabývá **literární věda**. S ní souvisí i **literární kritika** – publicistický obor, který zprostředkovává široké veřejnosti kvalifikované názory na beletrii.

2. Kniha jako kulturní výtvar

2.1 Jak knížky vznikly a vyvíjely se

Zabývat se literaturou, to znamená věnovat se na prvním místě **knížkám** – i když beletristické literární texty najdeme také v některých časopisech, na specializovaných internetových stránkách nebo – mnohem méně často – v novinách. České slovo *knih*/*knížka* má obdoby také v jiných slovanských jazycích a pochází až ze starověké Asie.

Ve **starověku** bylo první velké literární dílo vůbec – *Epos o Gilgamešovi* – zaznamenáno, tedy vlastně rydlem vtačeno, na hliněné tabulky. Nejznámější kniha světových dějin – *Bible* – byla psána inkoustem pomocí rákosového písátka na svitky z papyru (vyrobeného ze stonků rostliny šáchoru) nebo pergamenu (ze zvířecích kůží zbavených srsti).

Když byl na **přelomu starověku a středověku** v Evropě a Středomoří papyrus definitivně vytlačen pergamenem, prakticky zde skončila i výroba svitků, a rozsáhlejší písemnosti získaly všeobecně podobu **kodexu**, tedy pevného souboru listů svázaných ve hřbetu (zpravidla po delší straně obdélníkového formátu). Od počátku středověku se psalo ptačím perem namáčeným do inkoustu v kalamári a kodexy bývaly opatřeny dřevěnými deskami (latinsky *codex* = *kmen*). Z kodexů se brzy vyvinuly **vázané knihy** blízké dnešní podobě (desky byly potažené kůží, text doplněn **iluminacemi** – výtvarným doprovodem aj.). Takové středověké knihy byly ovšem vzácné a ceněné.

V **pozdním středověku** se po Evropě začal šířit původně asijský vynález **papíru** (velmi tenkého psacího podkladu ze zhuštěných jemných vláken rostlinného původu). Papír v Evropě se ovšem nejprve vyráběl (běžně až do 1. poloviny 19. století) z textilií (ruční papír).

Na **přelomu středověku a novověku** vznikl v Evropě **knihtisk** (kolem r. 1450). Tiskařská předloha pro knižní (novinovou aj.) stránku tu má podobu plochy se stranově obrácenými kovovými písmeny-literami (a ilustracemi), na něž je nanášena tiskařská barva a jež jsou pak otištěny na psací podklad. Knihtisk rychle zmnohonásobil knižní produkci jak v počtu svazků (nyní již cenově dostupných), tak v množství titulů.

Začala vznikat **nakladatelství**: firmy zaměřené na vydávání (výrobu a distribuci) knih.

V průběhu **17. století** vznikly **periodické** (pravidelně vydávané) **tiskoviny** (**periodika**). Rozdělují se na **noviny**, mající podobu složky listů a přinášející především informace o aktuálních událostech, a **časopisy**, mající podobu sešitu a obsahující různé texty s nadčasovějším zaměřením.

Od **přelomu 18. a 19. století** se i v beletrii plně rozvíjí umění **knížní ilustrace**.

Před r. 1850 se začal šířit nový, dnes jediný **průmyslově vyráběný papír** – z buničiny, která se získává z dřevitého materiálu. To umožnilo prudký nárůst počtu knih různých rozsahů i formátů.

V **19. století** mnohé romány nebo povídkové soubory vycházely nejprve **na pokračování** v časopisech (méně často v novinách) nebo jako postupně vydávané samostatné sešity.

Od 2. poloviny 19. století využívání **fotografie** pronikavě zvýšilo technickou i obsahovou hodnotu věcné literatury.

Ve **20. století** se tisk výrazně zmodernizoval: začalo se tisknout rychlou a levnou metodou **ofsetu** (tisk z tiskařských válců), přičemž v 60. – 90. letech se pro předlohy používala pokročilejší **fotosazba**.

Od 1. poloviny 20. století jsou běžné **filmové, rozhlasové a televizní adaptace** beletristických děl. K nim se **od přelomu 20. a 21. století** přidala rostoucí obliba **audioknih**.

V **současnosti** knihy vznikají prostřednictvím mnohostranného využívání **digitálních technologií**, což zvyšuje atraktivitu knižní produkce a urychluje její cestu ke čtenářům.

2.2 Jaké části má knížka

Knížka – to není jen text, ale **komplexní artefakt**, na jehož vzniku se podílí řada profesí. O tom, co všechno knížka obnáší, nás zpravuje již přehled jejích **součástí**:

Přebal: list papíru, zpravidla laminovaný a výtvarně řešený, který obaluje desky knihy; obsahuje jméno autora, název díla, nakladatelství apod., obvykle – na zadní straně nebo na klopě – také motivační údaje o knize a základní informace o autorovi;

Desky: pevná nebo měkká obálka knihy, jsou výtvarně řešené a s podobnými údaji jako přední strana přebalu; součástí desek je hřbet, který slouží mimo jiné k rychlé identifikaci knihy;

Předsádka: nalepený dvojlist tužšího papíru, který spojuje desky s knižním blokem;

Knižní blok: svázané a oříznuté listy knihy;

Záložka: proužek látky vlepený do hřbetu knihy a umožňující čtenáři označit místo v knižním bloku; bývala pravidlem, dnes ji najdeme jen občas.

Některé **důležité stránky** nebo prvky v knižním bloku:

Signet: značka nakladatelství umístěná na první liché stránce knihy;

Patitul: list před hlavním titulem, obsahuje (zpravidla na druhé liché stránce) ve zmenšené podobě jméno autora a název-titul knihy;

Frontispis: sudá stránka naproti hlavnímu titulu, bývá výtvarně pojata (často s ilustrací);

Hlavní titul: na liché stránce, je výtvarně řešen, obsahuje titul, autora, nakladatelství, rok vydání;

Impresum: na sudé straně titulního listu, obsahuje značku © z anglického *copyright* [kopirait] = *autorské právo*: značka uvozuje jména osob vlastnicích autorská práva ke knize (autor, ilustrátor, překladatel...) a rok, kdy tato práva vznikla; na téže stránce bývá mezinárodní kód knihy (ISBN; International Standard Book Number) – v naší zemi se používá od r. 1989;

Obsah: seznam všech pojmenovaných oddílů (kapitol apod.) v knížce, doplněný vždy o čísla počátečních stránek; v beletrii jej najdeme na konci knížky, ve věcné literatuře obvykle na začátku.

2.3 Základní údaje o knize

Pokud zvažujeme přečtení konkrétní knihy, potřebujeme rychle a snadno poznat, zda knížka odpovídá našemu čtenářskému záměru. Tehdy nám pomohou základní údaje o knize, které jsou obsaženy v **tiráži** [tyráži] – soupisu umístěném zpravidla na konci, u nejnovější věcné literatury však spíše na začátku knihy. V tiráži budeme sledovat především následující informace:

Jméno autora a název knížky: to jsou jasné údaje, podle nichž jsme zpravidla knížku už vyhledali a teď ji držíme v ruce;

U českých překladů **původní** (originální) **název díla**, zahraniční nakladatelství a místo i rok vydání, z něhož byl překlad pořízen: český název se může od originálního poněkud lišit; důležité bývá také jméno **překladatele** – může být zárukou věrného i umělecky hodnotného překladu;

Nakladatelství a místo i rok českého vydání: také název nakladatelství prozradí leccos o úrovni knížky a u překladů nás rok vydání informuje o tom, nakolik je knížka jazykově aktuální;

Číslo vydání: odliší novinku od titulu s již dlouhodobější čtenářskou oblibou.

Tiráž obsahuje také údaje, které pro nás jako čtenáře důležité nebývají: jméno odpovědného redaktora (což je pracovník nakladatelství, který má vydání knížky na starosti a organizačně je zajišťuje od přijetí rukopisu až po vytištění a distribuci), název a sídlo tiskárny (nezaměňovat s nakladatelstvím!) aj.

Klíčové údaje z tiráže jsou obsaženy v **bibliografické citaci**, která slouží k jednoznačné identifikaci knihy. Bibliografická citace má pevně stanovenou podobu, pro naše středoškolské potřeby bude vypadat například takto:

SAINT-EXUPÉRY, Antoine de. *Malý princ*. Páté vydání v Albatrosu. Praha: Albatros, 1984.

TŘEŠTÍKOVÁ, Radka. *Bábovky*. Vydání první. Praha: Motto, 2016.

2.4 Knihkupectví a osobní knihovna

Kniha tedy obecně představuje mnohostrannou **kulturní hodnotu**. Zároveň jsme ovšem knihami obklopeni: v kamenných a internetových knihkupectvích – o antikvariátech s použitými knížkami ani nemluvě – i ve veřejných knihovnách. Jak se v tom všem vyznat? Zkusme třeba následující postup.

Měli bychom si vytvořit **osobní příruční knihovničku**, třeba jen na polici u psacího stolu: bude obsahovat nízké desítky svazků – příručky, slovníky, ale také něco na odreagování.

Sestavme si a dodržujme **plán četby** (hlavně beletristické) – třeba vždycky na rok: měl by reagovat nejen na nevyhnutelné potřeby (četba do školy), ale i na naše záliby (samozřejmě zůstane prostor pro nečekanou novinku). Knížky si kupujeme i půjčujeme.

Orientaci v četbě nám nakladatelství usnadňují vytvářením **knižních edic**: tematicky koncipovaných a graficky sjednocených řad vydávaných knížek (příklady aktuálních edic: *Sebrané spisy Milana Kundery* nebo *Původní česká detektivka*).

Díla stará desítky let – i více – mívají **ediční poznámku**, kde nakladatelství objasňuje, z jakých vydání a po jakých jazykových apod. úpravách aktuální knížka vznikla.

Budování velké **osobní či rodinné knihovny** je celoživotní úkol – i vašeň. Pamatujme však, že v běžných podmínkách bytu či rodinného domku nebudeme mít prostor pro více než zhruba dva tisíce svazků; cílený výběr získaných knih tedy nabyde na důležitosti.

Větší **knihkupectví** (i celé jejich sítě) mají samozřejmě své internetové stránky. Na nich nejen zjistíme aktuální nabídku, ale žádanou knížku si můžeme i objednat. Drobná rada: objednat knížku do kamenného obchodu bývá někdy praktičtější, než ji přes internet rovnou koupit; pokud totiž v obchodě zjistíme, že knížka neodpovídá našim představám, můžeme od koupě snadno odstoupit.

2.5 Veřejné knihovny

Česká republika drží světový primát v hustotě sítě veřejných knihoven. **Knihovny 21. století** už zdaleka neslouží jen půjčování knih, časopisů a novin, ale proměnily se v **multifunkční informační centra**, která mj. pořádají besedy, přednášky a výstavy, poskytují přístup do knihovních databází atd.

Prakticky každá veřejná knihovna má **elektronický katalog** a s ním i možnost rezervace vybraného titulu apod. Mnohé knihy lze – jako **e-knihy** – půjčit online stažením do počítače, mobilního telefonu nebo do čtečky.

Existuje také **Souborný katalog České republiky (SKC)**, který eviduje každou knihu, jež je k dispozici v kterékoli veřejné knihovně v České republice: přístup najdeme na webu <https://aleph.nkp.cz>.

Leckteré knihy ve veřejných knihovnách jsou **digitalizovány**, ovšem přístup k nim může být omezen aplikací legislativy o autorských právech (ta v České republice trvá po celé období končící 70 let po autorově smrti; týkají se nejen spisovatelů, ale i ilustrátorů, překladatelů apod.).

Nezapomeňme ani na **školní knihovny**: nemají stejnou šíři záběru jako veřejné knihovny, ale v oblasti beletrie by měly ve zvýšené míře nabízet např. knížky ze školní četby.

Poznámky na závěr: V poslední době se rozšířily veleužitečné pouliční (nádražní apod.) knihovničky, kam lidé odkládají nepotřebné knížky a odkud je možné si je zdarma natrvalo vzít. A pokud jde o naše vlastní knížky: buďme opatrní při jejich půjčování, a při transportu je raději vkládejme do plastových apod. pouzder.

3. Co to je literární interpretace (a záznamy o četbě)

3.1 Jak poznáme dobrou knížku?

Nejprve si stanovme, že od této chvíle budeme v naší učebnici pod pojmem *literatura* rozumět (pouze) *beletrii* – pokud výslovně neuvedeme jinak. A z takto vymezené literatury nás bude především zajímat *literatura umělecká*. Jenže – jak ji poznáme?

Pojem *umění* je odvozen od slova *umět*, které nejpůvodněji znamenalo *smyslově vnímat*. *Umění* je tedy lidská schopnost vytvářet smyslově vnímatelné lidské výtvořky, které prostřednictvím své estetické kvality poskytují – jak jsme se již zmínili – **objevnou, tvůrčí interpretaci skutečnosti**.

To znamená, že vnímatel – divák, čtenář, posluchač – si díky uměleckému dílu vytváří **nový vztah ke skutečnosti**, lépe řečeno, k některým jejím částem. Na rozdíl od vědy se u umění jedná o **vztah komplexní**, založený nejen na **poznacích**, ale také na **emocích a hodnotách**.

Z toho, co jsme právě řekli, ovšem vyplývá, že „novost“ uměleckého výtvořku není jen záležitostí **autora-umělce**, ale také záležitostí **vnímatelů**. A dokonce musíme dodat, že zatímco dílo prostě jednou vzniklo a zkrátka tu je, tak jeho příjemci se mění – především v čase. Leckteré výtvořky, které byly v době svého vzniku považovány za velké umění, dnes už na nás takhle nepůsobí. A naopak, mnohdy teprve dnes objevujeme uměleckou povahu skutečností, které byly donedávna přehlíženy.

Ovšem existuje mnoho děl, jejichž umělecká hodnota je natolik silná a nezpochybnitelná, že je pociťována stále a jeví se jako věčná. Taková díla označujeme jako **klasická**, a v oboru literatury existují snahy sestavovat jejich soupis – **kánon** (připomeňme však, že přínejmenším „okraje“ takového kánonu jsou vždycky poplatné době i osobnímu vkusu sestavovatelů).

3.2 Literární interpretace – co to je?

Dobrou knížku – stejně jako jakékoli jiné dobré umělecké dílo – tedy poznáme podle toho, že na nás působí **objevně**, což v nás zároveň vyvolává **příjemný pocit** – zejména z posouvání hranic našeho poznání. Takový vztah k umění si vytváříme v procesu, který se nazývá **interpretace**.

Interpretací zjišťujeme:

1. Okolnosti **vzniku** a způsoby **publikace textu**;
2. **Vztah autora a textu**;
3. V textu vztah **částí a celku**;
4. Vztah textu k **okolní skutečnosti**;
5. Vztah textu a **jazyka**;
6. Vztah textu a naší **čtenářské zkušenosti**.

Je jasné, že dovednosti interpretace je třeba se naučit. Rozhodně nestačí jen osobní dojmologie, jakkoli upřímně míněná. **Interpretovat literární díla** se naučíme nejsnáze:

- a) **četbou** děl samotných;
- b) **studiem** prací literárních kritiků, vědců, historiků apod.;
- c) **porovnáváním** díla s jinými texty či s dalšími uměleckými výtvořky atd.;
- d) samostatným **přemýšlením i diskusemi** o přečtených dílech;
- e) získáváním **informací**, které se vznikem, obsahem a šířením díla souvisejí;
- f) **dalšími aktivitami**, např. cestováním po místech, kde se knížka odehrává, apod.

Osvědčilo se **zapisovat si** základní výsledky našeho interpretačního úsilí. V takových **záznamech o četbě** si shrneme nejdůležitější údaje o díle samotném a o našem čtenářském zážitku, naučíme se formulační přesnosti a ušetříme si čas, až si budeme chtít četbu konkrétního díla znovu připomenout.

Poznámka na závěr: Možná to všechno vypadá složitě, ale ve skutečnosti tomu tak není. Zjistíme, že interpretace se nápadně podobá detektivnímu pátrání – a o oblibě detektivek netřeba pochybovat.

3.3 Literární interpretace – 1. příklad (poezie)

Nejprve se podívejme na báseň, která z děl klasické poezie je u české mládeže aktuálně asi nejoblíbenější – najdeme ji mnohde na sociálních sítích.

Fráňa Šrámek (1877 – 1952): *Kdybych byl pastevcem koní* (z básnické sbírky *Splav* z r. 1916)

Kdybych byl pastevcem koní, večerním časem
stal by se jednou snad divoucí div:
až, hvízdnuv, koně bych svolal z ovlhlých niv,
koníček cizí, bílý a krásný, divoucí div,
stál by tu náhle a lidským mne oslovil hlasem.

Krásně by mluvil, jak v hrdle by studánku měl,
i jménem snad nazval mne: Františku, pastevče koní,
vzkazují bratří tví, jako ty pastevci koní,
u ohňů nočních že přepad je veliký žel,
už ani nepějí, hlavy jen kloní,
líto jim sebe je, líto je koní,
budeš-li zpívatí, za ně bys za všechny pěl.

Já nejsem pastevcem. Noční však chvílí
na mne též padá veliký žel,
už ani nezpívám, hlava se chýlí,
smutňoučkým ržáním jak vzduch by kol zněl,
koníčku bílý...

1. Okolnosti vzniku a způsoby publikace textu. Na internetu zjistíme, že Fráňa Šrámek byl významný spisovatel píšící prózu (romány a povídky), poezii (básně) i drama (divadelní hry). Báseň *Kdybych byl pastevcem koní* pochází z jeho **básnické sbírky *Splav***, která poprvé vyšla v r. **1916**. Dnes tuto báseň najdeme typicky na **osobních profilech** dívek, které rády jezdí na koni.

2. Vztah autora a textu. Fráňa Šrámek se narodil v **Sobotce**, což je malé město na okraji přírodně atraktivní oblasti Český ráj. Šrámkův otec byl státní úředník, několikrát byl přeložen do nového působiště, a tak se rodina opakovaně stěhovala; Šrámek strávil svá školní a studentská léta především v jihočeském **Písku**. Snadno zjistíme, že obě lokality – Sobotecko i Písecko – mají dlouhou a dodnes živou tradici **chovu koní**. Šrámek tedy v uvedené básni psal o námětu, který zblízka a dobře znal.

Ted' se podívejme na Šrámkův život v době kolem vzniku sbírky *Splav*. K tomu nám postačí 3 zdroje: *Wikipedie* (<https://cs.wikipedia.org/>), *Lexikon české literatury* a *Dějiny české literatury* (obojí v: <https://edicee.ucl.cas.cz/>). Zjistíme, že hned po vypuknutí **první světové války** byl Šrámek povolán do **rakousko-uherské armády** a – tak jako miliony jiných mužů – byl nucen válčit daleko od domova za zájmy militantní vídeňské vlády. Jeho vojenská služba byla zmírněna zdravotní dovolenou v Čechách a pozdějším převelením mimo první linii bojů, což mu umožnilo i během válečných let literárně tvořit; rukopis *Splavu* vznikl především právě tehdy.

3. V textu vztah částí a celku. Báseň *Kdybych byl pastevcem koní* je krásný, stylově čistý příklad **lyrické poezie**. Ta vyjadřuje pocity, nálady, dojmy, názory...; je nedějová (drobný náznak děje v básni není podstatný). Osoba, která takovou báseň čtenáři předkládá, se označuje jako **lyrický mluvčí (lyrický subjekt)** – může být totožná s autorem, ale často jde o stylizaci (více či méně odlišnou od skutečné autorovy osobnosti).

Námětem díla (tím, co se tu výslovně píše) je setkání mluvčího s nadpřirozeně pojatým – neboť mluvícím – koněm uprostřed venkovské krajiny.

Báseň se skládá z řady **motivů** (základních obsahových jednotek textu). Pamatujme: v kvalitním uměleckém díle **nic není náhodné**, vše tu má své místo a vše slouží celkovému smyslu díla. Takže analýzou motivů se zde můžeme nejsnáze přiblížit jádru interpretace. Jsou tu především tyto motivy: pastevec, večer, koně, vlhké pastevní louky (nivy), bílý kůň, lidský hlas, ostatní pastevci, smutek...

Když budeme hledat **vztahy mezi motivy**, nejvýrazněji nás osloví **kontrast** (protiklad) spočívající v postavě bílého koně na pozadí tmavého večerního kraje. Bílá barva tradičně představuje nevinnost, čistotu, svobodu. Temné barvy (černá, tmavě šedá...) symbolizují vážnost, zmar, nicotu, smrt.

Kůň přináší vzkaz od dalších pastevců, kteří, sedíce kolem svých ohňů, smutně kloní hlavy jsouce ovládnuti smutkem nad sebou i nad svými koňmi. Atmosféra je natolik pochmurná, že tento smutek nepochybně souvisí s krajním ohrožením, tedy s **hrozbou smrti**. A jsme-li v roce 1916, je jasné, že tuto hrozbu přináší válka. Válka, do níž musejí jít jak pastevci, tak koně (připomeňme, že první světová válka zůstává posledním ozbrojeným konfliktem, v němž ještě koně hráli významnou roli). Ve válce zahynou mnozí lidé i koně: tak se úděsným způsobem nechtěně završí celoživotní pouto, které je v mírových dobách láskyplně spojovalo.

A ještě jeden společný rys má osud lidí a koní: nikdo z nich přece nejde do války kvůli svým zájmům a kvůli své záchraně; všichni tam budou nahnáni pro prospěch a zisk držitelů moci, pro něž osud obyčejných lidí i krásných zvířat nic neznamena.

Nyní si povšimněme postavy **mluvčího**. Zdá se, jako by v daném okamžiku stál poněkud stranou. Avšak zpráva o ostatních pastevcích i o koních na něj dopadá stejně tvrdě jako na ostatní: až ti – pastevci i koně – odejdou, mluvčí sice zůstane (zatím) naživu, ale zcela sám; jeho dosavadní svět se mu zhroutí. Stejně tak, jako první světová válka znamenala obecně zánik světa předchozího.

Všechno to, co jsme právě shrnuli, můžeme označit jako **téma**: souhrn hlavního myšlenkového obsahu díla, vlastně autorský záměr, s nímž dílo vzniklo.

4. Vztah textu k okolní skutečnosti. Leccos jsme již zmínili výše. Pokud by někdo zapochyboval o oprávněnosti našich dosavadních postřehů, můžeme argumentovat jinými Šrámkovými básněmi. Šrámek se totiž dvakrát ocitl v armádě již před válkou: v základní vojenské službě a na vojenském cvičení. Avšak za svůj odpor k bezduché vojenské kázni a za souběžné publikování antimilitaristických básní byl v obou případech kázeňsky potrestán prodloužením služby a vězením. Z jeho tehdejší tvorby je patrně neznámější **báseň Raport**, v níž poprvé tematizoval paralelu mezi osudem koní a lidí ve válečné vřavě (*vojna byla a já ležel / v poli zastřelen; / a zrovna u mne váš kůň taky pad, / nám přáno bylo spolu umírat*).

5. Vztah textu a jazyka. Báseň působí melodicky a dobře se čte. Je to dáno promyšlenou zvukovou stavbou – tedy rytmem a rýmem – básně. **Rytmus** v básni vzniká pravidelným opakováním zvukových prvků ve verši (tedy v jednotlivé řádce básně): modelově jde o úseky (stopy) složené z kombinace přízvučných a nepřízvučných slabik. Čeština se vyznačuje přízvukem na 1. slabice slova nebo předložkového spojení, takže rytmus silně působí na výběr slov.

V básni Kdybych byl pastevcem koní dominují **tříslabičné stopy s 1. slabikou přízvučnou** a 2. a 3. slabikou nepřízvučnou; až na závěr verše najdeme vždy stopu dvouslabičnou nebo jednoslabičnou. Aby se zabránilo nudnému stereotypu, bývá v některých verších tento systém narušen. Ukažme si to na 1. sloce: v našem přepisu stopy jsou odděleny, přízvučné slabiky jsou psány tučně a odchylné stopy ještě navíc kurzivou.

Kdybych byl / **p**astevcem / **k**oní, / **v**ečerním / **č**asem
stal by se / **j**ednou snad / **d**ívoucí / **d**iv:
až, / **h**vízdnuv, / **k**oně bych / **s**volal z / **o**vlhlých / **n**iv,
koníček / **c**izí, / **b**ílý a / **k**rásný, / **d**ívoucí / **d**iv,
stál by tu / **n**áhle a / **l**idským mne / **o**slovil / **h**lasem.

Netvařme se však, že jsme schopni o básni říct úplně všechno. Mnoho zbývá jen na úvaze konkrétního čtenáře – Šrámka se bohužel na spoustu věcí už zeptat nemůžeme. Nejasné tedy zůstává například to, zda skutečnost, že odchylky od rytmu v 1. sloce jsou právě ve verších, v nichž se zmiňují koně, je náhoda, nebo autorův záměr. Interpretace bude v některých ohledech vždy záležitost individuální a subjektivní.

Tedy stručně o **rýmu**, tedy o zvukové shodě skupiny hlásek na konci veršů (někdy i uprostřed verše). V 1. a 2. sloce Šrámek použil **rým obkročný** (vzorec ABB/B/A), jenž posiluje soudržnost textu; 3. sloka je však postavena na dynamičtějším **rýmu střídavém** (ABABA), který naznačuje, že právě tady je vystupňováno naléhavé myšlenkové vyznění básně.

No a konečně se podívejme na **výběr slov**. Nápadné je používání **zdrobnělin**: *koniček, studánku, smutňoučkým*. Takové a podobné výrazy jsou typické pro **českou lidovou poezii**; a navíc poslední verš 1. sloky (*stál by tu náhle a lidským mne oslovil hlasem*) je jako vystřižený z lidové pohádky. Šrámek totiž cíleně **stylizuje osobnost mluvčího** do podoby **obyčejného, venkovského člověka**, jenž v daném okamžiku symbolizuje **celý ohrožený český lid**. A používané **archaismy** (*hvízdna, bratří, u ohňů nočních, zpívati, žel*) jen zdůrazňují, že poklidný, nadějný čas už dávno pominul.

6. Vztah textu a naší čtenářské zkušenosti. Provedli jsme interpretaci Šrámkovy básně Kdybych byl pastevcem koní a můžeme se vsadit, že právě takhle ji viděli a chápali čtenáři 20. století. Ale bylo by absurdní si myslet, že je to právě protiválečný akcent díla, který vede dnešní dívky k tomu, že tuhle báseň sdílejí. Je jisté, že tam hledají – a nacházejí – něco dost jiného.

U odborníků se dočteme, že sbírkou Splav se Šrámek soustředil na **téma lásky k životu**, od nespoutané přírody až po erotiku. A volná příroda dnes, to je jednak harmonický azyl před urbánním a technicistním světem, ale zároveň je to také prostředí, které je vážně ohroženo. A blízký vztah člověka a koně je cestou – řekli bychom, že **ekologickou** –, jak bohatství přírody uchovávat. Právě tohle je dnešním mladým lidem blízké a je úplně v pořádku, že Šrámkovu poezii vnímají právě takto.

3.4 Literární interpretace – 2. příklad (próza)

3.4.1 Výchozí text

Tedy se podíváme na povídku jednoho z nejvýznamnějších a světově nejznámějších českých autorů, Karla Čapka. Vybrali jsme příběh, který můžeme označit jako *detektivku všedního dne*.

Karel Čapek (1890 – 1938): Rekord

(z povídkového souboru *Povídky z jedné kapsy*; povídka vznikla v r. 1928)

„Pane okresní,“ hlásil četník Hejda okresnímu soudci Tučkovi, „tak tu mám jedno těžké ublížení na těle. Himl, to je horko!“

„Jen si, člověče, udělejte pohodlí,“ radil mu pan sudí.

Pan Hejda postavil pušku do kouta, hodil přilbu na zem, odepjal řemen a rozepjal si kabát. „Uf,“ řekl. „Zatracený holomek! Pane soudce, takový případ jsem ještě neměl. Tak se podívejte.“ Po těch slovech zvedl něco těžkého, zavázaného v modrém kapesníku, co prve nechal ležet u dveří, rozvázal uzlíky a vybalil kámen veliký jako lidská hlava. „Jen se na to podívejte,“ opakoval důtklivě.

„Co má na tom být?“ ptal se pan soudce, rýpaje do toho kamene tužkou. „To je bulizník, ne?“

„Je, a pořádný kus,“ potvrzoval pan Hejda. „Tak hlásím, pane soudce: Lysický Václav, cihlářský dělník, devatenáct let, bytem v cihelně, máte to?, praštil nebo uhodil přiloženým kamenem, váha pět kilogramů devět set čtyřicet devět gramů, Pudila Františka, statkáře, Dolní Újezd číslo 14, máte to?, do levého ramene, čímž týž utrpěl zlomení kloubu, frakturu ramenní a klíční kosti, krvácející ránu v ramenním svalu, přetržení šlachy a svalového pouzdra, máte to?“

„Mám,“ řekl pan soudce. „A co má na tom být tak zvláštního?“

„To budete mrkat, pane soudce,“ prohlásil pan Hejda důrazně. „Já vám to povím popořádku. Teda jsou tomu tři dny, co si pro mne poslal ten Pudil. Vy ho znáte, pane okresní.“

„Znám,“ pravil soudce. „Měli jsme ho tu jednou skrz lichvu a jednou – hm –“

„To bylo za příčinou ferbla. Teda ten Pudil to je. Víte, on má třešňový sad až k řece; ona se tam Sázava kroutí, a proto je tam širší než jinde. Teda ten Pudil si pro mne ráno poslal, že se mu něco stalo. Já ho najdu v posteli, jak heká a nadává. Tak prý šel včera večer na sad podívat se na vajksle, a tam vám nachytl na stromě nějakého kluka, jak si cpal do kapes třešně. Víte, on je ten Pudil trochu rabiát; tak on si odepjal řemen, stáhl kluka za nohu ze stromu a řeže do něho řemenem. A vtom na něj někdo z druhého břehu volá: ‚Pudile, nechte toho kluka!‘ On ten Pudil trochu špatně vidí, já myslím, že to je od toho pití; zmerčil jenom, že na druhém břehu někdo stojí a kouká na něj. Proto jen pro jistotu řekl: ‚Co je ti po tom, lumpe,‘ a řezal do kluka tím víc. ‚Pudile,‘ zařval ten člověk na druhém břehu, ‚pusťte toho kluka, jo?‘ Pudil si myslel, co ty mně můžeš udělat, a proto jen křikl: ‚Vlez mně někam, ty troubo!‘ Jen to řek, a už ležel na zemi se strašnou bolestí v levém rameni; a ten člověk na druhém břehu povídal: ‚Já ti dám, ty mamlase statecká!‘ Poslouchejte, oni toho Pudila museli odnést, ani vstát nemohl; a vedle něho ležel tenhle kámen. Ještě v noci jeli pro doktora; doktor chtěl Pudila odvézt do špitálu, protože má všechny kosti na maděru; prý mu ta levačka zůstane chromá. Jenže ten Pudil teď o žních do špitálu nechce. Teda ráno si pro mne poslal, že toho prašivku mizerného, toho vola, co mu to udělal, musím aretýrovat. No dobrá.

Poslouchejte, když mně ukázali ten kámen, zůstal jsem koukat; on je to bulizník s nějakým kyzem, takže je těžší, než vypadá. Potězkejte; já jsem jej na omak odhadl na šest kilo – schází jenom jednapadesát gramů. Panečku, s takovým kamenem se musí umět házet. Pak jsem se šel podívat na ten sad a na řeku. Co byla zvalená tráva, tam se svalil ten Pudil; z toho místa byly ještě dva metry k vodě; a řeka, pane, řeka tam je na první pohled dobrých čtrnáct metrů široká, protože se tam kroutí. Pane soudce, já jsem začal křičet a

skákat a povídám, přineste mně honem osmnáct metrů špagátu! Potom jsem zarazil kolík na to místo, kde se svalil ten Pudil, přivázal jsem k němu ten provázek, svléknu se a plavu s druhým koncem provázku v hubě na druhý břeh. A co byste řek, pane okresní: ten špagát stačil akorát k druhému břehu; a to ještě pak přijde kus hráze a teprve nahoře je cestička. Já jsem to třikrát přeměřil: od toho kolíku na tu cestičku, to je navlas devatenáct metrů a dvacet sedm centimetrů.“

„Člověče Hejdo,“ řekl soudce, „tohle snad není možné; devatenáct metrů, to je nějaká dálka; poslouchejte, nestál on ten člověk ve vodě, jako uprostřed řeky?“

„To mě taky napadlo,“ pravil pan Hejda. „Pane okresní, od jednoho břehu k druhému je hloubka přes dva metry, protože tam je takový zákрут. A po tom kameni byl ještě dolík v hrázi; víte, ten druhý břeh tak trochu vydláždili, aby to tam nebrala voda. Ten člověk vytrhnul ten kámen z hráze a mohl jej hodit jenom z cestičky, protože ve vodě by nestačil a na hrázi by sklouzl. To teda znamená, že hodil devatenáct celých dvacet sedm setin metru. Víte, co to je?“

„Třeba měl prak,“ mínil soudce nejdříve.

Pan Hejda na něho vyčítavě pohleděl. „Pane okresní, vy jste nikdy neházel z praku, že jo. Tak to zkuste vystřelit z praku dvanáctiliberní kámen; to byste musel mít katapult. Pane, já jsem se s tím kamenem dřel dva dny; zkoušel jsem udělat nějakou smyčku a roztočit jej, víte, jako při vrhu kladivem; já vám říkám, to vám vyklouzne z každé smyčky. Pane, to byl čistý vrh koulí. A víte,“ vyhrkl rozčileně, „víte vy, co to je? To je světový rekord. Tak.“

„Ale dejte pokoj,“ užasl pan soudce.

„Světový rekord,“ opakoval četník Hejda slavnostně. „Ona závodní koule je těžší, váží sedm kilo; a letošní rekord v závodní kouli je šestnáct metrů bez nějakého centimetru. Devatenáct let, pane, byl rekord patnáct a půl metru; až letos jeden Amerikán, jakpak on se jmenuje, nějak jako Kuck nebo Hirschfeld, hodil skoro šestnáct. Tak to by při šestikilové kouli mohlo dělat osmnáct nebo devatenáct

metrů. A my tady máme o dvacet sedm setinek víc! Pane okresní, ten chlap by dohodil závodní kouli dobrých šestnáct a čtvrt, a bez tréninku! Ježíšikriste, šestnáct a čtvrt metru! Pane soudce, já jsem starý vrhač; na Sibiři, to vždycky kluci volali, Hejdo, hod' to tam – totiž ruční granát, víte? A ve Vladivostoku jsem házel s americkými mariňáky; já jsem dohodil závodní kouli čtrnáct, ale jejich kaplan udělal o čtyři body víc. Hergot, my jsme se něco na Sibiři naházeli! Ale tenhle kámen, pane, jsem hodil jenom patnáct a půl metru; víc jsem ze sebe nedostal. Devatenáct metrů! hrom do toho, řekl jsem si, toho chlapa musím dostat; ten nám udělá rekord. Představte si, vyfouknout Americe rekord!“

„A co s tím Pudilem?“ namítl soudce.

„Čert vem Pudila,“ křikl pan Hejda. „Pane soudce, já jsem zahájil pátrání po neznámém pachateli světového rekordu; to je národní zájem, no ne? Tak nejdřív jsem mu zaručil beztrestnost za toho Pudila.“

„Nono,“ protestoval soudce.

„Počkejte; zaručil jsem mu beztrestnost, když opravdu dohodí šestikilovým kamenem přes Sázavu. Okolním starostům jsem vyložil, jaký to je slavný výkon a že by se o něm psalo v celém světě; a řekl jsem, že by ten chlap na tom vydělal hromadu tisíc. Ježíšmarjá, pane soudce, od té chvíle všichni mládenci z celého okolí nechali žní a hnali se tam na tu hráz, aby házeli kamením na druhou stranu. Ta hráz už je úplně rozebraná; teď roztloukají kdejaký mezník a bourají kamenné zdi, aby měli čím házet. A kluci, pakáž jedna, házejí kamením po celé vesnici; tam vám už je zabitých slepic – A já stojím na hrázi a dohlížím; to se rozumí, nikdo nedohodí dál než asi doprostřed řeky – pane, to koryto bude myslím tím kamením už napůl zanešené. Tedy včera kvečer ke mně přivedli mládence, a to prý je ten, co tím kamenem potloukl toho Pudila. Však ho, huncúta jednoho, uvidíte, čeká venku. ‚Poslouchej, Lysický,‘ povídám mu, ‚tak tys hodil tímhle kamenem

po Pudilovi?‘ ‚Jo,‘ on povídá, ‚on mně Pudil nadával, a já jsem se dožral, a on tu jiný kámen zrovna nebyl –‘ ‚Tak tady máš jiný takový kámen,‘ jářku, ‚a teď dohod' na Pudilův břeh; ale jestli nedohodíš, ty kujóne, tak ti proženu perka!‘

Tak on vzal ten kámen – pracky měl jako lopaty, postavil se na hráz a mířil; koukám, techniku neměl žádnou, styl žádný, nepracoval nohama ani trupem, a plums! hodil kámen do vody asi čtrnáct metrů; víte, je to dost, ale – Dobrá, tak já mu ukazuju: ‚Ty trulante, to se musíš postavit takhle, pravým ramenem dozadu, a když hodíš, tak současně přitom musíš vyrazit tím ramenem, rozumíš?‘ ‚Jo,‘ on na to, zkrřivil se jako svatý Jan Nepomucký, a plums! hodil kámen na deset metrů.

Víte, to mě dožralo. ‚Ty lumpe,‘ křičím, ‚ty žes trefil toho Pudila? Ty lžeš!‘ ‚Pane vachmajstr,‘ povídá on, ‚pámbu ví, že jsem ho trefil; ať se tam Pudil postaví, však já na něj zas dohodím, na toho psa zlýho.‘ Pane, já jsem teda běžel za tím Pudilem a prosím, pane Pudile, koukejte se, tady jde o světový rekord; prosím vás, pojd'te zas nadávat na ten váš břeh, on ten cihlář po vás hodí ještě jednou. – A to byste nevěřil, pane soudce: ten Pudil že ne, a že nepůjde ani zanic. Vidíte, tihle lidé nemají žádné vyšší zájmy.

Tak jdu zas na toho Vaška, toho cihláře. ‚Ty podvodníku,‘ křičím na něj, ‚to není pravda, žes Pudila pobil; ten Pudil říká, že to byl jiný.‘ ‚To je lež,‘ povídá Lysický, ‚to jsem udělal já.‘ ‚Tak ukaž,‘ povídám, ‚dohodíš-li tak daleko!‘ Ten Vašek se jen drbe a směje: ‚Pane vachmajstr,‘ povídá, ‚takhle naprázdno, to já neumím; ale do toho Pudila trefím dycky, na toho mám dožer.‘ ‚Vašku,‘ říkám mu po dobrém, ‚dohodíš-li, pustím tě; když nedohodíš, tak půjdeš sedět pro těžké ublížení na těle, žes toho Pudila zchromil; ty holomku, za to dostaneš půl roku.‘ ‚Tak to já si odsedím v zimě,‘ řekl ten Vašek; a já jsem ho teda ve jménu zákona zatknul.

Teď čeká na chodbě; pane okresní, kdybyste tak z něho dostal, hodil-li opravdu ten kámen, nebo jestli jen renoméruje! Já myslím, že se lekne a odvolá; ale pak mu, lumpovi, nasolit aspoň měsíc pro klamání úřadů nebo pro podvod; přece ve športu se nesmí lhát, na to by měl být pořádný trest, pane. Já vám ho přivedu.“

„Tedy vy jste ten Václav Lysický,“ řekl okresní soudce pohlížeje přísně na blondovlasého delikventa. „Vy se přiznáváte, že jste v úmyslu ublížit mu hodil tenhle kámen na Františka Pudila a že jste mu přivodil těžké zranění. Je to pravda?“

„Prosím, pane soudce,“ začal provinilec, „to bylo tak: on ten Pudil tam mlátil nějakého kluka, a já jsem na něj volal přes tu řeku, aby toho nechal, a on mně začal nadávat –“

„Hodil jste ten kámen, nebo ne?“ spustil soudce.

„Prosím hodil,“ řekl provinilec zkroušeně; „ale on mně nadával, a tak já jsem popad ten kámen –“

„Hrom do vás,“ rozkřikl se soudce. „Proč lžete, člověče? Nevíte, že na to je veliký trest, když chcete obulíkovat úřady? My víme dobře, že jste ten kámen nehodil!“

„Hodil prosím,“ koktal mladý cihlář, „ale on mně Pudil řekl, abych mu vlezl někam –“

Soudce se podíval tázavě na četníka Hejdu, jenž bezradně pokrčil rameny. „Svlékněte se, člověče,“ obořil se soudce na zdrceného viníka. „No tak honem, – a katě taky! Bude to?“

Nyní stál mladý obr, jak ho Pánbůh stvořil, a třásl se; nejspíš se bál, že bude mučen a že to už patří k věci.

„Koukejte, Hejdo, na ten deltoides,“ pravil soudce Tuček. „A ten dvojhlavý sval, – co tomu říkáte?“

„No, ten by ušel,“ mínil pan Hejda znalecky. „Ale břišní svaly nejsou dost vypracované. Pane okresní, na vrh koulí je potřeba břišních svalů, víte, jak se otáčí trup. Kdybych vám ukázal své břišní svaly!“

„Člověče,“ bručel soudce, „vždyť to je břicho, koukejte ty hrboly; hergot, to je hrudník,“ řekl píchaje prstem do zlatého chmýří Vaškových prsou. „Ale nohy jsou slabé; tihle venkovani mají vůbec špatné nohy.“

„Protože je neohýbají,“ pravil pan Hejda kriticky. „Tohle přec nejsou žádné nohy; pane, vrhač musí mít nějaké nohy!“

„Obraťte se,“ vyjel pan soudce na mladého cihláře. „A co ta záda?“

„Tady od ramen to je dobré,“ mínil pan Hejda, „ale dole, to není nic, ten chlap nemá v trupu žádný švunk. Já myslím, pane okresní, že to nehodil.“

„Tak se oblecte,“ utrl se soudce na cihláře. „Poslouchejte, člověče, poslední slovo: hodil jste ten kámen, nebo ne?“

„Hodil,“ mumlal Václav Lysický s beraní tvrdohlavostí.

„Vy osle,“ vyhrkl soudce, „hodil-li jste ten kámen, tak to je těžké ublížení na těle a s tím půjdete ke krajskému soudu a dostanete několik měsíců, rozumíte? Nechte už toho naparování a přiznejte se, že jste si to s tím kamenem vymyslel; já vám dám jenom tři dny pro klamání úřadů a můžete jít. Tak co, uhodil jste tím kamenem toho Pudila, nebo ne?“

„Uhodil,“ pravil Václav Lysický zarytě. „On mně přes tu řeku nadával –“

„Odved'te ho,“ zařval okresní soudce. „Zatracený švindlér!“

Za chvílku vstrčil ještě jednu hlavu do dveří četníka Hejda. „Pane okresní,“ řekl mstivě, „takhle mu dát ještě poškození cizího majetku; víte, on vytáhl kámen z té hráze, a teď je ta hráz celá rozebraná.“

Karel Čapek, Povídky z jedné kapsy / Povídky z druhé kapsy, Praha 1955, s. 98 – 104.

Poznámky a vysvětlivky:

aretýrovat – uvěznit (z němčiny); **bulizník** – vysoce tvrdá hornina; **četník** – mj. v meziválečném Československu příslušník bezpečnostního sboru působícího na venkově; **deltoides** – plochý sval obepínající ramenní kloub; **ferbl** – hazardní karetní hra; **Emil Hirschfeld** [hiršfeld] (1903 – 1968) – německý atlet ve vrhu koulí, bronzový medailista z olympijských her v Amsterdamu 1928; **huncút** – rošťák (ze slovenštiny); **járku** – povídám; **kaplan** – zde vojenský duchovní; **John Kuck** [džon kak] (1905 – 1986) – americký koulař, zvítězil na olympiádě 1928 ve světovém rekordu 15,87 m); **kujón** – vychytralý člověk; **kyz** – rudný nerost kovového vzhledu; **lichva** – půjčování peněz na nemravně

vysoký úrok; **mariňáci** – příslušníci námořní pěchoty Spojených států; **okresní soudce** – mj. v meziválečném Československu soudce, který působil v nevelkém soudním okrese, takže často sídlil na maloměstě, mnohdy polovenkovského charakteru; (**já ti proženu perka** – já ti dám co proto / já ti dám na pamětnou (perka = vycházková obuv); **renomírovat** – chlubit se (z něm.); **na Sibiři... ve Vladivostoku** – četník Hejda byl příslušníkem československých legií v Rusku, tedy vojska, které za první světové války dobrodružným způsobem proniklo až k Tichému oceánu s cílem přeplavit se na amerických lodích přes Pacifik a Atlantik do stále válčící Evropy; **švunk** – švih (z něm.); **vachmajstr** – strážmistr (z něm.); **vajksle** – odrůda kyselých višní.

3.4.2 Interpretace literárního díla se zřetelem k záznamu o četbě

Záznam o četbě by neměl být otravnou povinností, ale vítanou **pomůckou**, která nám umožní přečtené dílo **pochopit** a toto **porozumění** – mající povahu **interpretace** – uchovat tak, abychom si je mohli kdykoli snadno a rychle **připomenout**.

První položky záznamu budou **faktické**: autor, jeho životní data, název díla (u původně jinojazyčného textu také jeho název v originále), rok publikování (též rok vzniku, pokud se liší), žánr, umělecký směr či tvůrčí skupina.

U Karla Čapka a jeho *Rekordu* vše snadno zjistíme. I žánr je jasný: povídka. Z hlediska potřeb školní výuky bývá Čapek řazen do demokratického proudu meziválečné české literatury; mnohá jeho díla mají znaky moderního realismu, ale zároveň se mu poněkud vymykají (jak si ještě ukážeme). No a úžeji Čapek náležel do spisovatelské generace Lidových novin: v redakci tohoto názorově nezávislého deníku sedával vedle Eduarda Basse, Josefa Čapka (svého bratra), Karla Poláčka nebo Ferdinanda Peroutky.

Důležitou složkou literárního díla je jeho kompozice, tedy uspořádání jeho jednotlivých složek. Nejčastější bývá kompozice chronologická: události jsou vyprávěny v tom pořadí, v jakém se odehrály, přičemž se zdůrazňuje jejich příčinná souvislost. Stoprocentní uplatnění takového kompozičního postupu bývá znakem malé spisovatelské zkušenosti nebo slabého literárního talentu a dobrý autor by měl kompozici svého díla něčím ozvláštňit. Proto budeme v našem záznamu uvádět pouze **kompoziční zvláštnosti**. Karel Čapek velkou část příběhu vypráví v retrospektivě (četník Hejda vykládá soudci Tučkovi, co se již stalo); jednoznačné rozuzlení (závěrečné řešení) povídka neobsahuje, ale drobnou pointu (vtipný překvapivý závěr) v ní najdeme.

Další položkou jsou **údaje o autorovi ve vztahu k dílu**. Tady připomeňme, že život i tvorbu autora bychom měli alespoň ve stručnosti znát, ale do záznamu o četbě se vejde jen to, co s daným dílem úzce souvisí. Takže: Povídka *Rekord* se odehrává na maloměstě – a na maloměstě, i když v jiné části Čech, Čapek vyrůstal. Jeho otec byl venkovský lékař, často volaný k vážným úrazům – také tenhle motiv tu najdeme. A o Čapkovi víme, že byl velkým obhájcem existence demokratické Československé republiky, vzniklé v r. 1918 díky předchozímu úsilí hlavně zahraničního odboje (legionářů v Rusku a jinde); povídka *Rekord* vznikla v době široce slaveného desátého výročí této události a i tohle se v jejím textu odráží.

Teď jsme u **doby a místa děje**. Ani jeden z těchto údajů není přesně uveden, ale orientačně obojí vytušíme. Příběh se odehrává v době přibližně se překrývající s dobou vzniku povídky. V takových případech (jistě velmi častých) budeme uvádět pojem *současnost*; samozřejmě se tím myslí současnost ve vztahu ke vzniku textu, nikoli k naší době (to bychom patrně použili pojem *přítomnost*). V povídce je důležitá také roční doba – léto.

Pokud jde o místo děje, víme, že se jedná o nejmenované maloměsto v Posázaví.

Nyní přijdou na řadu **hlavní postavy a jejich charakteristika**. Tady si patrně nejvíc užijeme analytické a deduktivní postupy blízké možná až detektivnímu pátrání.

Začneme s četníkem Hejdou a soudcem Tučkem. Podívejme se, jak Čapek obratně hned v prvních odstavcích nejenže nastiňuje zápletku, ale plasticky nám představuje oba „pátrače“.

Četník Hejda jedním dechem ohlašuje případ těžkého ublížení na zdraví a zároveň si stěžuje na horko. Je zřejmé, že jde o zkušeného četníka, který takových násilných činů vyšetřoval již mnoho, a proto se nad nimi nepozastavuje. A z toho, jak odloží pušku, odhodí přilbu, odepne řemen a rozepne si kabát, vytušíme, že už to není žádný mladík, že je trochu tělnatý a že letní vedro ho docela zmáhá; prostě, je mu jistě už přes čtyřicet a ten věk s sebou přinesl nadváhu.

Pro soudce Tučka vyšetřování násilného činu taky není nic nového. Je to člověk široce vzdělaný (druh horniny určil na první pohled); nikdy ovšem nesportoval. Oba muži jsou ve svém oboru zdatnými profesionály: Hejda celý případ začíná popisovat úřední řečí a Tuček okamžitě píše protokol. Všimněme si, že Čapek neztrácí čas (nás, čtenářů!) tím, že by vykládal, jak si Tuček bere pero a papír (psací stroj ve venkovské úřadovně před bezmála sto lety raději nepředpokládejme), ale vše důležité je vloženo do přímé řeči, což navíc text oživuje a dodává mu dynamiku.

Čapkova tvorba vždy prozrazuje důkladnou autorovu přípravu; vše do sebe logicky zapadá. Hejda byl legionář a z celé vojenské jednotky uměl házet granátem nejlépe – výkonnost ve vrhačských disciplínách skutečně kulminuje až kolem třicítky nebo i později. Tuček takovou zkušenost nemá: je tedy nepochybně starší, neboť do války už ho neodvedli – dejme tomu, že aktuálně má věk padesát plus.

Hejda v sobě stále skrývá kus klukovské duše: jeho okouzlení možným rekordem a urputná snaha celou věc dokázat před světem – to je prostě naivní, ale půvabné zároveň. A způsob, jakým téhle věci propadne celá vesnice, má až groteskní ráz (nezapomeňme, že Čapek byl také humorista): *všichni mládenci z celého okolí nechali žní a hnali se tam na tu hráz, aby házeli kamením na druhou stranu*. Tenhle vtip Čapek dokáže vygradovat zmínkou o malých klucích, kteří často dokáží být karikaturním zrcadlem dospělých (*A kluci, pakáž jedna, házejí kamením po celé vesnici; tam vám už je zabitých slepic*). Ovšem komickým vrcholem celé pasáže je Hejdova žádost k Pudilovi: *prosím vás, pojdte zas nadávat na ten váš břeh, on ten cihlář po vás hodí ještě jednou*. – *A to byste nevěřil, pane soudce: ten Pudil že ne, a že nepůjde ani zanic. Vidíte, tihle lidé nemají žádné vyšší zájmy*.

Podobné charakterizační mistrovství na miniaturním prostoru předvedl Čapek u statkáře Pudila (který vlastně přímo v ději ani nevystupuje, jen se o něm mluví). Pudil, to je typický český sedlák. Postavou hřmotný silák, povahou prudký, rád a často holduje alkoholu (opět promyšlená logika: Pudil musí mít špatný zrak, aby nerozeznal pachatele – jinak bychom hned měli po zápletku). Ale přestože jde o rabiáta, má v sobě zodpovědnost ke statku (gruntu, jak se tehdy říkalo): raději odmítne okamžité nemocniční ošetření, protože chce osobně řídit žně – na dobré sklizni úrody osudově závisí existence jeho statku i rodiny.

No a také mladý cihlář Václav Lysický před námi vyvstává jako dokonale životná postava. Rozhodně to není žádný chytrolín, ale má v sobě elementární smysl pro spravedlnost. Do kraje přišel zdaleka a relativně nedávno a nikdo ho tam pořádně nezná. To vydedukujeme z toho, že bydlí v cihelně (v obci tedy nemá domov) a že se v příběhu nenajde nikdo, kdo by podal svědectví o jeho fyzických schopnostech zdřívějška. Lysický je introvert s nižší sociální inteligencí – zdá se, že jediný, s kým si v obci dobře rozumí, jsou o mnoho let mladší kluci. Ovšem úsilí o spravedlivé řešení situace vztahuje i na sebe: sám se k činu přiznává.

Prostě, v několika málo postavách tu v Čapkově Rekordu máme – mimo jiné – sugestivní obraz českého venkova.

Nyní přichází další důležitá rubrika: **Námět a téma**. Námět, to je prostě děj. Ale téma, to je hlavní myšlenka – či hlavní myšlenky – obsažené v díle; jednoduše řečeno, téma souvisí s autorským záměrem: proč autor napsal právě toto dílo a právě takovýmhle způsobem. Zkrátka, v tomto bodu záznamu o četbě rozhodně nevystačíme s převyprávěním obsahu.

V povídce *Rekord* jde zhruba o následující. Konec dvacátých let 20. století je ve světě i v Československu zcela ve znamení rozmachu moderní techniky a s ní souvisejícího způsobu života i myšlení. Elektrifikace ovládla města a šíří se na venkov. Zemi kříží železniční rychlíky a automobily a ještě rychlejší dopravu poskytují letadla. Média začala používat dálkopis – zařízení pro přenos textových sdělení po telefonních linkách: zprávy o významných událostech se najednou šíří po planetě rychlostí blesku. Továrny produkují na výrobních linkách obrovské množství zboží mj. pro pohodlnější život nejširších vrstev obyvatelstva. Svět ovládl technooptimismus: přesvědčení, že přesná technika vyřeší jakýkoli problém a odpoví na jakoukoli otázku.

Karel Čapek patřil ke skeptickým pozorovatelům takového vývoje; uvědomoval si jeho rizika i limity a svůj postoj vyjádřil již před r. 1928 např. ve slavném dramatu o robotech *R.U.R.* nebo v románech *Továrna na Absolutno* a *Krakatit*.

V *Rekordu* Čapek tento postoj demonstruje hned dvakrát. Četník Hejda vše pečlivě zváží, proměří a vypočítá, spolu se soudcem Tučkem důkladně zhodnotí Vaškovu postavu, ale stejně oba nedospějí k jednoznačnému rozluštění záhady, neboť svět je mnohem bohatší a složitější, než aby bylo možné se ho zmocnit pouze exaktními prostředky (tady se Čapek poněkud vzdaluje od typického realismu). A druhou rovinu problému poznáme, když se Lysický pokusí hod zopakovat „naprázdno“ a skončí to fiaskem; předtím byl totiž hnán jednak emocí, jednak smyslem pro obecnou mravnost. Jde o faktory, které nemůžou být žádným precizním experimentem nahrazeny.

Čapek píše povídku tak, aby čtenáře mezi řádky přesvědčil, že Lysický ten kámen skutečně hodil. Že nakonec vyvázne bez trestu, neboť surový Pudil si o odplatu vlastně nechtěně koledoval, to svědčí o tom, že nadosobní spravedlnost se jaksí sama o sobě prosadí – Čapek je v tomto směru životní optimista.

V povídce najdeme samozřejmě mnohem víc. Zřetelný je Čapkův obdivný respekt ke Spojeným státům americkým, které tehdy ještě byly obecně považovány za pravlast demokracie a říši otevřených možností pro schopné lidi: Amerika, to je země, kde rekordy jsou přirozené, a kazatel tam musí být i sportovně zdatný člověk, jinak by nezískal společenskou vážnost. A zmínka o našich legionářích, to je přirozený odkaz na událost neaktuálnější – oslavy kulatého jubilea československé demokracie i nezávislosti (jestliže povídka reaguje na letní olympiádu 1928, je zřejmé, že musela vzniknout v těsné blízkosti podzimního československého výročí).

Ted' k **jazykovým zvláštnostem**. V uměleckém, a přitom přirozeně působícím využívání češtiny byl Karel Čapek uznávaný mistr. V povídce dominují promluvy postav. Přímá řeč je autentická (*Ale dejte pokoj*), s řadou syntaktických odchylek od spisovné normy (*Teda ten Pudil to je.*), s výrazy hovorovými (*akorát k druhému břehu*), slangovými (*špagát*) i vulgárními (*ty troubo!*). Přitom běžný hovor je stylizovaný, aby mu čtenář snáze porozuměl (např. adjektivum *druhého, druhém* atd. je důsledně uváděno ve spisovném tvaru). Hojně se – ve shodě s tehdejší obecnou češtinou – vyskytují běžně užívaná slova zkomolená z němčiny – jde o dědictví rakouské nadvlády: *aretýrovat, hergot, švunk, vachmajstr*...

Poslední dvě rubriky záznamu – **Kulturní souvislosti** a **Vlastní názor** – jistě snadno vyplníme sami. Vzniklo několik filmových prepisů Čapkových povídek a v jednom z nich byla zpracována i povídka *Rekord*; filmová verze ovšem zřetelně zaostala za literární předlohou.

3.4.3 Jak může takový záznam o četbě vypadat

Karel Čapek (1890 – 1938): *Rekord* (1928)

Žánr: Povídka (ze souboru *Povídky z jedné kapsy*; zpravidla vydáván společně s *Povídkami z druhé kapsy*).

Umělecký směr / Tvůrčí skupina: Demokratický proud meziválečné české literatury, blízký modernímu realismu / generace Lidových novin.

Kompoziční zvláštnosti: Rozsáhlá první část povídky je retrospektivní (četník Hejda informuje okresního soudce Tučka). V celé povídce výrazně převažuje přímá řeč postav.

Údaje o autorovi ve vztahu k dílu: Karel Čapek vyrůstal na maloměstě (v podobném prostředí se povídka odehrává) a jeho otec byl venkovský lékař (zásah takového doktora hraje v příběhu svou roli). V povídce se objevují zmínky o československých legionářích – vojácích, kteří za první světové války významně přispěli ke vzniku demokratického Československa, jehož byl Čapek významným obhájcem a kulturním představitelem; povídka vznikla v době desátého výročí Československé republiky.

Doba děje: Současnost.

Místo děje: Nejmenované maloměsto v Posázaví.

Hlavní postavy a jejich charakteristika:

Četník Hejda: věkem 40 plus, s minulostí legionáře bojujícího v Rusku, ovšem nyní už trochu tělnatý. Zkušený a zdatný ve své profesi, ale uchovává si duši nadšeného kluka se smyslem pro sportovní výkony; trochu zbrklý, avšak důsledný v precizní snaze dokázat dosažení světového rekordu (ve vrhu koulí).

Okresní soudce Tuček: věkem patrně 50+, vzdělaný, trochu odtažitý vůči polovenkovskému prostředí, kde profesně působí, nespportovní, ale s výhradami ochotný zapojit se do poněkud juvenilního hledání „pachatele“ světového rekordu.

Poznámka: Karel Čapek rozverně zvolil obě jména podle klíčových osobností někdejšího pražského nakladatelství Hejda a Tuček.

Statkář František Pudil: středního věku, typický představitel českého sedláka, silný a hrubý, se sklonem k alkoholu a hazardu, ale houževnatý ve starosti o rodový grunt.

Václav Lysický: 19 let, cihlářský dělník, mohutné a svalnaté postavy, přišel zdaleka a sociálně se nachází na okraji obecní pospolitosti. Nevyniká intelektem, ale má zdravý elementární smysl pro spravedlnost; introvert.

Námět a téma:

Četník Hejda přichází k okresnímu soudci Tučkovi a informuje ho, že mladý cihlářský dělník Václav Lysický vážně zranil statkáře Pudila: hodil totiž po něm přes řeku Sázavu kámen, jelikož Pudil surově mlátil jakéhosi kluka (který mu ujídal višně v sadu) a pak vulgárně křikl na Lysického, jenž se chlapce zastal.

Hejda si vše spočetl a přeměřil a zjistil, že pachatel hodů dosáhl výkonu, jenž by byl světovým rekordem ve vrhu koulí. Celou obec tím pobláznil, ale teď on a Tuček společně zkoumají okolnosti hodů i fyzickou kondici zatčeného Lysického, a pokoušejí se zjistit, zda skutečně kámen hodil. Ačkoli se Lysický přiznal a autor sám vede čtenáře k přesvědčení, že mladý cihlář takového výkonu dosáhl, Hejda a Tuček zůstanou skeptičtí a Lysického nakonec propustí. Nic totiž neprokázala ani rekonstrukce události, jelikož Lysický bez hněvivé emoce a bez pocitu aktuálního ohrožení elementární spravedlnosti nedokázal hod zopakovat.

Karel Čapek tu vyjadřuje svou nedůvěru k exaktním metodám jako výhradnímu nástroji pro poznávání světa i pro nalézání pravdy. Svět je natolik bohatý, komplexní, strukturovaný a

ovlivňovaný lidskými osudy, že není možné se ho zmocnit pouze matematickými, technickými apod. prostředky.

Další tematický okruh souvisí s Hejdovou legionářskou minulostí; vzpomíná se tu i na Američany jako na chlapíky, pro které jsou rekordy a oceňování fyzické zdatnosti přirozené.

Jazykové zvláštnosti (+ příklady): V povídce dominují promluvy postav. Přímá řeč je autentická (*Ale dejte pokoj*), s řadou syntaktických odchylek od spisovné normy (*Teda ten Pudil to je.*), s výrazy hovorovými (*akorát k druhému břehu*), slangovými (*špagát*) i vulgárními (*ty troubo!*). Přitom běžný hovor je stylizovaný, aby mu čtenář snáze porozuměl (např. adjektivum *druhého, druhém* atd. je uváděno v důsledně spisovném tvaru). Hojně se – ve shodě s tehdejší obecnou češtinou – vyskytují běžně užívané tvary zkomolené z němčiny – jde o dědictví rakouské nadvlády: *aretýrovat, hergot, švunk, vachmajstr...*

Autorská řeč obsahuje ironický nadhled: *Nyní stál mladý obr, jak ho Pánbůh stvořil, a třásl se; nejspíš se bál, že bude mučen a že to už patří k věci.*

Kulturní souvislosti: V podobném duchu, kdy bezbřehé preferování exaktní vědy není považováno za spásu, ale naopak za problém, Čapek již před rokem 1928 napsal drama *R.U.R.* a romány *Továrna na Absolutno* a *Krakatit*. V pozdější době relativizaci lidského úsudku tematizoval ve volné (noetické) trilogii *Hordubal – Povětroň – Obyčejný život*.

Podle Čapkových povídek vznikly filmy *Čapkovy povídky* (1947), *Čintamani & podvodník* (1964) a *Plaché příběhy* (1982); v posledním z nich je mj. zpracována povídka *Rekord*; film ale nezískal vysoká hodnocení.

Vlastní názor: (...)

4. Co si ze světa přečíst úplně nejdřív

Již dříve jsme uvedli pojem *kánon*: soupis děl, která by dobrý čtenář neměl pominout (v angličtině se pro takové texty používá výraz *must-read* [mast ri:d]). Na tomto místě jsme se pokusili dva takové soupisy sestavit – pro světovou a českou literaturu. Umístili jsme do nich jednak mnohá díla trvalé umělecké hodnoty, přičemž jsme však měli na mysli otázku přiměřenosti pro dospívajícího čtenáře, jednak díla, jež si udržují vysokou popularitu, ačkoli literární odborníci je nezmiňují příliš často.

Nyní se podívejme na příklad takového soupisu ze světové literatury. Připomeňme, že česká díla náležející mezi poklady světového písemnictví jsme tu nezmínili a uvedeme je v následném seznamu českých děl.

Starověká literatura:

- 1 *Epos o Gilgamešovi* (3. tisíciletí – 7. století př. n. l.; Mezopotámie; hrdinský epos);
- 2 **Homér: *Odysseia*** (8. – 7. století př. n. l.; Řecko; hrdinský epos);
- 3 *Bible: První kniha Mojžíšova (Genesis)* a *Evangelium podle Matouše* (1. tisíciletí př. n. l. – 1. století n. l.; Palestina; judaistický a křesťanský mýtus; chápeme obě části dohromady jako jeden celek);
- 4 **Sofoklés: *Král Oidipús*** (5. století př. n. l.; tragédie);

Středověká literatura:

- 5 *Beowulf* (6./7. století – 11. století; Anglie; hrdinský epos);
- 6 **svatý František z Assisi: *Píseň tvorstva*** (13. století; Itálie; hymnus);

Raněnovověká literatura:

- 7 **Giovanni Boccaccio: *Dekameron*** (kolem 1350; Itálie; soubor novel + rámcový příběh);
- 8 **William Shakespeare: *Romeo a Julie*** (90. léta 16. století; Anglie; tragédie);
- 9 **William Shakespeare: *Kupec benátský*** (90. léta 16. století; Anglie; komedie/?/);
- 10 **Molière: *Lakomec*** (1668; Francie; komedie);
- 11 **Daniel Defoe: *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoea, námořníka z Yorku*** (1719; Velká Británie; dobrodružný román);

Literatura 19. století:

- 12 **Johann Wolfgang von Goethe: *Faust*** (1808 – 1832; Sasko; básnické drama);
- 13 **Jane Austenová: *Pýcha a předsudek*** (1813; Velká Británie; román);
- 14 **Mary Shelleyová: *Frankenstein*** (1818; Velká Británie; román science fiction);
- 15 **Honoré de Balzac: *Otec Goriot*** (1835; Francie; román);
- 16 **Nikolaj Vasiljevič Gogol: *Revizor*** (1836; Rusko; komedie);
- 17 **Charles Dickens: *Oliver Twist*** (1838; Velká Británie; román);
- 18 **Edgar Allan Poe: *Havran*** (1845; Spojené státy americké; báseň);
- 19 **Fjodor Michajlovič Dostojevskij: *Zločin a trest*** (1866; Rusko; psychologický román);
- 20 **Arthur Rimbaud: *Opilý koráb*** (1871; Francie; báseň);
- 21 **Mark Twain: *Dobrodružství Toma Sawyera*** (1876; Spojené státy; dobrodružný román);
- 22 **Robert Louis Stevenson: *Ostrov pokladů*** (1883; Velká Británie; dobrodružný román);
- 23 **Oscar Wilde: *Obraz Doriana Graye*** (1891; Velká Británie; román);
- 24 **Henryk Sienkiewicz: *Quo vadis*** (1896; Polsko; historický román);
- 25 **Herbert George Wells: *Ostrov doktora Moreaua*** (1896; Velká Británie; román science fiction);

První polovina 20. století (položky 26 – 29 náležejí kulturně do přelomu 19. a 20. století):

- 26 **sir Arthur Conan Doyle: *Pes baskervillský*** (1902; Velká Británie; detektivní román);
27 **Anton Pavlovič Čechov: *Višňový sad*** (1904; Rusko; divadelní hra);
28 **Jack London: *Bílý Den*** (1910; Spojené státy; dobrodružný román);
29 **Guillaume Apollinaire: *Pásmo*** (1913; Francie; báseň);

- 30 **Romain Rolland: *Petr a Lucie*** (1920; Francie; novela);
31 **Francis Scott Fitzgerald: *Velký Gatsby*** (1925; Spojené státy; román);
32 **Ivo Andrić: *Mara milostnice*** (1926; Jugoslávie: Bosna; povídka);
33 **Erich Maria Remarque: *Na západní frontě klid*** (1928; Německo; román);
34 **Aldous Huxley: *Konec civilizace*** (1932; dystopický román);
35 **John Steinbeck: *O myších a lidech*** (1937; Spojené státy; novela);
36 **Raymond Chandler: *Hluboký spánek*** (1939; Spojené státy; detektivní román);
37 **Anne Franková: *Deník*** (1942 – 1944; Nizozemsko; deník);
38 **Antoine de Saint-Exupéry: *Malý princ*** (1943; Francie; filozofická pohádka);

Druhá polovina 20. století:

- 39 **Albert Camus: *Mor*** (1947; Francie; román);
40 **George Orwell: *1984*** (1949; Velká Británie; dystopický román);
41 **Eugène Ionesco: *Plešatá zpěvačka*** (1950; Francie; absurdní drama);
42 **Jerome David Salinger: *Kdo chytá v žitě*** (1951; Spojené státy; román);
43 **Ernest Hemingway: *Stařec a moře*** (1952; Spojené státy; novela);
44 **Ray Bradbury: *451 stupňů Fahrenheita*** (1953; Spojené státy; dystopický román);
45 **Jack Kerouac: *Na cestě*** (1957; Spojené státy; román);
46 **Alberto Moravia: *Horalka*** (1957; Itálie; román);
47 **Michail Šolochov: *Osud člověka*** (1957; Sovětský svaz: Rusko; novela);
48 **Harper Leeová: *Jako zabít ptáčka*** (1960; Spojené státy; román);
49 **Joseph Heller: *Hlava XXII*** (1961; Spojené státy; román);
50 **Alexandr Solženicyn: *Jeden den Ivana Děnisoviče*** (1962; Sovětský svaz: Rusko; novela);
51 **Pierre Boulle: *Planeta opic*** (1963; Francie; román science fiction);
52 **Ladislav Mňačko: *Jak chutná moc*** (1968; Československo: Slovensko; novela);
53 **Ingmar Bergman: *Scény z manželského života*** (1974; Švédsko; filmová povídka);
54 **David Lodge: *Hostující profesori*** (1975; humoristický román);
55 **Mario Vargas Llosa: *Tetička Julie a zneuznaný génius*** (1977; Peru; román);
56 **William Styron: *Sophiina volba*** (1979; Spojené státy; román);
57 **Woody Allen: *Vedlejší účinky*** (1980; Spojené státy; povídkový soubor);
58 **Haruki Murakami: *Na jih od hranic, na západ od slunce*** (1992; Japonsko; román);
59 **Christos Tsiolkas: *Ari*** (1995; Austrálie; román);

21. století:

- 60 **Chimamanda Ngozi Adichieová: *Co ti svírá hrdlo*** (2009; Nigérie; povídkový soubor);
61 **Timur Vermes: *Už je tady zas*** (2012; Německo; satirický román);
62 **Michel Houellebecq: *Podvolení*** (2015; Francie; román).

5. Co to je česká literatura

5.1 Jak vymezit české literární texty

Česká literatura zahrnuje **písemnictví** (rozumí se, že především **beletristické**) zásadně **spojené s Českými zeměmi** (tedy přibližně s územím **dnešní České republiky**). To znamená, že do české literatury řadíme texty, které s českým prostředím souvisejí některým z těchto vztahů:

1. Texty od autorů české národnosti (tedy s češtinou jako mateřštinou), kteří tvořili ve své **vlasti** a psali v **češtině**; takových autorů je nespočet, ale v české literatuře začínají drtivě převažovat až před polovinou 19. století. Jsou to například: ze staršího období středověký kronikář zvaný Dalimil (jeho skutečným jménem si nejsme jisti) a renesanční kronikář Václav Hájek z Libočan; z moderní české literatury spisovatelé a novináři Josef Kajetán Tyl, Jan Neruda, Karel Čapek a Karel Poláček, básníci Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Petr Bezruč, Jiří Wolker [volkr], Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert [saifrt] a František Hrubín, textaři či písničkáři Jiří Suchý, Karel Kryl a Jaromír Nohavica, prozaici Božena Němcová, Karolína Světlá, Alois Jirásek, Vladislav Vančura, Bohumil Hrabal, Ladislav Fuks, Ota Pavel, Jiří Hájíček, Alena Mornštajnová a Karin Lednická, dramatik Václav Havel...

2. Texty od autorů české národnosti, kteří tvořili téměř výhradně ve své **vlasti** a psali zčásti nebo pouze v **cizích jazycích**. Středověký český kronikář Kosmas psal latinsky, literárně činný český král a římský císař Karel IV. rovněž latinsky, pozdněstředověký náboženský reformátor Jan Hus latinsky a česky, husitský kronikář Vavřinec z Březové stejně jako barokní dějepisec Bohuslav Balbín latinsky, jeden z tvůrců moderní češtiny Josef Dobrovský psal své odborné práce německy.

3. Texty od autorů české národnosti, kteří přinejmenším část svých tvůrčích let prožili v **zahraničí**; psali **česky a/nebo v cizím jazyce**. Raněnovověký učenec Jan Amos Komenský psal česky a latinsky, romanopisec Egon Hostovský česky a anglicky, prozaici Josef Škvorecký a Arnošt Lustig (kteří zhruba druhou polovinu života žili v Americe) psali česky, prozaik Milan Kundera česky a francouzsky, dramatik a scenárista sir Tom Stoppard [sə: tom stopa:d] (původním jménem Tomáš Straussler [štrauslə]) píše anglicky.

4. Texty od autorů, kteří se narodili v Českých zemích, nebyli české národnosti a tvořili ve své **mateřštině či v jiném jazyce**. Pozdněstředověký filozofující literát Johannes von Saaz [fon za:c] (Jan ze Žatce) psal německy, stejně jako autoři z 1. poloviny 20. století: básník Rainer Maria Rilke, prozaici Franz [franc] Kafka a Franz Werfel [verfl] nebo novinář Egon Erwin Kisch [kiš].

5. Texty od autorů, kteří se v Českých zemích nenarodili, ale v důležité části svého života **zde tvořili ve své mateřštině nebo v češtině (či v jiném jazyce)**. Angličan Peter Payne [pi:tə pein] se stal husitským aktivistou a psal latinsky, Polák Bartoloměj Paprocký (Bartosz [bartoš] Paprocki) z Hlohov byl renesančním moravským historikem a psal tu česky, slovenský básník Ján Kollár psal česky, rakouský rodák Karel (původně Carl [karl]) Klostermann [klostrman], jenž svůj život spojil s českou stranou Šumavy, psal česky a německy, rakouský autor mj. románů s tajemstvím Gustav Meyrink [meirink] psal německy.

5.2 Hlavní mezníky rozvoje české literatury ve vazbě na vývoj českého jazyka

Historie české literatury je úzce spjata s **jazykovým vývojem Českých zemí**. Po období tvorby ve **staroslovenštině (9. – 10. století)** se **čeština** konstituovala jako svébytný jazyk **kolem r. 1000**, ale v literatuře pak dlouho dominovala **latina**.

Písemná tvorba v češtině se stala **samozřejmostí až ve 14. a 15. století** (tady působily česká velmocenská éra za dynastie Lucemburků a demokratizační tendence následujícího husitství). V téže době také vzniká **literatura českých Němců** v jejich mateřtině (žili tu jako národnostní menšina od 13. století).

Poté, co se ve 2. polovině 15. století začal obecně šířit německý vynález **knihťisku**, došlo také v českém prostředí během 16. století k **prudkému nárůstu literární produkce**. V Českých zemích sice byla většinou nebeletristická (tedy naučná, cestopisná, náboženská atd.), avšak s nemalými estetickými kvalitami.

Když byl v **bitvě na Bílé hoře (1620)** poražen většinový proud české politiky, vláda vítězné **rakouské dynastie Habsburků postupně zlikvidovala** s českou nezávislostí i **pozici češtiny jako spisovného jazyka**; literární tvorba v češtině pak dlouho přežívala jen v **náboženských a pololidových souvislostech**, často pod vlivem nářeční situace.

Obrat přineslo **české národní obrození (asi 1780 – asi 1880)** – mnohovrstevnaté emancipační hnutí českého národa, projevující se v kultuře, ekonomice, školství, spolkové činnosti a posléze také v politice. Ovšem patrně nejviditelnější součástí obrozeneckého úsilí byla **obnova a aktualizace češtiny** na spisovné, odborné a umělecké úrovni a **počátek rozvoje moderní české literatury**. Vznikají rovněž první soustavně vydávané **česky psané noviny i časopisy** (jak společenské, tak odborné). Rozvíjí se také jazykově české **divadlo**, které se stává jedním z krystalizačních jader českého společenského života. Rodí se soustava jazykově českého středního **školství** a čeština jako vyučovací a publikační jazyk proniká i do vysokoškolského prostředí.

Po vzniku demokratického Československa (1918) došlo k pozitivnímu **sblížení beletristické a žurnalistické tvorby**. Československo se stalo teprve třetí zemí na světě s pravidelným rozhlasovým vysíláním. Čeština se plně ocitla na **úrovni velkých jazyků** v Evropě i jinde a **česká literatura** začala rozsáhleji produkovat také díla **světové kvality**. V tomto vývoji ji neochromila ani léta **nesvobody** po r. 1938 (německá okupace za druhé světové války) a po letech 1948 a 1968 (nejtíživější období komunistické vlády). Důležitou součástí české kultury se ovšem též stala **literární emigrace** a mnohá díla byla ve vlasti publikována ilegálně (jako **samizdat** apod.).

Na jazykovou a literární situaci v naší zemi mělo vliv i vysídlení českých Němců do Německa a Rakouska po r. 1945 v důsledku druhé světové války.

V r. **1989** se Československo vrátilo do **demokratického světa** a v letech **1992/1993** se rozdělilo na **Českou a Slovenskou republiku**. V České republice došlo k **privatizaci vydávání i prodeje knih a společenských periodik**; vznikající tituly mají ovšem velmi různorodou kvalitu. Pronikavě se rozšířil objem televizní produkce, ale její vazba na literaturu klesla na minimum. Silnou stránkou českého literárního života zůstává **síť veřejných knihoven**. Vycházejí specializované **literární časopisy**.

Od **přelomu 20. a 21. století** český **jazykový vývoj** zaznamenává – podobně jako mnoho dalších jazyků jinde ve světě – pronikavé **změny**. Patří mezi ně také **masivní vpád angličtiny** jako univerzálního jazyka nynější euroamerické civilizace; tato situace je posílena skutečností, že angličtina (jež nepoužívá diakritiku) se stala dominantním jazykem **elektronické komunikace**. Čeština a česká literární tvorba se zároveň vyrovnávají s rozmachem specifického vyjadřování v **kyberprostoru**.

V české společnosti se **jazykové dorozumívání** prudce **diverzifikuje** – sociálně, generačně, profesně apod. – a tomu odpovídá i **diferenciace literární produkce**. Přesto v české beletrii existuje **mainstream**, který se snaží souznít s hlavním proudem euroamerické tvorby, ovšem aktuálně neexistuje žádný produktivní český spisovatel, který by byl všeobecně považován za literární osobnost světového formátu.

6. Co z české literatury nevynechat

Podobně jako u předchozího výběru ze světové beletrie, také v tomto navrženém soupisu četby z české literatury uvádíme díla, která mají potenciál obohatit dospívajícího čtenáře. Některá z uvedených děl náležejí navíc do fondu významných děl světových, ale my je tu zvláště neoznačujeme (na okraj: v aktuální elektronické verzi respektované všeobecné *Encyklopedie Britannica* má své samostatné heslo 13 literátů z níže uvedeného přehledu).

Středověká a raněnovověká literatura:

- 1 **Alois Jirásek:** *Staré pověsti české* (1894; adaptace kronikářské apod. tvorby ze středověku a raného novověku; školsky vzato, jde ovšem o knihu plně řazenou do tvorby 19. století);
- 2 **Kosmas:** *Kronika Čechů* (12. století; kronika);
- 3 *Dřevo se listem odievá* (14. století; lyrická píseň);
- 4 *Mastičkář* (14. století; travestické drama);
- 5 **Jan Amos Komenský:** *Labyrint světa a ráj srdce* (1631; alegorická satira);
- 6 **Fridrich Bridel:** *Co Bůh? Člověk?* (1658; náboženská básnická skladba);

Literatura 19. století:

- 7 **František Ladislav Čelakovský:** *Ohlas písní ruských a Ohlas písní českých* (1829 – 1839; básnické sbírky; chápeme je jako jeden celek);
- 8 **Karel Hynek Mácha:** *Máj* (1836; básnická skladba);
- 9 **Josef Kajetán Tyl:** *Strakonický dudák* (1847; divadelní hra);
- 10 **Karel Havlíček Borovský:** *Tyrolské elegie* (1852; básnická satira);
- 11 **Karel Jaromír Erben:** *Kytice* (1853; sbírka balad);
- 12 **Božena Němcová:** *Babička* (1855; literární obrazy venkovského života);
- 13 **Josef Václav Sládek:** *Na hrobech indiánských* (1870; báseň);
- 14 **Karolina Světlá:** *Frantína* (1870; román);
- 15 **Jan Neruda:** *Povídky malostranské* (1878; povídkový soubor);
- 16 **Svatopluk Čech:** *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV. století* (1889; satirický román);
- 17 **Karel Klostermann:** *Ze světa lesních samot* (1892; román);
- 18 **Alois Jirásek:** *Proti všem* (1893; historický román);
- 19 **Alois a Vilém Mrštíkové:** *Maryša* (1894; divadelní hra);
- 20 **Petr Bezruč:** *Slezské písně* (1899 a později; básnická sbírka);

První polovina 20. století (položky 21 – 25 náležejí kulturně do přelomu 19. a 20. století):

- 21 **Otokar Březina:** *Ruce* (1901; básnická sbírka);
- 22 **Jindřich Šimon Baar:** *Jan Cimbura* (1908; román);
- 23 **Fráňa Šrámek:** *Stříbrný vítr* (1910/1920; román);
- 24 **Viktor Dyk:** *Krysař* (1915; novela);
- 25 **Franz Kafka:** *Proměna* (1915; alegorická povídka);
-
- 26 **Jaroslav Hašek:** *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* (1921 – 1923; satirický román);
- 27 **Karel Čapek:** *R.U.R.* (1921; dystopické drama);
- 28 **Jiří Wolker:** *Host do domu a Těžká hodina* (1921 – 1922; básnické sbírky; chápeme je jako jeden celek);
- 29 **Jaroslav Seifert:** *Na vlnách TSF* (1925; experimentální básnická sbírka);
- 30 **Vladislav Vančura:** *Rozmarné léto* (1926; novela);

- 31 Vítězslav Nezval: *Edison* (1928; básnická skladba);
 32 Jiří Voskovec – Jan Werich: *Ostrov Dynamit* (1930; revuální hra);
 33 Ivan Olbracht: *Nikola Šuhaj loupežník* (1933; román);
 34 Karel Čapek: *Válka s Mloky* (1936; satirický román science fiction);
 35 Jiří Orten: *Čítanka jaro, Cesta k mrazu* a *Ohnice* (1939 – 1941; básnické sbírky; chápeme je jako jeden celek);
 36 Karel Poláček: *Bylo nás pět* (napsáno po 1939, vydáno 1946; humoristická knížka);
 37 Jaroslav Foglar: *Záhada hlavolamu* (1941; román pro mládež);
 38 Zdeněk Jirotka: *Saturnin* (1942; humoristický román);

Druhá polovina 20. století:

- 39 Jan Otčenášek: *Romeo, Julie a tma* (1958; novela);
 40 Václav Kaplický: *Kladivo na čarodějnice* (1963; historický román);
 41 Josef Škvorecký: *Legenda Emöke* (1963; novela);
 42 Jiří Suchý: *Klokočí* (1964; sbírka písňových textů);
 43 Bohumil Hrabal: *Ostře sledované vlaky* (1965; novela);
 44 Ladislav Fuks: *Spalovač mrtvol* (1967; psychologická novela);
 45 Milan Kundera: *Žert* (1967; román);
 46 Ladislav Smoljak – Zdeněk Svěrák: *Vyšetřování ztráty třídní knihy* (1967; divadelní hra);
 47 Ota Pavel: *Smrt krásných srnců* a *Jak jsem potkal ryby* (1971 – 1974; soubor vzpomínkových próz; chápeme je jako jeden celek);
 48 Karel Kryl: *Knížka Karla Kryla* (1972; sbírka písňových textů);
 49 Václav Havel: *Audience* (1975; divadelní hra);
 50 Pavel Kohout: *Katyně* (1978; román);
 51 Arnošt Lustig: *Nemilovaná: Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.* (1978; deníkový román);
 52 Jaroslav Seifert: *Deštník z Piccadilly* (1979; básnická sbírka);
 53 Bohumil Hrabal: *Obsluhoval jsem anglického krále* (1980; román);
 54 Milan Kundera: *Nesnesitelná lehkost bytí* (1984; román);
 55 Michal Viewegh: *Výchova dívek v Čechách* (1994; román);

21. století:

- 56 Jiří Hájíček: *Rybí krev* (2012; román);
 57 Lenka Procházková: *Bílý klaun* (2014; soubor fejetonů a jiných krátkých textů);
 58 Alena Mornštajnová: *Hana* (2017; román);
 59 Ondřej Hübl: *Hod mrtvou labutí* (2018; povídkový soubor);
 60 Karin Lednická: *Životice: obraz (po)zapomenuté tragédie* (2022; dokuromán).

7. Kulturní kyvadlo a my

7.1 Umělecké epochy i slohy a vztahy mezi nimi

Sledovat kulturu, umění, literaturu v historickém vývoji znamená prodírat se houštinou toho, čemu se tradičně říká **kulturní epochy** nebo – subtilněji – **umělecké slohy**. Bylo by dobře najít v jejich vzájemných vztazích nějaký systém, abychom se v tom všem alespoň trochu vyznali, ale existuje vůbec něco takového? A jestliže ano, odkud začít?

Tak to zkusme nejdřív s architekturou. Snadno zjistíme, že stavby některých slohů jsou si podobné základním tvaroslovím. Jistě to souvisí s tím, že architekti těchto budov měli navzájem podobný vkus i náhled na svět. Jde například o athénský chrám Parthenón (5. století př. n. l.), chrám Santa Maria Novella (13. – 15. století) v italské Florencii, český zámek Kačina (začátek 19. století) ...

A na druhé straně je tu pařížská katedrála Notre-Dame (12. – 14. století), poutní kostel svatého Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou (začátek 18. století), Westminsterský palác (19. století) v Londýně...

Chceme-li nějaký názorný doklad toho, oč v takovýchhle srovnáních běží, podívejme se na proslulou vatikánskou fresku *Athénská škola* od **Raffaela Santiho**. Slavný italský renesanční umělec namaloval na **počátku 16. století** výjev z fiktivní filozofické školy, kde vidíme slavné starořecké filozofy s atributy nebo v pozicích, které výstižnou zkratkou ilustrují jejich názory.

V ústředním bodě fresky spolu v dialogu krácejí **Platón a Aristotelés** (4. století př. n. l.).

Platón byl přesvědčen, že základ veškerého světa tvoří **ideje** – dokonalé předobrazy (pravzory) – všech pozemských věcí. Smyslově vnímatelný (empirický) svět se tedy skládá z nedokonalých odrazů těchto idejí (všechny stromy na světě jsou oslabeným odrazem ideje dokonalého stromu). Ideje jsou **božského původu**, věčné, dokonalé, nehmotné a do našeho vědomí pronikají s naší oživující **duší** v okamžiku našeho zrození. Celý náš smysluplný život je založen na snaze idejím se co nejvíce přiblížit, byť splynout s nimi samozřejmě není možné (nikdo z nás není božsky dokonalý). Prostor idejí je **nadsmyslový** (transcendentní), smyslově nepostižitelný (smysly jsou nedokonalé, a proto překážejí opravdovému poznání). Ideje si jednak uvědomujeme **intuitivně**, jednak je poznáváme **přemýšlením o pojmech**. Naše **poznání** tedy směřuje **sešora dolů**: od idejí *v nás* ke smyslově vnímanému světu *kolem nás*. Základem čistého, filozofického vědění je **dialog**.

Platónův polemický žák **Aristotelés** viděl tuto problematiku opačně. Podle Aristotela **ideje** jsou obsaženy **ve věcech samých** a projevují se **formou**, která dává tvar látce. Lidské poznání začíná **smyslovou zkušeností** (empirií). Na ni teprve navazuje myšlení, které dokáže u smyslově vnímané skutečnosti oddělit formu od látky – tak dospějeme k poznání idejí. Naše **poznání** tedy směřuje **zezdola nahoru**: od jednotlivostí *kolem nás* k proniknutí obecné ideje *do našeho vědomí*. Jedině tím, že ve svém životě vnímáme velké množství stromů, jsme schopni na základě jejich **rozumového (racionálního) zkoumání a porovnávání** dospět k poznání ideje dokonalého stromu. Lidské vnímání je sice nedokonalé, ale myšlením lze zjistit, že **vývoj** celé přírody se děje **od nižších forem k vyšším**. Základním výsledkem našeho poznávání je **definice**.

V **Raffaelově podání** každý z obou filozofů ukazuje tam, kde podle jeho mínění ideje mají svůj původ: Platón vzhůru (k božskému nebi) a Aristotelés šikmo před sebe dolů (k pozemskému světu).

7.2 Zdroje různého vztahu člověka ke světu – i k sobě samému

A právě tyto **dva postoje, platónský a aristotelický**, představují **dva základní lidské přístupy ke skutečnosti** (někdy se používá pojem **základní filozofická otázka**). Jinými slovy, každý z nás je ve svém životě (aniž bychom si to nějak zvlášť uvědomovali) spíše platonikem, či spíše aristotelikem (přičemž samozřejmě není vyloučeno, že v průběhu života tuto názorovou pozici změníme nebo že různá témata nazíráme tu jedním, tu druhým pohledem). Tyto dva postoje ke světu i k člověku korespondují s dvěma typy kulturních epoch i jim odpovídajících uměleckých slohů či směrů.

Umění "klasické" ("aristotelické"):	Umění "antiklasické" ("platónské"):
Svět je v úplnosti spíše předvídatelný a poznatelný	Svět je v úplnosti spíše nepoznatelný
Svět je tady a teď	Existuje transcendentní rozměr světa
Osobnosti jsou především produktem společenských vztahů	Osobnosti jsou nezávislé na společnosti
Náboženství jako výtvar lidské společnosti	Bůh jako nejvyšší skutečnost
Lidé mohou být pány svého osudu	Člověk je konfrontován s boží vůlí či s nezměnitelným osudem
Společnost by měla vést ti zvolení	Společnost by měla vést ti nejlepší
Společnost je řízena spíše demokraticky	Společnost je řízena elitami
Objektivizace	Subjektivizace
Typizace a běžný život	Individualizace a výlučnost
Člověk si vytrvalým úsilím podmaňuje přírodu	Nedotčená příroda jako boží obraz nebo jako azyl před úpadkovou společností
Technooptimismus	Obrat k ušlechtilým ideálům minulosti
Láska jako vytrvalý zápas se společenskými konvencemi	Láska jako trýznivá touha po nedosažitelném ideálu
Konkrétní a autentické vyjadřování	Výrazná úloha metafor a zejména symbolů
Spíše politická levice	Spíše politická pravice

Pomůckou pro nás může být fakt, že aristotelické směry jsou blízké klasické antice (tedy řecké demokracii a římské republice), zatímco platónské směry jsou antiklasické.

Ve vývoji euroamerické kultury se v podstatě **pravidelně střídají období**, kdy převažuje **některý z platónských slohů/směrů**, s obdobími, kdy převažuje **některý sloh/směr aristotelský**. Střední polohu pak představují **směry přechodné**.

V **literatuře** můžeme toto **kyvadlo kultury** dobře sledovat od sklonku středověku (kdy se díky vynálezu knihtisku začíná prudce zvětšovat objem literární produkce). Samozřejmě, že jednotlivé směry se chronologicky částečně překrývají, na jejich definicích nemusí být vždycky úplná shoda atd. Přesto poznání kyvadla kultury představuje postačující nástroj k základní orientaci v kulturním, myšlenkovém apod. vývoji naší části světa.

7.3 Hlavní literární směry a jejich vzájemná příbuznost či provázanost

Směry "aristotelské":	Směry přechodné:	Směry "platónské":
		gotika
	pozdní gotika	
renesance		
	manýrismus	
		baroko
	rokoko	
klasicismus (+ filozofie osvícenství)		
	preromantismus / sentimentalismus	
		romantismus
	biedermeier	
realismus (+ filozofie pozitivismu) a naturalismus (+ filozofický darwinismus)		
	novoromantismus	
		umění konce století (fin de siècle) = první moderna: prokletí básníci, impresionismus, symbolismus, secese, dekadence...
	expresionismus	
druhá moderna: futurismus, kubismus, dadaismus, civilismus, poetismus, surrealismus, proletářská poezie a socialistický realismus (+ filozofie marxismu); politicky angažované neepické umění v rámci směrů druhé moderny se často označuje jako avantgarda		
	magický realismus, absurdní drama	
		postmoderna / postmodernismus

Terminologická poznámka: Pod pojmem **kulturní epocha** rozumíme období, kdy všeobecně převažuje kultura určitého stylu, jenž spočívá v základní jednotě tehdejšího obecného náhledu na svět a způsobu lidské tvorby. Tak hovoříme například o *gotické* nebo *renesanční epoše*.

Pojem **sloh** můžeme chápat buď jako synonymum epochy (*klasicistní sloh*), nebo jako subtilnější, podřazený pojem (*lucemburská gotika*). Pojem **směr** můžeme chápat jako synonymum pro druhé, užší vymezení slohu, nebo jako ještě užší tvůrčí tendenci, která se projevuje třeba jen v literatuře; tak můžeme např. říci, že v *epoše druhé moderny* mezi umělecké *směry* české literatury patřil *poetismus*.

7.4 Kyvadlo kultury a příklady z dějin malířství

Nyní se podívejme, jak kyvadlo kultury funguje konkrétně. Nejprve jsme vybrali dvojici příkladů z českého malířství. První obraz se jmenuje **Lov na lišku** a jeho autorem je **Josef Navrátil** (1798 – 1865), který tvořil v duchu romantismu. Druhý obraz, známý pod názvem **Podobizna kováře Jecha**, namaloval **Karel Purkyně** (1834 – 1868), představitel realismu. V obou případech jde o olejomalby.

Lov na lišku zachycuje přírodní scenerii. Krajina je to divoká, nespoutaná, monumentální. Jedná se zřejmě o vrchol nějaké hory, se skalami rozpukanými mrazem, lijáky a bouřemi. Stromy – patrně borovice – tu svádějí boj o přežití: vyrůstají z puklin a rozsedlin.

Lovce je sám, se svým psem, který je jeho jediným společníkem (namísto lidí). **Lov na lišku** je pro muže osamělým zápasem s přírodou. Nebe potemňuje, v pozadí nad lesnatými kopci vystupují mračna; lovec ještě čeká nejedna překážka. My lišku vidíme, ač téměř splývá s krajinou; lovec ovšem o ní v tuto chvíli nemá ani tušení: příroda pro něj stále skrývá své tajemství.

Podobizna kováře Jecha zachycuje vcelku mladého muže, rozložitě, urostlé postavy a mužného vzhledu. Jde o venkovského kováře – jeho fyzicky náročná, ale i sofistikovaná profese je pro celou obec nepostradatelná. Okovaní koně – to je symbol přírodních sil, které lidé zapřáhli ve prospěch své obživy. Kovář ovšem také vyrábí a spravuje mnohé kovové náčiní. Ve své práci je zblýhlý a zkušený; v kovárně žádný nepořádek, naopak: každý nástroj je na svém pevně stanoveném místě.

Kovář moc nevydělá: zažloutlá stěna kovárny, kdysi nabílená vápnem, by potřebovala znovu natřít. Kovář má ovšem dost napilno: i odpočinek mezi prací si dopřává jen krátký a přímo v kovárně. Není to žádný čítankový hrdina, ale chlap, jakých je mnoho: má před sebou láhev i sklenici s vínem nebo kořalkou. Ač venkovan bez hlubšího vzdělání, živě se zajímá o veřejné dění. Noviny, které pozorně čte, jej spojují s okolní společností i panujícími politickými poměry. Na obojí má svůj vyhraněný názor: bezděčně se mu pravá ruka hněvivě zatíná v pěst.

7.5 Kyvadlo kultury a příklady z literatury

Ted' se podíváme, jak se dva základní filozofické přístupy ke světu mohou projevit v literatuře – konkrétně v poezii.

První příklad pochází z tvorby **Stanislava Kostky Neumanna** (1875 – 1947). Je to 2. zpěv z básnické skladby *Zpěvy drátů* ze sbírky *Nové zpěvy* (1918).

Stanislav Kostka Neumann (1875 – 1947): Zpěvy drátů (1918)

(...) My, dráty telegrafní, telefonní a elektrické,
pavouka civilizace necitelné tvoříme síť
nad centry horečné práce i myšlenky gigantické,
z nichž pavouk tuční a nadýmá se, vládna jimi lítě,

svíráme, spoutáváme střediska souzvuků, sporů
přímými svazky svými, protínajícími se kříží,
černými paprsky temných, mlčících reflektorů,
jež obstouply metropole a přikryly je svou mříží,

valem se šíří ty naše síť jak na vodách kruhy,
od centra k centru si podávají kovové ruce,
od obzorů k obzorům napínají slepé své duhy,
chapadly drnčícími venkov uchvacující prudce;

my, z ohnisek Západu rodem a vyšlé z jeho dílen,
na Východ táhneme neodvratně a směle,
a, dokud kraj bude na globu, jenž pod nás není schýlen,
a všechny kontinenty nespočinou cele

v studené náruči naší jak v čeřenu obrovitém,
nám není dáno stanouti: táhneme délkou, táhneme šíří
k tropickým pralesům, k džunglím, za ledů polárních svitem,
táhneme tiše a vytrvale, nebozezy, pionýři! (...)

Poznámky a vysvětlivky: **čeřen** – vodorovně kladená rybářská síť; **lítě** – zběsile, zuřivě, divoce; **nebozezy** – šroubovitě vrtáky do dřeva; **pionýři** – průkopníci.

Báseň vznikla na začátku období – bezprostředně po první světové válce –, kdy se zvedla mohutná vlna **elektrifikace**, jež se šířila v Evropě z měst na venkov, a mimo Evropu také do mnohých poměrně odlehlých oblastí. Neumann jako vnímavý umělec rychle vystihl tento trend a zareagoval na něj již na jeho počátku.

Neumann zdůraznil **těsný kontakt mezi člověkem a technikou**, když z elektrických drátů učinil básnického mluvčího (*My, dráty telegrafní, telefonní a elektrické...*). Elektrické síť mají dobyvačnou povahu: jsou rázné a necitelné (*obstouply metropole a přikryly je svou mříží*), ale rozpinají se v atmosféře lidské spolupráce (*od centra k centru si podávají kovové ruce*) a dýchají odvahou a smělymi plány (*dokud kraj bude na globu, jenž pod nás není schýlen, ... táhneme tiše a vytrvale, nebozezy, pionýři!*).

A v líčení elektrifikujícího se světa dominuje **horizontální pohled** (ve vodorovném směru): *valem se šíří ty naše síť jak na vodách kruhy... od obzorů k obzorům... z ohnisek Západu... na Východ... táhneme délkou, táhneme šíří...*

Druhý příklad pochází z tvorby **Jana Zahradníčka** (1905 – 1960). Je to báseň *Květná neděle* ze sbírky *Žíznivé léto* (1935).

Jan Zahradníček (1905 – 1960): Květná neděle (1935)

Zvonění sýkorek se z korun stromů hlásí,
v hájích se rozehrály sladké koncerty,
daleký vítr cestou znaven ulehá si,
procitlý motýl chvěje se jak rty.

Svislostí jehnědí nesmírně dojat, vzhůru
prostorem obnažených větví popatříš,
z propasti sirnaté až do andělských kůrů
jde tebou cesta každá jako kříž.

Obrazů hrůzou obrněných krev si žádá,
příkrostí nedostupné srdce vzplanuvší,

strom náruč rozevřel a věčnost mladá
z pupenců porozvitých v tebe zarsší.

Rameno ohnivé do výše vodu váží,
stín dlaně Hospodinovy se v pršce mih,
kupí se oblaka nad lesů černou stráží,
jak anděl vcházíš do všech skutků svých.

Kladivo sluneční už první květy kuje,
krev v spáncích prudce tepe do souzvuku s ním,
něha jak děťátko, jímž bouře pohupuje,
vykřikne k tobě mízy vzlyknutím.

Poznámky a vysvětlivky: **Hospodin** – biblický (křesťanský a židovský) Bůh; **kuje** (infinitiv *kout*) – kove; **kůr** – vyvýšené místo v kostele určené pro varhany, pěvecký sbor a hudebníky; **Květná neděle** – neděle před Velikonocemi.

Báseň vznikla v polovině 30. let 20. století a líčí **přírodu**, v níž je **člověk jen pozorovatel** – dílo tedy upozorňuje na scenerii, která již není zcela běžná. Nacházíme se uprostřed krajiny v časném jaře a autor nás vede, abychom se rozhlíželi především **vertikálně** (ve svislém směru): *vzhůru prostorem obnažených větví popatříš*; *zvonění sýkorek se ozývá z korun stromů*; *svislost jehnědí* stejně jako *oblaka nad lesů černou stráží* nás ovšem připravují na vertikálu nejrozpjatější, která sahá *z propasti sirnaté až do andělských kůrů*, tedy z pekla až do nebes, v nichž lze – v záři slunečních paprsků – zahlédnout přítomnost Boží.

Jinými slovy, v Neumannově básni nacházíme dominanci odhodlaného člověka a jeho technických projektů, zatímco Zahradníček upozorňuje, že to nejdůležitější ve světě se nachází výše než člověk.

8. Některé literární druhy i žánry

8.1 Základní literární druhy

Podle způsobu vyjádření skutečnosti:	EPIKA		LYRIKA
		DRAMA	
Podle jazykové formy:	PRÓZA		POEZIE
		DRAMA	

Epika: výpravná, dějová literatura, založená na příběhu.

Lyrika: nedějová literatura založená na estetickém vyjádření konkrétní situace: krajinné scenerie, pocitů, nálad, dojmů, vztahů, názorů apod.

Drama: divadlo spojující ústní prezentaci literárního textu s hereckou akcí, vizuální výpravou, s kostýmy a rekvizitami, s hudbou, tancem, světelnými efekty apod.

Próza: literatura psaná řečí nevázanou, tedy nespoutanou zvukovými apod. pravidly.

Poezie: literatura psaná řečí vázanou, tedy ve verších: jednořádkových rytmických, intonačních a významových úsecích, často rýmovaných; básnictví.

Drama: literární text, který se skládá z promluv postav a ze scénických poznámek a jenž umožňuje předvést na divadle příběh jako dění současné.

V **moderní literatuře** je epika zpravidla psána jako próza a lyrika jako poezie. Existují však i lyrickoepická díla, lyrická próza apod.

8.2 Literární žánry

Literární díla lze v rámci jednotlivých literárních druhů třídit na **žánry**. Nejznámějšími žánry jsou:

Absurdní literatura: literatura, která líčí svět jako souhrn událostí i vztahů, jež odporují obvyklému logickému uvažování a jsou spojeny hlubšími, zpravidla netušenými a nyní objeveně prezentovanými souvislostmi.

Alfred Jarry: Král Ubu; Eugène Ionesco: Plešatá zpěvačka;

Aforismus: zpravidla jednověťový objevený a duchaplně zformulovaný zobecňující soud o určitém typu situací, společenských jevů, povahových rysů apod., často využívá slovní hříčky.

Moudrost a vtip Oscara Wildea; Franz Kafka: Aforismy.

Aktovka: divadelní hra o jediném jednání (aktu), do něhož se koncentruje celá kompozice běžného dramatu.

Václav Kliment Klicpera: Veselohra na mostě; Václav Havel: Audience.

Anekdota: vtip; velmi krátký anonymní, hlavně ústně šířený humorný příběh s výraznou pointou, která má detabuizační charakter; některé anekdoty pojednávají o reálně existujících osobnostech.

Karel Poláček: Židovské anekdoty; Jan Nejedlý a Jakub Šofar: Po práci legraci.

Apokryf: původně příběhy na biblická témata, které nebyly přijaty do Bible; v nynější beletrii jde o aktualizované, často provokativní zpracování obecně známých historických nebo literárních příběhů.

Karel Čapek: Kniha apokryfů; Ilja Hurník: Proč pláče Metuzalém a jiné povídky.

Bajka: krátký prozaický nebo veršovaný příběh, v němž zvířata (někdy i věci) vystupují jako alegorie jednotlivých lidských vlastností; bajka bývá završena explicitním (výslovně vyjádřeným) mravním ponaučením.

Ezop (přebásnil Jiří Kolář): Bajky; Jean de La Fontaine: Bajky.

Balada: lyrickoepická, ovšem silně dějová báseň, jejíž hlavní postavy prožívají zásadní střetnutí s nadosobními silami, v němž zpravidla podléhají; balada je básnickou obdobou divadelní tragédie; nepřemožitelnými silami mohou být přírodní živly, osudové okolnosti i sociální mechanismy.

Karel Jaromír Erben: Kytice (sbírka balad); Jiří Wolker: Balada o nenarozeném dítěti.

Biografie: žánr literatury faktu, umělecky zpracovaný životopis významné či jinak zajímavé osobnosti.

Romain Rolland: Život Beethovenův, Život Gándhího; Karel Schulz: Kámen a bolest.

Cestopis: žánr literatury faktu, umělecké zpracování osobní zkušenosti z putování atraktivními, zpravidla vzdálenými a přírodně pozoruhodnými i kulturně svébytnými zeměmi.

Karel Čapek: Anglické listy; Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund: Afrika snů a skutečnosti; Bengt Danielsson: Rajský ostrov.

Církevní hra: středověké nebo raněnovověké divadlo založené na dramatizaci biblických a legendistických příběhů; dílčími žánry jsou **mirákl** (o zázracích) a **pašijová hra** (o Ježíšově ukřižování a zmrtvýchvstání).

Rakovnická vánoční hra; Hra o svaté Dorotě.

Commedia dell'arte: původně italský typ improvizovaného renesančního dramatu s ustálenými karikaturními typy postav, měl velký vliv na evropské divadlo pozdějších epoch.

Protože jde o improvizované divadlo, neexistují tisky konkrétních her; prvky commedie dell'arte najdeme např. ve hrách: William Shakespeare: Bouře; Molière: Scapinova šibalství; Carlo Goldoni: Sluha dvou pánů.

Črta: krátká próza, jejímž námětem je charakterizace konkrétního, zpravidla obyčejného člověka ve vazbě na prostředí, v němž žije; děj má oslabenou zápletku, jde spíše o volný sled scén.

Božena Němcová: Pan učitel; Jaroslav Hašek: Mistr Arbes.

Detektivka: žánr na pomezí literatury umělecké a triviální, vychází z pozitivisticky laděného přesvědčení, že empirickým zkoumáním a logickou úvahou můžeme nalézt odpověď na každou (i zdánlivě záhadnou) otázku, námětem je pátrání po pachateli/pachateli zločinu/zločinů; dvěma hlavními subžánry jsou (anglická) logickodeduktivní detektivka a (americká) detektivka drsné školy.

Arthur Conan Doyle: Pes baskervillský; Agatha Christie: Vražda v Orient expresu; Raymond Chandler: Hluboký spánek.

Dobrodružná próza: silně dějové příběhy odehrávající se především v přírodním prostředí a mající charakter questu: putování za poznáním nejen neznámých končin, ale především – být zpravidla nezáměrně – sebe sama; dobrodružné příběhy často náležejí do literatury pro děti a mládež.

Robert Louis Stevenson: Ostrov pokladů; Jack London: Bílý Den.

Elegie: žalozpěv; básnická skladba vyjadřující zármutek nad zmařením nadosobních hodnot nebo nad ztrátou lidí, kteří je reprezentovali.

Ovidius: Verše z vyhnanství (Žalozpěvy a Listy z Pontu); Karel Havlíček Borovský: Tyrolské elegie (ironicky pojato).

Epické drama: žánr moderního dramatu, kdy jedna postava (nebo více postav) má funkci scénického vypravěče: uvádí do děje, komentuje ho, promlouvá o něm k divákům, čímž dosahuje zcizovacího efektu – narušuje iluzivnost dramatu.

Bertolt Brecht: Žebrácká opera; Ladislav Smoljak a Zdeněk Svěrák: Němý Bobeš.

Epigram: krátká satirická báseň s vyostřenou pointou.

Karel Havlíček Borovský: Epigramy; Jiří Žáček: Český satirikon.

Epos: rozsáhlá epická básnická skladba, kde je děj – zpravidla na hrdinský námět – doplňován popisnými, alegorickými apod. pasážemi.

Epos o Gilgamešovi; Homér: Ílias a Odysseia.

Fantasy: žánr postmoderní triviální literatury, jenž prezentuje příběhy, které se odehrávají v imaginárních světech s atributy evropské raně civilizační či – mnohem častěji – středověké společnosti a které propojují reálné prostředí s nadpřirozenými či magickými bytostmi i motivy.

John Ronald Reuel Tolkien: Pán prstenů; Andrzej Sapkowski: Zaklínač.

Fraška: druh divadelní komedie určený širokému, lidovému publiku a vystavěný na groteskně pojaté situační komice a karikaturním pojetí postav.

Josef Kajetán Tyl: Fidlovačka; Neil Simon: Řeči.

Groteska: literární dílo založené na ztřeštěné komice spočívající v neočekávaném a příkrém kontrastu motivů uvnitř dané situace.

Achille Campanille: Za všechno může kapitán; Jaroslav Gillar: Blázinec.

Happening [hæpənɪŋ]: druh multižánrového (výtvarného, pohybového, textového, zvukového atd.) scénického nebo mediálního umění prezentovaného v neformální části veřejného prostoru a vyznačujícího se silnou měrou improvizace napájené z kontaktu s příležitostným publikem, přičemž obsah reaguje na aktuálně pociťovaná témata.

Marta Minujínová: Čtení novin; Vít Klusák a Filip Remunda: Český sen.

Historika: velmi krátký, zpravidla humorný příběh se závěrečnou pointou, vzniklý jako lidová slovesnost nebo v jejím duchu.

Enšpígl (zpracovali Jiří Kolář a Josef Hiršal); Zdeněk Jirotka aj.: Sedmilháři.

Horor: příběh vyvolávající u čtenáře pocity strachu a hrůzy v souvislosti s dramatickými osudy hlavní postavy, která se ocitá v situacích, jež ji skrytým, tajemným způsobem ohrožují na životě.

Edgar Allan Poe: Jáma a kyvadlo; Guy de Maupassant: Horla.

Humoreska: povídka nebo novela založená na humoru, tedy na druhu komična, který je v zásadě chápavý a smířlivý.

Eduard Bass: Klapzubova jedenáctka; Petr Šabach: Opilé banány.

Hymnus: oslavná báseň vyjadřující obdivný respekt k nadosobním hodnotám (bohu, přírodě, národu, vlasti apod.).

svatý František z Assisi: Chvála stvoření; Walt Whitman: Souhrn veškeré známé kdy úcty.

Kaligram: báseň, jejíž text je uspořádán jako výtvarný obraz související s tématem básně.

Guillaume Apollinaire: Kaligramy (básnická sbírka); Jaroslav Seifert: Na vlnách TŠF (básnická sbírka).

Komedie: veselohra; komická divadelní hra, jejíž zápletka je spjatá s všedním životem; komedie má řadu odstínů (fraška, satirická komedie aj., dokonce i tragikomedie), identifikačním atributem je šťastný konec.

Molière: Lakomec; Oscar Wilde: Jak je důležité míti Filipa.

Kramářská píseň: raněnovověký žánr triviální literatury, bývala zpívána (čssto s obrazovým doprovodem) pro akcidentní publikum na trzích, zpracovávala bulvární nebo bulvarizované příběhy; příbuzný žánr je **morytát**.

Píseň o Anežce Hružové...; Jiří Voskovec, Jan Werich a Jaroslav Ježek: Píseň strašlivá o Golemovi (ironická verze).

Kronika: průběžně vznikající a chronologicky řazený knižní soupis významných událostí; **románová kronika:** rodinná sága; rozsáhlý román o osudech konkrétní rodiny v průběhu generací.

Kosmas: Kronika Čechů; Kronika tak řečeného Dalimila; John Galsworthy: Sága rodu Forsytů.

Kurtoazní literatura: dvorská literatura ze šlechtických sídel vrcholného středověku; rytířské eposy a milostná lyrika, jejímiž autory i interprety byli potulní pěvci (trubadúři, minnesängři).

Tristan a Isolda; Závišova píseň (Jižť mne všě radost ostává).

Legenda: žánr zejména středověké literatury, vypráví o životě a mimořádných činech, zázracích a mnohdy i o mučednické smrti světců a světic.

Kristiánova legenda; Život svatě Kateřiny.

Limerick: hravá báseň o 5 verších s rýmovou strukturou AABBA.

Edward Lear: Velká kniha nesmyslů. Jiří Žáček: 99 dědečků a jedna babička.

Literatura pro děti a mládež: beletrie zaměřená na dětství a dospívání jako na kulturně specifické životní etapy; literatura pro předškolní děti (pohádky, poezie) je silně ovlivněna ústní lidovou slovesností, literatura pro školní věk a pro dospívání (filozofické pohádky, dobrodružná literatura, dívčí romány, young adult) je velmi dějová a usnadňuje identifikaci čtenáře s hlavní postavou.

Jacob a Wilhelm Grimmové: Sněhurka; Karel Jaromír Erben: Zlatovláska; Božena Němcová: Princ Bajaja; Hans Christian Andersen: Císařovy nové šaty; Lewis Carroll: Alenčina dobrodružství v říši divů a za zrcadlem; Jan Karafiát: Broučci; Mark Twain: Dobrodružství Toma Sawyera; Johanna Spiriová: Heidi, děvčátko z hor; Antoine de Saint-Exupéry: Malý princ; Karel Poláček: Bylo nás pět; Astrid Lindgrenová: Pipi Dlouhá punčocha; Colleen Hooverová: Námi to končí.

Madrigal: renesanční lyrická báseň spojující pastýřskou scenerii s milostnou tematikou.

Giovanni Pierluigi da Palestrina: První kniha madrigalů; Claudio Monteverdi: Madrigaly válečné a milostné.

Makaronská poezie: básně, v nichž se střídají verše (nebo části veršů) v národním jazyce s verši (částmi veršů) v latině (nebo v jiném mezinárodním jazyce).

Karel Havlíček Borovský: Křest svatého Vladimíra (9. zpěv: Jezovitský marš); Jiří Burian (Kapitán Demo): Bez klobouku Boss.

Mystifikace: záměrná umělecky motivovaná nepravda, která se prezentuje jako věrohodná součást skutečnosti.

Václav Hanka a Josef Linda (aj.): Rukopis královédvorský a Rukopis zelenohorský; Ladislav Smoljak a Zdeněk Svěrák. Dobyť severního pólu...;

Mýtus: obrazný příběh implicitně objasňující smysl i podstatu světa a vztahy mezi lidmi a světem; starověký mýtus se označuje jako **báj (báje)**;

Bible: Starý zákon: První kniha Mojžíšova (Genesis); Béowulf (mýtus ve formě eposu);

Novela: původně (od renesance) epická próza se silným a vypointovaným dějem bez popisných apod. pasáží, od 19. století epická próza středního rozsahu (mezi povídkou a románem).

Giovanni Boccaccio: Dekameron (100 novel + rámcový příběh); Viktor Dyk: Krysař; Ernest Hemingway: Stařec a moře.

Óda: pateticky oslavná lyrická báseň.

Friedrich Schiller: Óda na radost; Karel Toman: Pozdrav T. G. M.

Ohlas: umělecká nápodoba lidové slovesnosti – především jejích básnických žánrů.

František Ladislav Čelakovský: Ohlas písní ruských, Ohlas písní českých (básnické sbírky); Jan Skácel: Modlitba za vodu.

Paměti (memoáry): žánr literatury faktu, umělecky zpracované životní vzpomínky nejen na autorovu osobní minulost, ale také na obraz doby, jiné osobnosti apod.

Jaroslav Seifert: Všecky krásy světa; Adina Mandlová: Dneska už se tomu směju.

Parodie: komická nápodoba literárního díla, která ponechává původní formu a zlehčujícím způsobem nahrazuje obsah.

Josef Váchal: Krvavý román; Michal Viewegh: Nápady laskavého čtenáře.

Pásmo: žánr lyrické poezie, který vytváří mnohovýznamový obraz dnešního života tím, že volně za sebou řadí scény i motivy, přičemž principem tohoto řazení jsou překvapivě sdružené asociace.

Guillaume Apollinaire: Pásmo; Jiří Wolker. Svatý kopeček.

Píseň: v literatuře báseň, která má natolik pravidelnou rytmickou, rýmovou a strofickou strukturu, že ji lze využít jako písňový text; dnes jsou písňové texty vlastně jedinou široce sdílenou formou poezie (byť velká většina písní vzniká jako text na hudbu, nikoli opačně).

Karel Hlaváček: Hrál kdosi na hobo; Josef Kainar: Stříhali dohola malého chlapečka;

Poema: rozsáhlá lyrickoepická báseň s námětem blízkým dobrodružné, mytologické či historické literatuře.

George Gordon Byron: Korzár; Ján Botto: Smrt Jánošíkova.

Pohádka: prozaický žánr původně lidové slovesnosti, který prostřednictvím příběhu s fantaskními, kouzelnými apod. motivy podává obraz žádoucích či naopak negativních mezilidských vztahů; pohádky původně směřovaly ke generačně nerozlišenému publiku, od 19. století jsou žánrem dětské literatury; existují i pohádky umělé – mnohdy s filozofickým obsahem.

Karel Jaromír Erben: Dlouhý, Široký a Bystrozraký, Tři zlaté vlasy děda Vševěda; Božena Němcová: Chytrá horákyň, O Slunečniku, Měsíčníku a Větrníku; Karel Čapek: Devatero pohádek; Jan Werich: Fimfárum (soubor aktualizovaných pohádek).

Pověst: prozaický žánr lidové slovesnosti, děj pověsti je sice spojen s fantaskními motivy, ale pověst jinak usiluje o věrohodnost (obsahuje přesné zejména místní údaje); nahrazuje nedostatek věrohodných dějepisných informací nebo šíří – prostřednictvím vzorového, či naopak varovného příběhu – nekomplikovanou představu o mravním řádu světa.

Alois Jirásek: Staré pověsti české; Zdeněk Adla, Jiří Černý, Jiří Kalousek: Obrázky z českých dějin a pověstí.

Povídka: prozaický epický žánr drobného či středního rozsahu, vyznačuje se jedinou dějovou linií, malým počtem postav, limitovaností v čase i místě; děj je doplňován popisnými, charakterizačními i úvahovými pasážemi, pointa může být velmi výrazná nebo naopak oslabená.

Jan Neruda: Povídky malostranské; Karel Čapek: Povídky z jedné kapsy, Povídky z druhé kapsy; Milan Kundera: Směšné lásky; Woody Allen: Vedlejší příznaky; Jiří Hájíček: Vzpomínky na jednu vesnickou tancovačku.

Revue: v divadle zábavná hra s jednoduchým dějem, ale komponovaná z dramatických, pěveckých a tanečních vystoupení.

Jiří Voskovec, Jan Werich, Jaroslav Ježek: Vest Pocket Revue; Jiří Suchý, Jiří Šlitr: Jonáš a tingl-tangl.

Román: prozaický epický žánr velkého rozsahu, s několika dějovými liniemi a s větším počtem postav – z nichž ty hlavní se charakterově vyvíjejí –, střídají se mnohá prostředí a děj často zachycuje delší časový úsek, cílem je podat celistvý obraz společnosti, běžné jsou popisné, charakterizační i úvahové pasáže, které oddalují rozuzlení a zasazují příběh do širších souvislostí.

Walter Scott: Ivanhoe; Honoré de Balzac: Otec Goriot; Charles Dickens: Oliver Twist; Karel Klostermann: Ze světa lesních samot; Henryk Sienkiewicz: Quo vadis; Zdeněk Jirotka: Saturnin; Harper Leeová: Jako zabít ptáčka; Alena Mornštajnová: Hana.

Romance: v české literární vědě tradiční označení pro lyrickoepickou báseň s rytířským námětem, v anglosaské literatuře označení dobrodružného příběhu.

Jan Neruda: Balady a romance; Alexandre Dumas: Tři mušketýři.

Romaneto: název inspirovaný italštinou, ale vzniklý v českém prostředí; označuje prózu středního rozsahu, jejímž námětem je racionální odhalování záhadné skutečnosti; od detektivky se odlišuje absencí ryze kriminální zápletky, od hororu absencí vysloveně děsuplných motivů.

Jakub Arbes: Newtonův mozek, Svatý Xaverius; Miloš Urban: Stín katedrály.

Satira: žánr založený na výsměšné kritice společenských, politických, profesních apod. poměrů; satira je spojená s takovým druhem humoru, jenž je nemilosrdný a otevřeně či skrytě adresný.

Jaroslav Hašek: Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války; Timur Vermes: Už je tady zas.

Science fiction: anglický termín překládaný do češtiny tradičně, ale nepřesně jako *vědeckofantastická literatura* – přesný překlad by byl *vědecká beletrie*; jedná se o prózu, která extrapoluje současný stav vědy a techniky a jako ústřední motivy vytváří a používá nové, zatím ještě neexistující skutečnosti (objevy, vynálezy apod.); společně s (politicky zaměřenými) příkladnými utopiemi a varovnými dystopiemi tvoří žánr **speculative fiction (SF)**.

Jules Verne: Dvacet tisíc mil pod mořem; Karel Čapek: Válka s Mloky; Arthur Charles Clarke: 2001: Vesmírná odysea.

Sonet: znělka; nejoblíbenější (původně renesanční) žánr lyrické poezie, báseň o 14 verších rozdělených do 4 slok (4-4-3-3), jež jsou navzájem provázány rýmem; specifický je shakespearovský sonet o 1 sloce se 14 verši, z nichž poslední dva – se sdruženým rýmem – mají charakter pointy.

Francesco Petrarca: Sto sonetů Lauře; William Shakespeare: Sonety; Elizabeth Barrett Browningová: Portugalské sonety.

Tragédie: divadelní hra, která zpracovává osudový a zpravidla marný střet hlavní postavy (postav) s nadosobními silami ztělesňujícími neotřesitelný řád světa či společnosti.

Sofoklés: Král Oidipús; William Shakespeare: Romeo a Julie, Hamlet.

Travestie: zlehčující nápodoba všeobecně uznávaného literárního díla, která ponechává původní obsah a znevažujícím způsobem nahrazuje formu.

Mastičkář; Lenka Procházková: Beránek.

Underground: literární tvorba (různých žánrů), která – vedle jiných undergroundových druhů umění – vzniká v neoficiálním, často až (polo)ilegálním prostředí jako polemika s oficiální, mainstreamovou kulturou, jež vyhovuje společenskému (i mocenskému) establishmentu; undergroundová tvorba je nízkonákladová, invenční, neformální a provokativní, ovšem postupně ovlivňuje i kulturu oficiální a přispívá k jejímu rozvoji.

Ivan Martin Jirous: Magorova summa; Tereza Spencerová: Jsem trand'ák!

Vagantská poezie: žakovská poezie; středověká poezie vytvářená univerzitními studenty, zpracovává milostná i sociálně provokativní témata, tvoří realističtější protiváhu kurtoazní literatury; nejčastěji bývá psána v latině nebo jako makaronská poezie.

Cambridgeské písně; Carmina Burana (sbírka písní).

9. Tropy, figury a některé další literární pojmy

9.1 Obecná charakteristika

Umělecký text může plnit svou estetickou funkci nejen svým námětem, ale i formou. Ve vývoji literatury se ustálily **2 skupiny jazykových prostředků pro aktualizaci** – tedy nové estetické ozvláštňení – **textu**: jsou to **tropy** a **figury**.

9.2 Tropy

Tropy (řec, *tropos* = *obrat, způsob*): spočívají v přenosu pojmenování směrem k neobvyklému, objevenému významu, Tropy členíme do **3 druhů**:

1. Metafora: přenesení pojmenování na základě (vnější) podobnosti (i mezi abstraktními jevy): *Mraků vor stříbřitý ve výši plave přes měsíc krvavý*; existují **také zvláštní druhy** metafory:

(a) **personifikace** (zosobnění): neživým skutečným jsou přisuzovány vlastnosti i činnosti živých bytostí, nejčastěji lidí (*Voda pospíchala do větších proudů*);

(b) **alegorie**: široce sdělné vyjádření mravní, politické apod. kvality prostřednictvím příběhu, postavy nebo výtvarného díla; *Hle, teď po straně jakýsi – nevěděl jsem, muž-li či žena (nebo divně jaks zakuklený byl a okolo něho jako mhla se dělala) – k nám se přiloudě dí: „(...) Jáť všechno, co jak jest, vyložím.“ I dím: „Jak pak tobě říkají?“ Odpověděl: „Jméno mé jest Mámení.“* (postava Mámení jako alegorie nedokonalé schopnosti člověka poznat v úplnosti svět);

(c) **symbol**: v umělecké literatuře mnohovýznamové konkrétní vyjádření abstraktního pojmu: *Hle, v této chvíli ruce milionů potkávají se, magický řetěz, / jenž obmyká všechny pevniny, pralesy, horstva / a přes mlčenlivé říše všech moří vzpíná se k bratřím* (spojené ruce jako symbol celosvětové dělné spolupráce lidstva).

2. Metonymie: přenesení pojmenování na základě (vnitřní) souvislosti (*stráž u brány* = služba i lidé); **zvláštními druhy** metonymie jsou:

(a) **hyperbola** (nadsázka; *Sto roků kopal jsem uhlí*);

(b) **synekdocha**: záměna části za celek a naopak (*Celé město se seběhlo // Srdce, které zastesklo si*).

Upozornění: Metafora i metonymie neobsahují **spojku jako**; ta se vyskytuje nikoli u přenesených pojmenování, ale u **přirovnání**: *den jako malovaný* (přirovnání) X *malovaný den* (metafora).

Pokud je aktualizovaná (beletristická) metafora či metonymie obsažena v přívlastku, označujeme takový přívlastek jako **epiteton** (stř. r.; 2. sg. *epiteta*) = básnický přívlastek.

3. Ironie: hodnotící pojmenování s použitím slov opačného významu, nejčastěji jde o kladné vyjádření, jemuž kontext dává záporný smysl: *Mně se práce líbí, okouzluje mě. Celé hodiny vydržím sedět a dívat se na ni*.

9.3 Figury

Figury spočívají v ornamentálních odchylkách od obvyklé podoby věty; nejčastějšími figurami jsou:

1. Figury opakovací:

a) **aliterace**: opakování hlásky nebo hláskové skupiny stejně nebo podobně znějící na začátku slov po sobě jdoucích: *Hoří horní heršpická hospoda Hrbatý hrozen*.

b) epizeuxis: opakování téhož slova nebo slovního spojení v jednom verši nebo větě: *Za zády věž, za zády vrch / i maják za zády.*

c) anafora: opakování téhož slova nebo skupiny slov na začátku po sobě následujících veršů, slok, vět nebo odstavců: *Piják krutých hazardních a krásných žen / piják rozkoše a zkrvavělých pěn.*

d) epifora: opakování téhož slova nebo skupiny slov na konci po sobě následujících veršů nebo vět: *Co to máš na té tkaničce / na krku na té tkaničce?*

e) epanastrofa: opakování slova nebo slovního spojení na konci předešlého a na začátku následujícího verše nebo věty: *Stríhali dohola malého chlapečka / Dívat se na sebe Nesmět se pohnouti / Nesmět se pohnouti na židli z železa.*

f) rým: libozvučná – a na skryté významy upozorňující – zvuková shoda skupiny hlásek na konci (někdy i uvnitř, nebo dokonce na začátku) veršů: *Malá Babetta šla do světa a krk za to dám, / že ta Babetta je popleta, vždyť já zůstal sám.*

V české poezii – zejména ve čtyřveršových slokách – se zpravidla používají 4 druhy rýmu:

Rým sdružený (AABB): *Na topole nad jezerem / seděl Vodník podvečerem: / „Sviť, měsíčku, sviť, / ať mi šije nit.“*

Rým střídavý (ABAB): *U lavice dítě stálo, / z plna hrdla křičelo. / „Bodejž jsi jen trochu málo, / ty cikáně, mlčelo!“*

Rým obkročný (ABBA): *A když večer pohromadě / mládež za mrazu sedává, / rád stařeček povídává / o vdově a o pokladě.*

Rým přerývaný (ABCB): *Nevesely, truchlivy / jsou ty vodní kraje, / kde si v trávě pod leknínem / rybka s rybkou hraje.*

g) zvukomalba: napodobování zvuků hromaděním slov s příznačnými hláskami nebo hláskovými skupinami: *Řetězů řinčí hřmot.*

2. Figury syntaktické:

a) inverze: změna obvyklého slovosledu: *Okolo lesa pole lán, / hoj jede, jede z lesa pán, / na vraném bujném jede koni, / vesele podkovičky zvoní, / jede sám a sám.*

b) elipsa: vynechání (výpustka) slov (nebo věty) označujících skutečnosti, jež vyplývají z kontextu: *Právě teď odbila pátá.*

c) aposiopese: významová a intonační neukončenost výpovědi; *„A až běh váš onu skálu uhlídá, / kde v břehu jezera – tam dívku uplakanou –“*

d) asyndeton: spojení slov nebo vět s vynecháním obvyklé spojky: *Válčeno den, válčeno den druhý: vítězství se nikam neklonilo.*

e) polysyndeton: spojení slov či vět prostřednictvím nadbytečného užití téže spojky: *A já tě nechci a já tě nemiluju a já tě nemám rád.*

3. Figury řečnické:

a) apostrofa: oslovení nepřítomné osoby nebo neživé skutečnosti: *Ó, řebíčku zahradnický, ó, růžičko voňavá.*

b) řečnická otázka: tvrzení, které má podobu otázky, na niž se nečeká přímá odpověď, protože je jasná z kontextu; řečnická otázka má funkci kontaktní, expresivní a orientační: „*Nemá Žid oči? Nemá Žid ruce, tělesná ústrojí a tvar, smysly, pocity a vášně? Není snad živ ze stejného jídla, nezraní ho stejná zbraň, netrpí snad stejnými nemocemi a neléčí ho stejný lék, není mu snad v zimě stejná zima a v létě stejné teplo jako křesťanovi?*“

c) aluze: skrytý odkaz (někdy citátový) na jiné umělecké dílo: „*A viděl Bůh vše, co byl učinil, a bylo velmi dobré. I stal se večer a jitro, den šestý. Den šestý! Den milosti. Nyní propustíš, Pane, služebníka svého – svého nezbytečnějšího sluhu Alquista. Rossume, Fabry, Galle, velicí vynálezci, co jste vynalezli velkého proti té dívce, proti tomu chlapci, proti tomu prvnímu páru, který vynašel lásku, pláč, úsměv milování, lásku muže a ženy?*“

4. Figury hodnotící:

a) eufemismus: zjemnělý výraz pro označení drsné či nepříjemné skutečnosti: *Babička odešla na věčnost. / Jejich rodina je sociálně slabá.*

b) dysfemismus: pejorativum; negativní, zhrubělé, hanlivé pojmenování (opak eufemismu): *Od včerejška je nezvěstný, že by už konečně sehnal babu? // Víte, lidi jsou velký svině! Mezi dysfemismy patří také vulgarismy (sprostá slova): Však oni se neposerou!*

c) litotes: zdrženlivé vyjádření, kdy se říká méně, než je v daném kontextu míněno: *Mohlo by to být horší;* v anglosaském prostředí litotesu přibližně odpovídá pojem **understatement** [andə'steitmənt] (podhánění), náležející k typickým projevům anglické duchaplnosti: *Abeceda češtiny má čtyřicet dvě písmena, takže cizinci připomíná čínštinu; to není řeč, kterou by člověk mohl rychle pochytit.*

d) oxymóron: spojení slov, která si významově odporují, ale v hlubším pojetí mají něco společného: *Zbortěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk, / zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit.*

e) paradox: tematické spojení skutečností, jež si obvykle navzájem odporují, ale v dané souvislosti vytvářejí překvapivý a smysluplný celek (od oxymóronu se paradox liší především tím, že souvisí nikoli s jazykem, ale s obsahem textu): „*Kristus Pán byl taky nevinnej,*“ řekl Švejk, „*a taky ho ukřižovali. Nikde nikdy nikomu na nějakým nevinným člověku nezáleželo.*“

f) nonsens: komicky (či tragikomicky) nelogické, zdánlivě nesmyslné spojení slov, motivů nebo témat, které ovšem jako celek získává specifický význam: *Vydal svou slavnou práci „Nebytí a co si počít, když vás náhle potrefí“; příbuzný pojem je katachréze.*

Některé další literární pojmy:

Námět: obsah literárního díla; o čem literární dílo je (námět najdeme v anotaci). *Námětem Defoeova románu Robinson Crusoe je příběh muže, který sám ztroskotal s lodí na neobydleném ostrově a musel tam dlouhá léta žít.*

Téma / Témata: myšlenky/ideje/názory obsažené v díle; způsob, jakým autor ztvárnil námět; literární dílo má 1 – 2 hlavní témata a několik témat vedlejších. *Hlavními tématy románu Robinson Crusoe jsou souhrn technologického vývoje evropské civilizace (od divošského lovectví přes zemědělství a řemesla až k počátkům kolonialismu) a důkaz o pozitivních schopnostech lidí neurozeného, měšťanského původu úspěšně přetvářet okolní svět.*

Motivy: základní jednotky tematické výstavby díla (vůdčí motiv a motivy vedlejší). *Vůdčí motiv opuštěného ostrova, vedlejší motivy loď, pralesa, jeskyně, tropického deště, Indiána Pátka...*

Fabule: děj epického nebo dramatického díla.

Syžet: způsob, jakým je fabule předložena čtenáři.

Kompozice: způsob výstavby/uspořádání literárního díla; **vnější kompozice** znamená členění díla na kapitoly, jednání apod. (včetně předřazení motta, prologu atd.); **vnitřní kompozice** může být **chronologická, retrospektivní, rámcová, paralelní, řetězová, mozaikovitá** apod.

Verš: řádek v básni.

Sloka (strofa): odstavec v básni.

Refrén: pravidelně se opakující část básně.

10. Literatura starověku

10.1 Vymezení a charakteristika starověku

Dějiny lidstva (historii) tradičně **periodizujeme** na různá **období**, z nichž těmi hlavními, nejjobecnějšími jsou pravěk, starověk, středověk, novověk a nejnovější (současné) dějiny. Pouze **pravěk** se vyznačuje **neexistencí písma a psaných textů**.

Starověk je obdobím **nejstarších států**, ovšem zažily jej jen menší části světa (ležící především v severním subtropickém pásu); ve většině zemí po pravěku následoval až středověk, nebo dokonce novověk.

Dějiny úzce souvisejí s **kulturou**: o její povaze jsme se již zmínili (viz s. 7) stejně jako o tom, že důležitou součástí kultury je **textová tvorba**, od starověku zaznamenávaná písmem jako **literatura**.

Text vzniká vždy v konkrétním **jazyce**. Vývoj jednotlivých jazyků je součástí dějin a má různé příčiny a souvislosti, od geografických, klimatických apod. až po politické. Konkrétní jazyk patří mezi definiční znaky určitého národa.

Pod pojmem **národ** rozumíme zejména ve starších dějinách – v souladu s původním, autentickým významem slova – velkou lidskou pospolitost, jejíž příslušníci spolu (fakticky od narození) sdílejí společné území, jazyk, kulturní tradice, dějiny, hospodářský prostor a obecné vědomí sounáležitosti v minulosti i přítomnosti. Některé národy některé z těchto rysů postrádají, ale přesto povaha i vývoj národů (etnik) patří mezi významné činitele v dějinném i kulturním vývoji.

Národ si zpravidla vytváří svůj **stát**, tedy svrchované (nikomu zvnějšku nepodléhající) a vysoce organizované společenství. Některé státy jsou výrazně spojené s konkrétním národem (**národní státy**). Jindy **v jednom státě žije více národů různých jazykových kultur** (přičemž ovšem jeden národ a jeho jazyk bývá dominantní). A ještě v jiných případech **jeden jazyk** (nebo **skupina navzájem příbuzných jazyků**) je vůdčím (úředním, diplomatickým, badatelským apod.) jazykem pro **větší množství států**: společnou, obsahově komplexní a geograficky rozsáhlou kulturu takového celku pak označujeme širším typovým pojmem **civilizace**.

Ve starověku rozlišujeme **4 nejvýznamnější civilizační oblasti**, jimiž jsou:

1. **Blízký východ** (jihozápadní Asie a africký Egypt);
2. **Antická civilizace ve Středomoří (a Černomoří)**: jejími hlavními tvůrci byli národy **Řekové** (v Řecku a v přilehlých oblastech) a **Římané** (původně ze střední Itálie);
3. **Indie**;
4. **Čína**.

Nejvýznamnější starověké civilizační okruhy:

1. **Blízký východ**;
2. **Antický svět: a) Řekové, b) Římané**;
3. **Indie**; 4. **Čína**.

10.2 Společné rysy starověkého písemnictví

1. **První písemné záznamy** vznikly pro potřeby **státní správy** (šlo o soupisy úrody, daní apod.), ale brzy následoval rozvoj **prvních skutečných literárních textů**;

2. Nejstarší literární texty sloužily především k **začleňování jedinců do společnosti**: obsahovaly vžitě představy o světě, o podstatě vztahů mezi člověkem a přírodou i mezi lidmi navzájem;

3. Nejstarší literární texty měly **zprvu ústní, a teprve později písemnou podobu**; vznikaly tedy postupně a **otázka jejich autorství** bývá nejasná;

4. V literatuře – mj. kvůli omezenému přístupu k psaným textům – dlouho objemově **převažovala poezie** (vhodnější k zapamatování či k veřejnému přednášení) **nad prózou**;

5. **Nerozlišovaly se literatura věcná a beletrie**: cílem bylo celostní poznání skutečnosti, tedy nejen fakta a jejich účel, ale také vztahy, emoce, smysl...; proto významnou roli i v naukových textech hrály metafory včetně symbolů apod.

10.3 Vznik a vývoj písma

Řeč a jazyk patří k základům myšlení – specificky lidského duševního procesu, jímž člověk chápe vlastnosti, souvislosti a vztahy skutečností v okolním světě – i v sobě samém. Výsledky myšlení lidé vtělují do **textů**. A **písmo** umožňuje, **aby se texty uchovávaly a šířily** navzdory limitům časovým a prostorovým. Navíc průběh psaní vede i k tomu, aby původce textu – autor – si své myšlenky **uspořádal**, smysluplně je navzájem **provázal** a případně **revidoval**, a aby se zamyslel nad tím, zda výsledný psaný text skutečně odpovídá původnímu tvůrčímu záměru. A v neposlední řadě psaní – a zejména psaní rukou – rozvíjí paměť a jemnou motoriku ve vazbě na smyslové vnímání a na aktivitu mozku.

Existovaly dokonce **předstupně písma**, z nichž jsou patrně neznámější vlastnické značky vypalované do kůže hospodářských zvířat, zejména skotu a koní.

Základní vývojové typy skutečného písma jsou tyto:

1. Písmo obrázkové (piktografické): 1 znak = 1 konkrétní skutečnost. V písmu starověkého Egypta to vypadalo např. takto:

 = paže; = ústa

2. Písmo pojmové (ideografické): 1 znak = nejen 1 konkrétní skutečnost, ale také 1 abstraktní pojem. Egyptské písmo:

 = dát, položit

Obrázkové a pojmové písmo nejsou spojeny s konkrétním jazykem, může je číst („luštit“) kdokoli.

3. Písmo slabičné: 1 znak = 1 slabika; vysoký podíl jednoslabičných slov ve starověkých jazycích vedl k tomu, že znak pro takové slovo se odpoutal od svého původního významu a zastoupil v zápisu mladšího, víceslabičného slova jakoukoli slabiku stejného znění, bez ohledu na slovní význam.

Například jedno z prvních blízkovýchodních měst se jmenovalo *Nunki* (𐎃𐎍𐎊), což je složeno ze slov *nun* 𐎃 = *vládce* a *ki* 𐎍 = *země* (později se ovšem město nazývalo Eridu). Slabika *ki* se také objevila v dalších slovech (*kirum* = *zahrada*; *kisallum* = *dvůr* atd.), až se souvislost s jejím původním významem nepochybně začala vytrácet.

4. Nejstarší písmo hláskové: 1 znak/písmeno = 1 hláska; nejstarší hláskové písmo se vyvinulo z písma slabičného – písmeno označovalo první hlásku slabiky (prakticky vždy to byla souhláska).

Fénické písmo (z východního Středomoří) se inspirovalo především písmem egyptským a vypadalo to např. takto: egyptský písemný znak pro vodu byl (podobnost s vodní hladinou je zřejmá). Ve feničtině se voda řekne *mēm*, a tak Feničané zjednodušenou podobu egyptského znaku stanovili jako písmeno , z něhož posléze vzniklo naše *M*.

První písemnou soustavu, která zvláštními písmeny zaznamenává **také všechny samohlásky**, vytvořili starověcí **Řekové**. Řecká abeceda se používá i dnes: v Řecku a na Kypru, a navíc prakticky celosvětově v matematice, fyzice a jiných exaktních vědách.

Nejrozšířenějším písemným – samozřejmě hláskovým – systémem naší současnosti je **latinka**, kterou vytvořili starověcí Římané a která byla v pozdějších dobách poněkud upravena, hlavně **diakritickými znaménky**. Namísto římských číslic však dnes používáme spíše **číslice arabské**, vzniklé původně v Indii.

10.4 Literatura starověkého Egypta

10.4.1 Charakter egyptského státu i společnosti

Vůbec **první státy** vytvářel (kolem r. 3 500 př. n. l.) lid dvou blízkovýchodních národů: **Egyptané** v úzkém údolí podél řeky Nilu a **Sumerové** v Mezopotámii (v široké nížině kolem asijských řek Eufratu a Tigridu, ústících do Perského zálivu). Egypt a Mezopotámie jsou tedy také prvními zeměmi, kde vznikla – kolem r. 3000 – **literatura**.

Egyptané náleželi do **afroasijské jazykové rodiny**, která se původně vytvořila ve vnitrozemí severní Afriky, odkud se rozešla – pod vlivem vznikajících pouští – a rozdělila se do několika **větví**, z nichž nejvýznamnější jsou větve **egyptská a semitská**.

Egyptané vybudovali kolem Nilu silný a kulturně svébytný stát, jenž jako velmoc – **říše** – šířil svůj vliv do okolních zemí. Egypt byl **monarchií** v čele s doživotně a zpravidla dědičně vládnoucím panovníkem (králem), zde nazývaným **faraon**.

Důležitým činitelem ve vývoji starověkého Egypta – i mnoha jiných států – bylo **náboženství**. Pod tímto pojmem rozumíme soubor projevů lidského vztahu k **bohu** – tedy k nejvyšší skutečnosti, jež je zdrojem věčného a harmonizujícího **řádu světa**. Smyslem náboženství pak je, aby lidé žili s bohem v souladu, porozuměli mu, a zajistili si tak přežití pro sebe, rodinu, obec, národ, stát i lidstvo.

V různých starověkých státech existovala různá náboženství, ale většina z nich typově náležela k **polyteismu** (mnohobožství), kdy za bohy byly současně považovány různé přírodní síly (slunce, měsíc, vítr, oheň...), přírodní prostředí (nebe, země, moře...) či lidské vlastnosti (láska, krása, moudrost...). V tyto bohy lidé vlastně nemuseli věřit, protože je bezprostředně **vnímali** a zpravidla je měli přímo před sebou.

Lidé promlouvají k bohu **modlitbami** a prostřednictvím **darů-obětí** usilují o jeho přízeň. Boží jsou předmětem **uctívání**. Jeho viditelným projevem bývají **obřady-rituály** (zpravidla veřejné). Osoby odborně připravené pro komunikaci s bohy se nazývají **kněží (kněžky)**.

Státní zřízení starověkého Egypta – a jemu podobných států – označujeme jako **teokratickou despotii**, kdy panovník je považován za boha, poloboha či za privilegovaného chráněnce bohů, a jeho moc je neomezená. Konkrétně v Egyptě byl **faraon** pozemským vtělením **nejvyššího egyptského boha Hóra** a zároveň byl **synem slunečního boha Ré**.

Obyvatelstvo Egypta si osvojovalo úctu k faraonovi povinnou účastí na **budování monumentálních kamenných staveb**: faraonských jehlanovitých hrobek **pyramid**, různých chrámů a soch, skalních pohřebišť... Egyptané věřili v posmrtný život, a proto své zemřelé mumifikovali. Získali rozsáhlé znalosti z **astronomie**, **matematiky** (založené na desítkové soustavě) a **lékařství**.

10.4.2 Egyptské písmo a literární tvorba

Egyptské písmo se člení do tří vývojových stupňů: **písmo hieroglyfické** (posvátné vrývané) bylo postupně doplněno jednodušším písmem **hieratickým** (kněžským) a ještě běžnějším **démotickým** (lidovým) – názvy jsou řecké. Egyptské písmo bylo vtěsáváno do kamene, malováno na vnitřní stěny anebo psáno štětečkem na svitky z papyru (vyrobeného z rostliny šáchoru).

Počet znaků egyptského obrázkového a pojmového písma postupně vzrostl z několika set na několik tisíc. Je jasné, že v takové situaci psaní plně ovládali pouze nemnozí jedinci (tvořící snad jen 1 % obyvatelstva); pojem *písař* se tedy v Egyptě stal označením vysoce výkonného a společensky privilegovaného státního úředníka.

Nejznámější staroegyptské literární texty:

Egyptská kniha mrtvých (novodobý název; původně *Kniha o vyjití do denního světla*; především 2. tisíciletí př. n. l.): Soubor pohřebních textů (provázecích zemřelého do podsvětí – říše mrtvých) a vlastně souhrn egyptských náboženských představ.

Příběh Sinuhetův (2. tisíciletí): Životopisně laděné, ale pravděpodobně (většinově?) fiktivní vyprávění královského úředníka, který uprchl ze země, když se stal nechtěným svědkem pokusu o státní převrat, avšak i v exilu stále toužil po návratu do vlasti.

Achnaton: Hymnus na slunce (2. tisíciletí): Autorem je jeden z faraonů, jde o básnický chvalozpěv na zbožštěný sluneční kotouč. Jedním z cílů bylo využít uctívání slunce k ideovému sjednocení vešlerého obyvatelstva Egyptské říše.

Díky tobě se v ženě vyvíjí semeno, / z něhož vytváříš lidi. (...) Když se nevylihle kuře / ozve ve skořápce, / dodáš mu dechu, abys je udrželo při životě. (...) Země povstává díky tobě, / neboť jsi ji stvořilo: / když vycházíš, žije se, / když zapadáš, umírá se. (...) Zřídilo jsi vše pro svého syna, / jenž z tebe vzešel...

Rosettská deska (2. století př. n. l.; deska se dnes jmenuje podle egyptského města Ar-Rašíd, francouzsky Rosetta, kde byla v r. 1799 n. l. nalezena): Jde o žulovou desku (neúplnou), z jedné strany hustě popsanou nápisem ve třech verzích: hieroglyfické, démotické a řecké. Text vyjadřuje podporu ze strany kněží mladému egyptskému králi Ptolemaiovi V. Epifanovi, jenž nastoupil na trůn po období krizí a válek. Na základě desky bylo na počátku 19. století rozluštěno démotické a hieroglyfické písmo (především francouzský badatel **Jean-François Champollion** [žán fransua šampoljon]). Deska je dnes

ikonickým exponátem Britského muzea v Londýně.

10.5 Literatura starověké Mezopotámie

Epos o Gilgamešovi (3. – 1. tisíciletí př. Kr.; země Mezopotámie):

První velké dílo světové literatury, první epos (z podžánru hrdinských eposů); původně to byly samostatné básně (autoři: Sumerové), později souvislý text (Semité, zejména Asyřané). Téma lze úžeji charakterizovat jako *quest* – sebepoznávací putování.

2 tematické okruhy: (1) přátelství polobožského krále Gilgameše (z městského státu Uruk) a polidštěného divocha Enkidua a (2) po Enkiduově smrti Gilgamešovo hledání nesmrtnosti. **Další postavy:** nevěstka Šamchat (sexuálním vztahem polidští Enkidua), lesní obr Chumbaba (symbolizuje divoký přírodní živel), posvátný býk (symbol mužské síly božského původu, ale Gilgameš a Enkidu byli ještě silnější: přemohli jej a zabili), šenkýřka Siduri (radí Gilgamešovi životní postoj hédonismus – užij si každého dne), stařec Uta-napištim (přežil v arše potopu světa – vzor pro biblického Noa –, zná cestu k nesmrtnosti, ale ta je pro člověka prakticky

nedosažitelná: marná snaha o bdění bez spánku, rostlina věčného života ze dna moře), had (symbol cyklického, mytického pojetí času – vše se opakuje, včetně koloběhu zrození a smrti; rostlinu věčného života had Gilgamešovi odnese). Gilgameš nakonec dospívá k poznání, že **nesmrtelnost** spočívá v činech pro obec – mohutné urucké hradby, které dal postavit.

10.6 Literatura starověké Palestiny: Bible

Bible: Starý zákon (2. – 1. tisíciletí př. Kr.; země Palestina; jazyk hebrejštiny; svatá kniha judaismu a křesťanství) a **Nový zákon** (1. – 2. století po Kr.; Palestina a východní Středomoří; jazyk řečtina; svatá kniha křesťanství): obě náboženství jsou **monoteistická** (jediný, všemohoucí Bůh/Hospodin stvořil svět a vládne mu). Zároveň to jsou náboženství **knihy** a náboženství **smlouvy**; vztah mezi Bohem a člověkem je založený na smlouvě (SZ: když člověk plní Boží vůli, může si být jistý Boží ochranou; NZ: člověk může pocítovat Boží lásku, když sám uskutečňuje svůj vztah k Bohu prostřednictvím láskyplného vztahu k jiným lidem = k bližním).

Některé postavy: SZ (v **5 knihách Mojžíšových** aj.): první lidé Adam a Eva, Kain, který zabil svého bratra Ábela, Noe s rodinou a zvířaty v korábu-arche za potopy světa, první vůdčí osobnosti – patriarchové, z nich nejznámější jsou Metuzalém a Abraham (praotec Hebrejců, přivedl je do Palestiny – země zaslíbené), jeho syn Izák, Abrahamovo smlouvání s Bohem o deset

spravedlivých, kteří snad mohou zachránit před zničením hříšné město Sodomu, Izákovi synové Jákob (praotec Izraelitů) a Ezau, egyptské otroctví Izraelitů, pod Mojžíšovým vedením vyjití z Egypta (o velikonočním svátku pesach), 40 let očistného života na poušti, nové osídlení Palestiny, soudcové Samson, Samuel aj., králové Saul, David (zabil obra Goliáše), Šalomoun (vynikal moudrostí a dal postavit jeruzalémský Chrám), proroci Eliáš, Izajáš aj., babylonské zajetí Židů (Židé = Izraelité z Judska, tedy z jižní Palestiny; v severní Palestině bylo izraelské obyvatelstvo oslabeno asimilací s Asyřany aj.);

NZ (hlavně **4 evangelia** – tradiční jména autorů Matouš, Marek, Lukáš, Jan): hlavní osobnost Ježíš Nazaretský, jeho narození v Betlémě, Svatá rodina Josef, Marie a Ježíš, tři mudrci-králové, Ježíšův křest v řece Jordánu od Jana Křtitele (křest jako vnější znamení vnitřního pozitivního přerodu osobnosti), Ježíš jako hlasatel nového náboženství, jež navazuje na judaismus a nově zdůrazňuje šíření lásky k bližním, Ježíšových 12 učedníků-apoštoľů (vůdčí typ Petr, zrádce Jidáš aj.), Ježíšovo kázání lidu pod širým nebem (Kázání na hoře; modlitba *Otče náš*),

Ježíšovy uzdravovací zázraky (vzkříšený Lazar), Ježíšův vjezd do Jeruzaléma o jarním svátku pesach, vyhnání obchodníků z chrámu, Poslední večeře Ježíše s apoštoly (ustanovení bohoslužby mše s obřadním přijímáním chleba a vína), Ježíšovo zajetí Římány, kteří tehdy Palestinu ovládali, Ježíšovo odsouzení římským správcem Pilátem, Ježíšovo ukřižování a zmrtvýchvstání (Ježíš Kristus, považovaný za Božího syna), Pavel z Tarsu jako významný šířitel křesťanství ve Středomoří (*Pavlovy listy* v Novém zákoně).

Křesťané věří, že zmrtvýchvstalý Ježíš po boku Boha Otce vládne na nebesích světu. Posledním spisem NZ je alegorická **Apokalypsa** o vítězství nebeských Božích sil dobra nad temnými silami zla v mohutném zápase před Božím Posledním soudem na konci dějin.

10.7 Antika

10.7.1 Charakteristika doby i prostředí

Antika = kultura a historie starověkého Řecka i Říma (asi 1000 př. Kr. – asi 500 po Kr.). Řekové a Římané prošli vývojovou cestu od městských států k velké říši, vyzkoušeli státní zřízení **monarchii** (dědičnou vládu krále nebo císaře) i **demokracii** (vládu lidu). Každý z obou národů – Řekové i Římané – postupně rozšířil svůj politický a kulturní vliv po Středomoří a v některých dalších zemích.

V antice byly vytvořeny **počátky jednotlivých vědních oborů**; vše začalo svárem *mýtos X logos*, tedy konfliktem mezi obrazným výkladem světa preferujícím vztahy a exaktním výkladem světa preferujícím fakta. V antice existovaly **základní typy státního zřízení a politického uspořádání**. Antický svět uctíval **antropomorfizovaná božstva**, z nichž ta nejvýznamnější sídlila na hoře **Olymp** (nejvyšší bůh Zeus, 2. p. Dia; jeho starořímská obdoba: Jupiter. Antický člověk usiloval o dosažení **ideálu všestranně** (tedy fyzicky, duševně i mravně) **rozvinuté osobnosti**, Trvalou inspirací se stalo **antické stavitelství**, založené nejčastěji na spojení vodorovných kladů s nízkými trojúhelníkovými štíty a podpěrných sloupů (princip břemene a podpory).

10.7.2 Starověké Řecko

Homér (Homéros; Řecko; asi před r. 700 př. Kr.): rapsód (profesionální tvůrce a přednášeč epických zpěvů), starší ústní tradici přetvořil ve 2 hrdinské eposy *Ílias* (o desetileté Trójské válce, v níž Řekové dobyli a zničili maloasijské město Tróju neboli Ílion) a *Odysseia* (o desetileté dobrodružné i fantazijní zpáteční cestě řeckého hrdiny Odyssea, krále z ostrova Ithaka, domů).

Předchozí události nejsou v Íliadě zmíněny, protože staří Řekové je znali z jiných bájí: jde o zlaté *jablko sváru*, které mezi bohy vrhla bohyně sváru Eris a které bylo určeno *té nejkrásnější*, o *Paridův soud*, kdy od narození zapuzený trójský princ Paris přiřkl jablko bohyni lásky a krásy Afrodítě (takže zklamal zbylé dvě *ze tří grácií*: bohyně Athénu a Héro), odvážný Paridův únos nejkrásnější pozemské ženy Heleny (již mu za odměnu přislíbila Afrodítě) z řeckého městského státu Sparta (na poloostrově Peloponnésos), kde žila provdána za krále Meneláa.

Některé postavy: Ílias: Paris a Helena (oba spolu žili v Tróji), Helenin oklamáný manžel, spartský král Meneláos, jeho bratr mykénský král Agamemnón (vrchní velitel řecké trestné výpravy proti Tróji), Paridův bratr Hektór, trójský král a Paridův i Hektórov otec Priamos, řecký hrdina Achilles (zranitelný jen na patě – Achillova pata; zabil Hektóra, ale sám byl zabit Paridem, který jej zasáhl šípem právě do paty), Istivý Odysseus, který byl autorem a hlavním realizátorem úskoku, jenž přinesl Řekům konečné vítězství a Tróji definitivní zkázu: do Tróje se se skupinou bojovníků dostal v dutém dřevěném koni, kterého Trójané jako ukořistěný domnělý řecký dar bohům vtáhli do města coby památník na – ovšem jen předstírané – odplutí Řeků, a v noci otevřel řeckému vojsku městské brány). Trójská válka probíhala nejen na zemi, ale také mezi olympskými bohy: někteří pomáhali Řekům (zejména bohyně rozvážného boje Athéna, bůh ohně a kovářství Héfaistos), jiní Trójanům (bůh slunce Apollón, Afrodítě);

Odysseia: titulní postavou je ithacký král Odysseus, který během dlouhé a komplikované plavby z Tróje přijde postupně o veškerou posádku i loď, neboť se mj. musí utkat s lidožravými jednookými obry Kyklópy, unikne sice zrádným okouzlujícím pěvkyním Sírénám, ale část svých mužů ztratí v souboji s krvelačnými mořskými obludami Skyllou a Charybdou, na delší dobu uvázne u krásné kouzelnice Kirké, pak u mořské nymfy (víly) Kalypsó a nakonec u krále Alkina v zemi pohostinného námořnického národa Fajáků; ti mu ovšem nakonec pomohou vrátit se na rodnou Ithaku, a on se tak po celkem dvacetiletém odloučení opět shledá

s věrnou manželkou Pénélopou (která vytrvale odolávala svodům neurvalých nápadníků) a s mezitím dospělým synem Télemachem.

V **kompozici** obou homérských eposů hraje významnou roli retrospektiva: jejich děj začíná vždy téměř před závěrem příběhu a o předchozích událostech se dozvídáme z vyprávění postav.

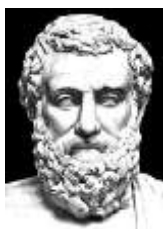

Ezop (Aisópos; asi 6. století př. Kr.): **Bajky**: soubor bajek v próze, stal se vzorem a inspirací pro evropské bajkaře až do současnosti, ovšem raněnovověké verze ezopských bajek (klasicistní autoři Francouz Jean de La Fontaine a Rus Ivan Andrejevič Krylov) bývají veršované. Bajky *Vlk a beránek*, *Havran*, *sýr a liška*, *Lev a myš*, *Hora k porodu pracující*, *Liška a čáp*, *Žába a vůl*, *Ruce, nohy a břicho*, *Liška a hrozny*, *Jedle a třtina*, *Želva a zajíc*...

Kolem r. 500 se v **Athénách** zrodilo první řecké – a evropské – **divadlo**. Vzniklo na **Velkých Dionýsiích**, což byly bujaré slavnosti na počest **Dionýsa**, boha plodnosti, úrody a vína. Významnou součástí Dionýsií tvořily taneční sborové zpěvy dithyramby. Až básník **Thespis** vyčlenil ze sboru mužskou postavu (protagonistu), která zahájila dialog se sborem; tak byly položeny **základy divadla** jako nového oboru umělecké tvorby a **dramatu** jako literárního druhu. Brzy se ustálily **2 základní dramatické žánry**: (1)

tragédie: vážné hry na náměty především mytologické, řidčeji historické; protože diváci hlavní děj znali, dramatici se soustředili na charakterů postav, jejich konflikt s řádem světa, se společností apod.; součástí dějového rozuzlení tragédie bývá smrt některé z hlavních postav; (2) **komedie**: veselohry, od fraškovitých až po satirické). Pro inscenaci divadelních her vznikala amfiteátrová divadla.

Aischylos (kolem 500 př. Kr.): **první evropský dramatik**. Zavedl druhého herce, čímž vytvořil dramatickou jevištní akci; herci – tehdy jen muži – používali masky a ztvárňovali ve hře několik postav (i postavy ženské). Aischylovy divadelní hry: tragédie *Peršané* (z Řecko-perských válek, jichž se autor sám zúčastnil), *Upoutaný Prométheus* (z mytologie; hrdina je podroben trestu za vzpouru proti bohům), *Oresteia* (titulní hrdina Orestés mstí smrt svého otce, mykénského krále Agamemnóna).

Sofoklés (5. století př. Kr.): zvýšil počet herců a omezil úlohu sboru. Tragédie *Antigoné* (o princezně z města Théby, která musí volit mezi úctou k mrtvému bratru a loajalitou k obci), *Ělektra* (o mykénské princezně, která spolu se svým bratrem Orestem – viz Aischylos – pomstí smrt jejich otce Agamemnóna), *Král Oidipús* (o thébském princovi a posléze králi, který se marně snaží uniknout naplnění pochmurné věštby, podle níž zabije svého otce a ožení se se svou matkou; odtud psychologický pojem *oidipovský komplex*; ve hře také Oidipús vyluští hádanku kruté příšery Sfingy).

Eurípidés (5. století př. Kr.): mytologické náměty interpretuje nově, filozoficky náročně, ale zároveň v až provokativním rozporu s dosavadními většinovými pohledy. Jeho postavy – často ženské –, vynikají hluboce propracovanými charakterů, v nichž se při řešení mezních mravních dilemat sváří emoce a racionalita. Tragédie *Médeia*: titulní postava je princezna z černomořské Kolchidy, která se osudově zamilovala do řeckého hrdiny Iásona, jenž připlul v čele výpravy Argonautů, pomohla mu získat posvátné beraní zlaté rouno, uprchla s Iásonem do Řecka, ale když zradil její lásku, odhodlala se ke krvavé pomstě.

Aristofanés (kolem 400 př. Kr.): hra-komedie *Lýsistraté* z právě probíhající Peloponnéské války mezi Athénami a Spartou: titulní hrdinka – mladá Athéňanka – zorganizuje hnutí žen z obou válčících stran za ukončení války – ženy si stanoví podmínku, že svým válčícím mužům poskytnou intimní kontakt jen výměnou za mír.

10.7.3 Starověký Řím (tvorba v latině)

Plautus (kolem 200 př. Kr.): *Komedie o hrnci* (inspirace ke klasicistnímu Molièrovu *Lakomci*).

Vergilius (1. století př. Kr.): spolu se satirikem Horatiem a všestranným Ovidiem tvoří trojici nejvýznamnějších literátů-básníků za vlády prvního římského císaře **Augusta**, kdy Římská říše pod autoritativní vládou zažívala obnovenou stabilitu a kulturní rozkvět. Vergiliovy básnické knihy (idylického i naučného rázu) *Zpěvy pastýřské* a *Zpěvy rolnické*, umělý epos *Aeneis* (o založení Říma potomky trójského hrdiny Aenea – návaznost na Homéra). Ve *Zpěvech pastýřských* je mj. pasáž o chlapci, jehož narození předznamená blažený věk lidstva v boží blízkosti – odtud byl Vergilius ceněn jako ten, kdo prorokoval příchod Božího syna Ježíše Krista; proto se také Vergilius stal jednou z hlavních postav renesančního eposu *Božská komedie* od Danta Alighieriho.

Ovidius (kolem přelomu letopočtu): básnické sbírky *Listy heroin* (partnerky hrdinů píší svým mužům do vzdálených zemí), *Proměny* (zveršované antické báje s klíčovým motivem proměny); dnes nejpobulárnější Ovidiovým dílem ovšem zůstává sbírka *Umění milovat* – ironicko-satirická kniha o navazování a pěstování intimních kontaktů mezi mladými lidmi v Římě v tehdejší atmosféře uvolněných pravidel sexuálního života.

Již jako proslulý básník byl Ovidius poslán Augustem – z dnes neznámého důvodu – do doživotního vyhnanství v Černomoří; Ovidius tam napsal sbírky *Žalozpěvy* a *Listy z Pontu* (Pontus byl latinský název Černého moře).

Ve 4. století se **křesťanství** stalo náboženstvím nejprve povoleným (císař Konstantin I. Veliký: *Edikt milánský*) a posléze státním (císař Theodosius I.). Byla legalizována a dále se rozvíjela **církev** – organizované společenství křesťanů. Vzápětí bylo Římské impérium zasaženo **Stěhováním národů** (4. – 6. století): invazní migrací asijského kmene Hunů a evropských germánských kmenů.

V r. **395** se Římská říše rozdělila ve směru Z-V. **Západořímská říše** (metropole Řím; úřední a literární jazyk latina) zanikla r. **476** pod náporom Germánů, zatímco **Východořímská říše** (metropole Konstantinopolis/Carigrad; jazyk řečtina) přetrvala až do 15. století (**Byzantská říše**). V Evropě se tak **posílilo rozdělení na 2 základní kulturní okruhy, západní latinský a východní řecký.**

11. Literatura středověku

11.1 Charakteristika doby a společnosti

Středověk je období lidských dějin (tradičně vymezované 476 – 1492) spojené především s **feudálním uspořádáním společnosti**: obyvatelstvo je hierarchicky rozděleno na vrstvy (stavy), které jsou navzájem provázány vztahy ochrany (páni) a služby i poslušnosti (vazalové). **Evropský středověk** se dělí na:

a) Raný středověk (476 – 1000): vznikly **barbarské** (především germánské) **státy**, byla založena „praunijní“ mezinárodní organizace některých křesťanských států nazývaná **Svatá říše římská** (franský král Karel I. Veliký – autor myšlenky středověkého římského císařství, sám byl římským císařem od 800; východofranský král Ota I. Veliký – římský císař od 962; pak souvislá řada císařů až do 1806). Hlavními nositeli literární vzdělanosti jsou kněží; **kněžstvo (duchovenstvo)** se dělí na **farní a řeholní** (řeholníci a řeholnice žijí v mužských nebo ženských **klášterech**, které plní roli významných vzdělanostních i hospodářských center). **Karolinská a otonská renesance**: návaznost na antiku včetně rozsáhlého opisování antických textů. Zrodil se feudalismus. V **Českých zemích** první tamější stát **Velká Morava** a pak počátky **Českého knížectví**. V evropské literatuře **středověké hrdinské epy** a **první legendy** – příběhy o světcích.

b) Vrcholný středověk (1000 – 1300): rozvoj feudalismu, společnost je uspořádána podle feudálního **učení o trojím lidu**: vládnoucími vrstvami jsou málo početné skupiny (stavy): šlechta (válečníci) a duchovenstvo (kněžstvo); obživu společnosti zajišťují poddaní (drtivá většina společnosti: zemědělci, nucení k odvádění platů ve prospěch šlechty a duchovenstva). V 11. století se dosud jednotná církev rozdělila na **západní, latinskou (římsko)katolickou církev** a na **východní církev pravoslavné**. Doba **rytířů a hradů**, válečné křížové výpravy do Palestiny proti muslimům. **Legendy, rytířské epy, první kroniky**; silná **převaha náboženských (duchovních) námětů** v umění. **Románský sloh** a **první období slohu gotického**.

c) Pozdní středověk (1300 – 1492): začínající rozmach **měst** narušuje feudální systém trojího lidu, vzniká a rozvíjí se **měšťanstvo** (řemeslníci a obchodníci) jako ekonomicky silná společenská vrstva, která usiluje o podíl na politické moci (měšťanský stav). Těžiště vzdělanosti se začíná přesouvat z klášterů do měst (přibývá vysokých škol – **univerzit**). Vznik a rozvoj **měšťanské kultury**, v umění jsou **častější světské náměty**. **Vrcholná gotika** a **počáteční renesance**.

11.2 Raněstředověká literatura

Artušovský cyklus (6. – 15. století; Velká Británie; keltské jazyky a písemně latinsky): soubor hrdinských příběhů o králi keltského kmene Britů (na Britských ostrovech) Artušovi (Arthurovi), postupnými úpravami se proměňovaly v rytířské příběhy (rytíři kulatého stolu), kromě krále Artuše tu vystupují královna Guinevera, rytíři Lancelot a Percival, kouzelník Merlin aj., populární jsou i některé reálie (zámek Camelot, meč Excalibur).

Píseň o Nibelunzích (písemná podoba ze 13. století; bavorské a rakouské Podunají; němčina): hrdinský epos. Hlavními postavami jsou milenecké páry Siegfried – Kriemhilda a Gunter – Brunhilda, děj se soustřeďuje kolem jejich námluv a kolem soubojů o poklad podzemních trpaslíků Nibelungů.

Píseň o Rolandovi (hlavně 11. století; Francie; francouzština): rytířský epos o úspěšném dobovačném tažení franského krále Karla I. Velikého do severního Španělska; k významné bitvě došlo v pyrenejském průsmyku Roncesvalles, kdy byl na zpáteční

cestě do Francie poražen zadní voj Karlova vojska, vedený mladým rytířem Rolandem, jenž v bitvě také padl. Epos ovšem nakládá s historickou skutečností velmi volně: za časů Karla Velikého ještě rytířské vojsko nebylo a porážku franskému vojsku ušetřili divocí Baskové, zatímco epos je nahradil muslimskými Araby.

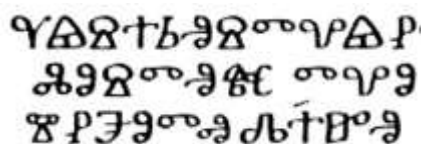
KONSTANTIN A METODĚJ (9. století; Řecko v Byzantské říši – rodné město Soluň – a stát Velká Morava v Českých zemích aj.; staroslověnština): řečtí bratři, křesťanští misionáři působící na vrcholu svého života na Velké Moravě. Ocitli se tam (**863**) poté, co velkomoravský kníže **Rostislav** s úspěchem požádal byzantského císaře Michala III., aby vyslal na Velkou Moravu misii, která by tam šířila **křesťanství s jazykově zcela slovanskou liturgií**. Tak měli být vytěsněni franští misionáři, kteří při mši používali latinská biblická čtení, a zároveň působili jako beranidlo franského (posléze východofranského = německého) politického vlivu.

Všichni Slované tehdy ještě mluvili jediným jazykem, praslovanštinou, která se však již rozčleňovala na různá nářečí. K+M ze svého severořeckého rodiště ovládali nářečí, jímž hovořila slovanská část tamějšího obyvatelstva. Toto nářečí poněkud upravili do podoby, kterou dnes nazýváme **staroslověnština**. Do staroslověnštiny přeložili **evangelijní text**, jež zapsali písmem **hlaholicí**, kterou sami vytvořili (žádnou již existující abecedu

nemohli použít, protože slovanské jazyky mají mnoho specifických hlásek – měkké souhlásky, nosovky aj.).

Staroslověnskému evangelijnímu překladu K+M předřadili svou stsl. předmluvu **Proglas**, v níž průkopnický hájili zásadu, že každý křesťan by měl přijímat Boží slovo (= biblický text) ve svém rodném jazyce (církvní autority tehdy překládání Bible do národních jazyků odmítaly, neboť se obávaly významových posunů – každý překlad jakékoli beletrie je totiž zároveň interpretací).

K+M. napsali další stsl. texty zejména liturgické a právní povahy. Moravany s úspěchem učili novému nářečí i jeho písmu; na Velké Moravě vychovali a vyškolili řadu svých následovníků. Výsledky své misie řečtí bratři vyrazili prezentovat do Říma a Cařihradu. Konstantin však v Římě vstoupil do kláštera (jako

mnich Cyril; odtud výraz **cyrilometodějská misie**). Metoděj se vrátil na Velkou Moravu a působil tam až do své smrti r. 885, byť musel čelit Rostislavovu nástupci, knížeti Svatoplukovi, který podporoval franské misionáře proti staroslověnským. Svatoplukovo vyhnání stsl. kněží (žáků K+M) na Balkán vedlo k založení tamějších slovanských literatur na velkomoravském základě; staroslověnština a velkomoravské písemnictví se staly **počátkem literárního života v celém slovanském světě**, byť sama Velká Morava po r. 900 zanikla pod náporu Maďarů.

O životě K+M vznikly brzy po jejich smrti životopisy **Život Konstantinův** a **Život Metodějův**; někdy bývají nazývány **Pannonské legendy** (podle maďarské krajiny Pannonie, kam Velká Morava také zasahovala), ale jsou to biografie, nikoli legendy: chybějí jim totiž zázračné motivy.

Kristiánova legenda (**Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily**; konec 10. století; České země; latina): dvojlegenda o prvních českých světcích. Začíná apologeticky laděným vyprávěním o cyrilometodějské misii a pokračuje líčením prvopočátků Českého knížectví: zmiňuje Přemysla Oráče, mytického zakladatele první české vládnoucí dynastie **Přemyslovců** (jeho profese symbolizuje plodnost), a jeho partnerku věštkyni, a pokračuje k prvnímu historicky doloženému Přemyslovcovi, knížeti Bořivojovi (pokřtěnému na Velké Moravě Metodějem).

Hlavní část textu ovšem tvoří příběhy obou titulních postav, světců-mučedníků. **Svatá Ludmila**, vdova po Bořivojovi, vychovávala své vnuky Václava a Boleslava směrem k hodnotnému vzdělání, a nikoli – jak bylo tehdy zvykem – k válečnému umění. Tak se dostala do sporu s jejich rovněž

ovdovělou matkou Drahomírou a ta dala Ludmilu uškrtit (921). Nový kníže Václav usiloval o širší proměnu společnosti v duchu křesťanských zásad (mj. založil kostel – rotundu – svatého Víta na Pražském hradě; svatý Vít byl raně křesťanský chlapecký mučedník pro víru, velmi uctíváný mj. v Německu). Politicky pragmatický a bojovně naladěný Boleslav se svými ozbrojenci Václava zavraždil (935). Česká lidová zbožnost promítla do Václava četné kristovské rysy včetně konání zázraků a společně s církevními autoritami z něj učinila hlavního patrona – ochránce – české země.

Kristiánovu legendu napsal mnich Břevnovského kláštera západně od Prahy na popud pražského biskupa Vojtěcha Slavníkovce, evropsky významné osobnosti otonské renesance (zabit na misií v Pobaltí; **svatý Vojtěch**). Kristiánova legenda vyniká literární úrovní, obsahově zaujme i ekumenicky laděnou snahou o soulad staroslověnského a latinského křesťanství.

Hospodine, pomiluj ny (*Pane, smiluj se nad námi*; České země; konec 10. století; čeština/staroslověnština): nejstarší známé slovesné dílo v češtině, ovšem ještě s prvky staroslověnštiny; duchovní (náboženská) píseň, jejím možným autorem by mohl být svatý Vojtěch; nejstarší česká „hymna“.

11.3 Literatura vrcholného středověku

KOSMAS (kolem 1100): český (pražský) kněz, evropsky zcestovalý i vzdělaný. Napsal latinsky **Kroniku Čechů**: tato první česká kronika vznikla jako souhrn dosavadních českých dějin od počátků (praotec Čech u hory Řípu, Krok a jeho 3 dcery, Libuše a Přemysl...) až k současnému vrcholu, vyznačenému především vládou prvního českého krále Vratislava I. z dynastie Přemyslovců (králem 1085 – † 1092). Při zachycení nejstaršího období si Kosmas vypomohl analogiemi s mytickými příběhy jiných slavných

národů (praotec Čech má rysy Mojžíše i Aenea) i s historickými událostmi (Libušin soud je obdobou tehdejších sporů mezi římskými císaři a papeži). Kronika se vyznačuje vysokou literární úrovní, čtivým, šťavnatým stylem a odkazy na antickou vzdělanost.

Alexandreida (původní verze v latině z Francie 12. století, upravené překlady vznikly v mnoha evropských jazycích, česká verze je z doby kolem 1300): umělý (ovšem anonymní) rytířský epos o starověkém makedonsko-řeckém vládcí a úspěšném vojevůdci Alexandru Velikém, jenž je tu líčen jako vzorový středověký panovník (s rysy mj. Přemysla II. Otakara).

11.4 Literatura pozdního středověku

Kronika tak řečeného Dalimila (začátek 14. století; České země; první kniha zcela českého původu v češtině): veršovaná kronika, v pasážích o nejstarších dějinách je obsahově blízká Kosmovi, u událostí ze 13. století se autor (dodnes neidentifikovaný; jméno Dalimil mu bylo přiřknuto omylem), jenž patrně pocházel z řad českého panstva, staví ostře kriticky k politice tehdejších přemyslovských králů, mj. kvůli jejich odporu vůči šlechtě a kvůli jejich podpoře německé kolonizace.

Mastičkář (14. století; České země; čeština): pouliční veršované komické drama, žánrově je lze blíže určit jako znevažující **travestii na velikonoční, pašijové hry** o Ježíšově ukřižování a vzkříšení. Mastičkář mistr Severin a jeho sluhové, mazaný Rubín a přitroublý Pustrpalek, nabízejí údajně zázračné, ve skutečnosti však spíše podvodné léčivé masti; mezi jejich zákazníky jsou i ženy (Tři Marie) jdoucí nabalzamovat tělo ukřižovaného Ježíše.

Dřevo se listem odievá (*Strom se obléká do listí*; 14. století; České země; čeština): lyrická píseň opěvuje – na pozadí jarní přírody – skrývanou lásku dvou mladých lidí. Píseň vznikla v měšťanském prostředí, ale navazuje na dvorskou lyriku (vytvářenou a přednášenou profesionálními pěvci – minnesängry aj.). Píseň svědčí o výrazném rozvoji češtiny za kulturně podnětné vlády českého krále a římského císaře **Karla IV.** z dynastie **Lucemburků** (vládl 1333/1346 – † 1378);

Podkoní a žák (14. století; České země; čeština): veršované dílo, jeho základem je humorný (umírněně satirický) dialog v městské krčmě; dva mladíci, pomocník ze stáje a univerzitní student, vychvalují každý své živobyty, ale nechtěně tak prozrazují, že oběma se daří mizerně; dialog ironizuje odbornou univerzitní disputaci, dílo náleží do **žakovské poezie**, vytvářené v odlehčeném duchu ve studentském prostředí.

JAN HUS (asi 1370 – 1415; České země; latina, čeština): český kněz, učitel na Pražské (Karlově) univerzitě a náboženský reformátor, duchovní otec **husitství** – českého emancipačního náboženského a sociálního hnutí v 15. století. Hus vynikl – na univerzitě i v pražské Kapli betlémské – jako pohotový a šťavnatý řečník, výstižně kritizoval existující příkrý rozpor mezi původním, z evangelií vycházejícím pastoračním posláním kněžstva a aktuálním ekonomickým a politickým vlivem vysokých církevních hodnostářů, zjištěně podporovaných panstvem.

Hus psal teologické spisy latinsky (**O církvi**) i česky (**Knížky o svatokupectví**), sestavil sbírku svých kázání v češtině **Postila** (*Post illa verbe* = lat. *Po těchto slovech*; obvyklý začátek kázání). Zajímavý je Husův spisek **Dcerka**, průkopnický zaměřený na podporu duchovního zrání mladých dívek. Hus je možným autorem latinského spisu **O českém pravopisu**, v němž je pro češtinu vůbec poprvé navržena diakritika.

Od r. 1412 byl Hus – již celonárodně respektovaná osobnost – pronásledován církevním vyšetřovacím úřadem inkvizicí. V r. 1414 přijel na nejvyšší církevní shromáždění – koncil – do německé Kostnice, ale tam jej církevní autority ve spolupráci s římským králem Zikmundem odsoudily jako kacíře (nebezpečného hlasatele bludných věroučných názorů) a daly jej upálit (1415).

Husova smrt podnítila v Čechách rozmach husitství. Jako **husitská doba** se označují léta 1402 – 1485, jádro této epochy bylo skutečnou **Husitskou revolucí** (1419 – 1436). Husitství, které se považovalo za obrodný proud v katolické církvi, posílilo společenskou roli neurozeného obyvatelstva, především měšťanů, a mělo velký vliv na rozvoj češtiny v liturgickém, literárním i politickém prostředí. Husitská vojska porazila 5 zahraničních katolických křížových výprav: husitská vítězství se stala trvalým symbolem hrdého a úspěšného českého plebejského vzdoru proti konzervativním zahraničním mocenským elitám. Závěr husitské doby představuje především vláda **husitského krále Jiřího z Poděbrad**, která vrátila Českému království klid, stabilitu a prosperitu.

12. Renesanční literatura

12.1 Doba a společnost

Renesance je evropská kulturní epocha na rozhraní středověku a novověku. Zahrnuje **14. – 16. století**; na počátku tohoto období se však překrývá s vrcholnou a pozdní gotikou a na konci s manýrismem. Renesance ideově i slohově **navazuje** – ovšemže s časovou prodlevou – **na antiku**: francouzsky *renaissance* [renesans] = **znovuzrození**.

Jako **kolébka renesance** se zpravidla zmiňuje **městský stát Florencie** ve středoitalském kraji **Toskánsku**. Ve **střední Itálii** se totiž výrazně neuplatnily ani barbarské, vikingské apod. kulturní vlivy, ani gotika. V této oblasti se naopak udržela – zejména v architektuře a výtvarném umění – **plynulá návaznost antické kultury** (ve starověku), **předrománského umění** (v raném středověku) a **románského slohu** (ve vrcholném středověku), a po románském slohu pak přímo následovala **italská raná renesance**.

Navíc **Florencie** byla – podobně jako mnohé jiné městské státy v územně rozdrobené Itálii – **významným centrem řemesel a obchodu** a posléze také **finančnictví** (půjčování peněz na výnosný úrok, například kupcům, aby pokryli vstupní náklady na své dálkové obchodní výpravy). Ke své prosperitě takové město potřebovalo mít v čele **pevnou vládu**, kterou pouhé konšelské rady nemohly zajistit. Proto se četné italské městské státy rozhodly (počínaje 13. stoletím) pro nové státní zřízení, nazývané **signorie** [siňorie] (italsky *signore* = *pán*). V čele města stál vždy příslušník zde usdlého významného šlechtického rodu: potlačoval místní konflikty a pro zajištění obecného rozvoje i bezpečí dokázal městu vtisknout zákon a řád. Taková dynastie samozřejmě dbala na rozkvět i prestiž sebe sama i celého státu a vydatně zde podporovala penězi a vlivem **rozmach umělecké tvorby** – především architektury, sochařství a malířství, ale také literatury. Konkrétně ve Florencii vládl od 13. do 18. století (s několika přerušeními) **rod Medici** [mediči]: Medicejští prováděli pragmatickou (účelovou) politiku, ale byli také vydatnými **mecenáši** umění.

Na okraj: Výmluvným symbolem sebevědomé moci měšťanů ve Florencii se stala florentská radnice Palazzo Vecchio [paladzo vekkio], jejíž věž je téměř tak vysoká jako kopule florentské katedrály Santa Maria del Fiore – obě stavby sahají do výše zhruba 100 metrů.

12.2 Myšlenková a názorová východiska

Renesance je **epocha mnohostranné emancipace** (zrovnoprávnění, osvobození) člověka: vůči přírodě, privilegovaným vrstvám společnosti, zažitým náboženským představám, vůči hladu, nemocem a bídě, vůči strachu z neznámého...

Renesance se tedy vrací k **antice** jako k epoše prosazující **pozemský ideál dobra a krásy** a preferující **všestranně rozvinutou, sebevědomou osobnost**. Hlavními znaky lidství jsou **rozum, řeč a svoboda**. Základem lidského poznání je **lidská zkušenost v konkrétním, smyslově vnímaném světě**, a teprve z ní vychází a jí je podníceno poznání spekulativní (abstraktní, teoretické); renesance je ve své typické podobě „aristotelský“ sloh.

Člověk opouští středověkou (gotickou) pozici tvora stlačeného k zemi velebností Božího díla a zaujímá postavení bytosti, která je – v souladu s Biblií i přírodní vědou – **vrcholem stvoření** a stojí **uprostřed všeho světa**. A konečně, renesance je období, v němž se poprvé účinně a natrvalo propojil život i vývoj **téměř všech světadílů**.

Všechny tyto charakteristiky činí z renesance epochu velmi blízkou atmosféře také 21. století.

12.3 Věda a lidské poznání

Řemeslná výroba v renesanci přináší významný pokrok v produkci i zpracovávání materiálů, od kvalitních textilií přes náročnou keramiku a využívání exotických druhů dřev až po pokročilé hutnictví (metalurgii).

Nedozírný význam měl **vynález knihtisku**: jeho autorem byl Němec **Johannes Gutenberg**, působící v Mohuči (něm. Mainzu), první tištěnou knihou se stala **Gutenbergova Bible** (dokončena **1455**). Knih tisk nesrovnatelně usnadnil produkci (vydávání) knih, mnohonásobně zvýšil počet knižních svazků i titulů a podobně snížil jejich cenu, takže přispěl k jejich větší dostupnosti; poprvé v dějinách si knížku mohl pořídit každý, kdo o to jen trochu stál.

Velkou roli sehrály **zámořské objevy 15. – 16. století** a jejich přínosy. Evropané poznali vzdálené země a jejich přírodu i obyvatele. Plavba španělských lodí vedená **Kryštofem Kolumbem** (italským rodákem) do Karibiku v r. **1492** se – jako okamžik objevení Ameriky pro Evropany – stala symbolickým mezníkem mezi středověkem a novověkem. Díky zámořským výpravám Evropané získali mnoho **nových plodin**, vzácného koření a dalších přírodních produktů. Ale ještě více Evropu proměnil masivní příliv **zámořského stříbra a zlata**.

Začala éra **kolonialismu**: evropské velmoci – **Španělsko, Portugalsko, Anglie, Francie, Nizozemsko** – vytvořily ve vzdálených částech světa své **novověké kolonie** (rozsáhlá závislá území), intenzivně a mnohdy i brutálně využívané ve prospěch Evropy; kolonizátoři oživilo existenci **otroctví**, do něhož uvrhli některé příslušníky exotických národů (např. africké černochoy).

Formálními vlastníky kolonií byli **panovníci evropských velmocí**, správu kolonií a dopravu jejich bohatství do Evropy řídili představitelé **vysoké šlechty (panstva)**, ale zámořské drahé kovy nakonec končily u evropských **měšťanů**: výrobců předmětů denní potřeby, stavitelů, obchodníků a finančníků. Došlo k situaci, kdy králové a panstvo sice stále drželi ve svých rukou **politickou moc**, ale **ekonomickou sílu** ztráceli ve prospěch měšťanstva, které proto začalo usilovat o výrazný podíl na politickém vývoji.

Renesance čerpá také z **počátků vědecké revoluce** (ta se odehrála v **16. – 17. století**). Dodnes jsou všeobecně známá jména renesančních **astronomů** Poláka **Mikuláše Koperníka**, Dána **Tychona Brahe**, Italů **Giordana [džordana] Bruna** a **Galilea Galileiho**, Němce **Johannese Keplera**: planetě Zemi přisoudili místo i roli jednoho z mnoha vesmírných těles a položili základy odborného zkoumání hvězdné oblohy.

V **lékařství** se lidé seznamují s **anatomickou stavbou** lidského těla – také díky veřejným **pitvám**. Byla objasněna funkce **krevního oběhu** a prohloubeny znalosti o **léčivé síle** mnoha rostlin.

Vznikají **odborné publikace** o rostlinách (herbáře), zvířatech (bestiáře) i o mnoha oborech lidské činnosti (hornictví, rybníkářství atd.). Běžnými se stávají tištěné **mapy**.

Kulturní krajina sloužící člověku začíná převažovat nad nespoutanou divočinou: rozšiřuje se rozloha obdělávané půdy, přibývají zahrady a sady, pronikavě se zmenšují poslední ostrovy neobydlené krajiny ve vnitrozemí, lovná zvěř se stále častěji vyskytuje již jen v chráněných oborách.

Na okraj: Velký význam pro myšlení renesančních Evropanů měly i zdánlivé drobnosti. Vynález optické čočky, používané v dalekohledu i lupě, názorně dokázal centrální pozici člověka mezi makrosvětlem a mikrosvětlem. Vytvoření hodinového stroje umožnilo uvažovat o čase nikoli jako o osudovém faktoru, ale jako o fyzikální veličině, kterou lze matematicky analyzovat a ovládat.

12.4 Proměny křesťanského náboženství

V křesťanském světě se – po předchozím českém husitství – rozšiřuje **reformace**: úsilí o zcivilnění a z hospodárnění církevního života. V opozici k nadnárodní katolické (římskokatolické) církvi v čele s papežem a dalšími vysokými hodnostáři vzniká **protestantství** jako nový, vlastně třetí

hlavní proud v křesťanství (po katolicismu a pravoslaví). Tento protestantský proud se ještě dělí na **tři směry**: konsenzuálnější **luteránství** (zakladatelem byl Němec **Martin Luther**), nesmiřitelnější **kalvinismus** (zakladatelem byl Francouz působící ve švýcarské Ženevě **Jean Calvin** [žan kalven] / počestně **Jan Kalvín**) a politicky motivované **anglikánství** (uměle vytvořené anglickým králem **Jindřichem VIII.**).

Protestanti mají své **církev** organizované na **národním základě** a v bohoslužbě používají – namísto latiny – výhradně své **národní jazyky**. Striktně **odmítají** některé principy římskokatolické církevní praxe: od desátků, odpustků, řeholí a zpovědi až po kněžský celibát; zároveň ovšem – v duchu abstraktnějšího přístupu k Božímu slovu – zapovídají honosnou, zejména figurální výzdobu chrámových objektů.

Římskokatolická církev se v **polovině 16. století** – na svém **koncilu** v italském městě **Tridentu** – odhodlala k **protiofenzivě** a zahájila dlouhé a úporné úsilí s cílem obnovit svou někdejší dominanci ve středozápadní Evropě: v rovině ideové hovoříme o **protireformaci**, v rovině mocensko-politické o **rekatolizaci**. Tyto snahy nemohly být stoprocentně účinné, ale v kulturním životě podpořily **posílení estetické stránky i umělecké hodnoty církevního prostředí**.

Součástí katolické praxe ovšem byly i **inkviziční praktiky**. Stále docházelo k vyhledávání a trestání (údajných) kacířů s dezinformačními názory: církevní autority daly upálit filozofa a astronoma Giordana Bruna

12.5 Renesance jako kulturní epocha

Renesance klade **důraz na člověka** s jeho určující biologickou, psychologickou a společenskou podstatou, bez ohledu na feudální privilegia. V zobrazování skutečnosti posilují **realistické tendence**, včetně důrazu na **psychologii postav**. Renesance přináší **nové pojetí religiozity**: renesanční křesťanství nevyklučuje neskrývané uplatňování lidské přirozenosti.

Renesanční **literatura** přináší rozvoj tvorby v **národních jazycích**. Ožívají některé již (polo)zapomenuté antické žánry, především klasické **divadlo**. Pokračuje sice využívání tradičních námětů biblických a mytologických (zde posilují ty, které jsou antického původu), ale jsou nově interpretovány jako racionálně vystavěné i emocionálně bohaté zobecňující obrazy lidských osudů.

Zásadní změnu přináší vynález **knihtisku** (1455 Němec Johannes Gutenberg): způsobil prudký kvantitativní nárůst psaných textů, zvýšil jejich dostupnost pro veřejnost a přinesl rozmach gramotnosti a rozvoj intimní (důvěrné) tematiky, určené k tichému samostatnému čtení (nikoli k hromadnému předčítání jako dosud).

Humanismus: umělý (ex post) název pro charakter renesanční textové tvorby, zejména badatelské a vzdělávací. Humanisté si kladli široce pojaté otázky o lidské existenci (otázky existenciální). Odpovědi přitom hledali v širokém zájmu o člověka a jeho přirozenost.

12.6 Itálie (poznámka: od tohoto okamžiku budeme samosebou rozumět, že všechna zmíněná díla jsou psána v národním jazyce; výslovně uvedeme jen odchylky):

DANTE ALIGHIERI (1265 – 1321): básnická skladba **Božská komedie**: první velké dílo v italštině, hlavním tématem je cesta člověka k Bohu. Děj se odehrává o Velikonocích (svátcích Vzkříšení) roku 1300 (kulatý rok na přelomu staletí a vypravěč sám vstupuje do věku životní zralosti). Kompozice díla je založena na čísle 3 (křesťanský koncept Sváté trojice: Bůh Otec, Boží syn = Kristus, Duch svatý): Předzpěv + 3 části (= 3 zászvětní říše: **Peklo, Očistec, Ráj**) po 33 zpěvech (celkem 100 zpěvů), sloky jsou tříveršové (terciny), 3 hlavní postavy (vypravěč Dante; starořímský básník Vergilius – oceňován jako tvůrce, který navzdory svému pohanství intuitivně předvídal Kristův příchod, nebeská dívka Beatrice).

Dante provázený Vergiliem putuje Peklem a Očistcem a setkává se tam s významnými osobnostmi minulosti (včetně českých králů Přemysla II. Otakara a Václava II.); sama Beatrice (lat. *beatus* = *blažený*), která je symbolem božské krásy a myšlenkové dokonalosti, pak přivádí Danta do nebeského, ale vlastně vesmírného Ráje plného světla – do blažené Boží blízkosti, ovšem Bůh zůstává neviditelný, Božská komedie se stává souhrnem veškeré dosavadní duchovní cesty křesťanského lidstva směrem ke spáse (duchovnímu osvobození skrze Boží lásku, která smiřuje nedokonalé, hříšné lidstvo s všemohoucím Bohem).

Božská komedie má ještě gotické prvky (muž vzhlíží k obdivované ženě-ochranitelce), ale do renesance náleží mj. celistvým, také intelektuálním, a nikoli jen moralistním pohledem na úděl člověka ve světě. Dílo se původně jmenovalo jen *Komedie* (podle šťastného konce, nejde tedy o humorné vyznění); přívlastek *Božská* připojil až Dantův obdivovatel Giovanni Boccaccio.

FRANCESCO PETRARCA (1304 – 1374): tvůrce *sonetu*: jde o nejoblíbenější formu lyrické poezie, schéma veršů ve slokách 4-4-3-3, sloky jsou navzájem provázány rýmem, obsah sonetu směřuje k pointě.

Básnická sbírka *Zpěvník* = *Sonety Lauře* (lat. *laurus* = vavřínový věnec, antická ozdoba císařů): Laura je dokonalá pozemská dívka, ovšem platonický milostný vztah mezi ní a básníkem je líčen již se smyslem pro psychologizaci, takže Laura svým charakterem stojí mnohem blíže postavám běžného života než Dantova Beatrice (dokonalým mužem byl pro Petrarca český král a římský císař Karel IV. – oba se několikrát setkali, mj. v Praze).

GIOVANNI BOCCACCIO (1313 – 1375; Itálie): knižní soubor 100 novel + rámcový příběh z evropské morové epidemie 1348 *Dekameron*: 3 mladíci a 7 dívek – všichni z patricijského, tedy blahobytného měšťanského prostředí – si v azylu ve venkovské vile nedaleko Florencie vyprávějí příběhy (10 dní x 10 příběhů; řec. *déka* = lat. *decem* = *deset*), které ilustrují roli ctností a neřestí v lidském životě. Novely vedou čtenáře k tomu, aby hodnotu ctností a neřestí posuzoval ve vztahu k situačnímu kontextu. Převažují erotické náměty jako oslava života a kontrast k tématu smrti (líčení morových hrůz v rámcovém příběhu je velmi naturalistické).

12.7 Francie

FRANÇOIS VILLON (po 1430 – 1463 či později): absolvent nižších (artistických) studií na Pařížské univerzitě (Sorbonně), poté vedl tulácký život, dostával se do konfliktu se zákonem. Psal lyrickou a lyrickoepickou poezii. Renesanční literaturu obohatil tématy, která jsou poněkud vzdálená klasické antice, ale zato vyrůstají z bohaté i drsné životní zkušenosti. Villon s mimořádnou introspekci líčí vlastní pocity deziluze, melancholie a kajícího, které se snaží přehlušit lehkomyšlností, cynismem, erotickou náruživostí. Celá jeho tvorba je ovšem zároveň prostoupena buřičstvím, které je zaměřené vůči panujícím společenským pořádkům (aroganci mocných aj.).

Z Villonovy tvorby vynikají 2 rozsáhlejší díla: *Odkaz* (*Malý testament*) a *Závěť* (*Velký testament*). Kromě toho Villon napsal řadu jednotlivých básní: mnoho z nich je označováno jako *villonská balada*: *Balada o tlusté Margot*, *Nárek někdejší sličné zbrojmistrové* aj.

Ve Villonově tvorbě najdeme rysy předjímající jednak **barokní vidění světa** (ovšem bez konvenční religiozity), jednak tvorbu konce století, zejména francouzských **prokletých básníků**.

12.8 Španělsko

MIGUEL DE CERVANTES (1547 – 1616): pocházel z rodiny chudého šlechtice, ale narodil se v Alcalá de Henáres (nedaleko Madridu), kde již tehdy existovala slavná univerzita. Cervantes prožil dobrodružný život jako žoldněř (účastnil se vítězné námořní bitvy nad Turky u Lepanta), ocitl se i v pirátském zajetí. V relativně pokročilém věku napsal román *Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha*: dvousvazkové dílo původně vznikalo jako humoristický román o chudém šlechtici, který si hraje na rytíře slavných, avšak již dávno minulých středověkých časů (Cervantes reagoval na opožděný rozvoj gotiky ve Španělsku po vyhnání Arabů), postupně se však rozrostlo do velkého podobenství o cestě člověka za vysněným ideálem. Hlavní postavy – idejím cti a slávy oddaný rytíř don Quijote a prakticky založený sluha/zbrojnoš Sancho Panza – představují dva filozofické protiklady: idealistický a realistický vztah ke světu. Don Quijote nechápe vlastní nedokonalost ani omezenost svých sil, ale zůstává symbolem nezlomné touhy po vyšších cílech.

Populárními motivy v díle jsou Quijotův kůň Rosinante, platonicky milovaná dívka Dulcinea, marný boj s větrnými mlýny. Román je ovlivněn **manýrismem** (přechodovým uměleckým směrem mezi renesancí a barokem): manýrismus vytváří literární postavy stojící osamoceně mimo sociální kontext a často ve fantastním prostředí, a snaží se vystihnout jejich subjektivní prožitky, mezi nimiž dominuje skepse vůči rozumovému poznání a vůči dosažení renesančního ideálu.

Také můžeme říci, že Cervantesův *Don Quijote* je **prvním příkladem žánru prozaického románu**, jak jej dnes chápeme.

12.9 Anglie

WILLIAM SHAKESPEARE (1564 – 1616): největší dramatik všech dob, proslul především dokonale vykreslenými životnými a nadčasovými charaktery postav (námety často přebíral a adaptoval odjinud), působil za úspěšné velmocenské éry královny Alžběty I. (odtud pojem *alžbětinské divadlo*) a za jejího nástupce Jakuba I. Shakespeare byl sám praktikujícím divadelníkem, vystupoval v arénovém londýnském divadle Globe, jeho soubor si ovšem postupně získal přízeň královského dvora.

Shakespeare napsal **38 her**, zpravidla tříděných podle tematického hlediska:

Historické hry: *Král Jan*, *Richard III.*, *Jindřich VIII.* aj.

Komedie: zejména *Zkrocení zlé ženy* (milenci/manželé Kateřina a Petruccio), *Sen noci svatojánské* (královský pár elfů Oberon a Titanie, skřítek Puk aj.), *Kupec benátský* (mladí kupci Antonio a Bassanio, chytrá dívka Porcie, židovský lichvář Shylock), *Veselé paničky windsorské* (bonvivánský renesanční rytíř John Falstaff aj.);

Tragédie: zejména *Romeo a Julie* (milenci ze zneprátelených rodů Monteků a Kapuletů), *Hamlet* (dánský princ na hradě Elsinor, snaží se odhalit pachatele vraždy otce, je zamilován do dívky Ofélie; jeho protivníky jsou strýc Claudius a matka Gertruda; Hamletův monolog *Být, či nebýt*), *Othello* (téma žárlivosti; maurský, tedy africký vojevůdce Othello v benátských službách, jeho počestná žena Desdemona, intrikán Jago), *Král Lear* (král keltské Británie podlehl neupřímnosti svých vypočítavých dcer Goneril a Regan a nespravedlivě zapudil upřímnou a milující Cordelii), *Macbeth* (skotský král se stane nástrojem v rukou své zákeřně manželky);

Fantazijní dramatické romance *Zimní pohádka* (částečně se odehrává v pohádkové zemi Bohemii), *Bouře* aj.

12.10 České země

Bible kralická (vydávána od 1579): **renesanční český překlad Bible z původních jazyků** (SZ: hebrejšтина; NZ: řečtina) na rozdíl od středověkých Biblí, které byly překládány z latiny. Bibli kralickou přeložili členové **Jednoty bratrské**, což byla první protestantská církev na světě: vznikla v pozdně husitských Čechách, od husitů se lišila úplným organizačním oddělením od katolické církve, odporem vůči boji o kostely a co nejcivilnější liturgií. JB byla zejména po nástupu rakouské dynastie Habsburků na český trůn (1526) pronásledována a zakazována, ovšem za vlády kulturymilovného římského císaře a českého krále Rudolfa II. (vládl 1576 – 1611) se poměry poněkud uvolnily.

Bible kralická (vytištěna v Kralicích nad Oslavou na JZ Moravě) se stala nejvýznamnějším českým biblickým překladem. Koncentruje v sobě **velmi kvalitní češtinu renesanční doby**, byla výchozím vzorem pro konstituování moderní spisovné češtiny v 19. století (čerpal z ní jazykovědec Josef Dobrovský aj.), ovlivnila také vznik spisovné slovenštiny. Navazuje na ni i nejpoužívanější moderní český překlad – český ekumenický překlad (provedený 6 církvemi a poprvé vydaný 1979).

VÁCLAV HÁJEK Z LIBOČAN (kolem 1550): katolický kněz; v době, kdy velká většina Čechů vyznávala nekatolické křesťanství, ale kdy vládnoucí Habsburkové preferovali katolickou víru, Hájek napsal – v češtině – katolicky orientovanou (a např. vůči husitství kritickou), čtivou **Kroniku českou**, zahrnující české dějiny od nejstarších dob až po současnost. U starších dějin s absencí písemných pramenů si vypomáhal vlastními beletristickými příběhy (čímž se zařadil do bohaté české tradice literárních mystifikací). Jeho kronika, vydávaná i v neveselých časech po ztrátě české samostatnosti (tedy po 1620) byla populární jako zdroj vlasteneckého zájmu o politicky nekonfliktní obraz české minulosti.

JAN AMOS KOMENSKÝ (1592 – 1670): protestantský teolog (poslední biskup Jednoty bratrské), pedagog (*Učitel národů*), filozof, beletrista. Svou osobností i tvorbou stojí **na pomezí renesance** (zastával ideu všestranného rozvoje člověka a vzdělání pro všechny) a **následného baroka** (byl přesvědčen, že hrůzy Třicetileté války předznamenávají biblickou Apokalypsu, a proto by se každý člověk měl svým sebezdokonalením připravit na setkání s Bohem na konci dějin).

Komenský pocházel z Moravy. Studoval na protestantských vysokých školách v Německu, Po porážce nezávislé české politiky (**bitva na Bílé hoře 1620**) a po nastolení brutální **habsburské nadvlády** musel od r. 1628 pobývat v zahraničí. Vytvořil mezinárodně využitelný **systém moderního vyučování**, opírající se o smyslové poznání, mnohostranné znalosti, praktické zkušenosti, aktivizující učebnice bez teoretických výkladů a o mravní výchovu.

V kontaktech s předními osobnostmi protestantského světa se snažil – nakonec marně – udržovat při životě ideu české nezávislosti. Své pedagogické názory spojoval s vlastní vyučovatelskou činností. V pokročilém věku usiloval v nizozemském exilu o vytvoření uceleného systému všeobecného lidského poznání – ovšem to byl úkol nad síly jednotlivce.

Klíčová díla: česky psaný beletristický alegorický spis *Labyrint světa a ráj srdce* (Poutník v doprovodu samozvaných průvodců Všezvěda Všudybuda a Mámení prochází městem-labyrintem, jež představuje svět; Všudybud prosazuje těkavost/klipovitost poznání, Mámení zabraňuje proniknout k podstatě věcí, ovšem brýle, které Poutníkovi nasadilo, jsou posazené nakřivo, a tak umožňují vlastní úsudek, který se vzpírá mediální manipulaci), český alegorický spis reagující na ponechání Českých zemí v habsburských rukou *Kšaft* (= *Závěť*) *umírající matky Jednoty bratrské* (*Věřím i já Bohu, že po přejití vichřic hněvu... vláda věcí tvých k tobě se zase navrátí, ó lide český!*), vynikající multijazykové učebnice *Svět v obrazech* (*Orbis pictus*) a *Brána jazyků otevřená*, latinský pedagogický spis *Velká didaktika*, česká průkopnická příručka předškolní výchovy *Informatorium školy mateřské*, latinský vševedný (pansofický) spis *Obecná porada o nápravě věcí lidských*.

13. Barokní literatura

13.1 Doba a společnost

Baroko je kulturní sloh vyjadřující **transcendentní, iracionální a emocionální tendence** v evropské mentalitě **především 17. – 18. století** (fr. *baroque* = *zvláštní, neobvyklý, podivný*). Z renesance baroko převzalo **touhu po poznání** (v barokní době pokračuje **vědecká revoluce**: matematici a fyzikové Blaise Pascal, sir Isaac Newton...), ale na rozdíl od klasické renesance baroko zdůrazňuje **nepevnost i pomíjivost pozemského života**: jedinou jistotou je posmrtný život věčný. Baroko patří mezi „platónské“ slohy.

Umění preferuje **střetávání protikladů**: života a smrti, Boží spravedlnosti a lidského hříchu, monumentálního patosu a naturalisticky pojaté ubohosti. Všechny tyto postoje jsou posilovány sérií válek z málo srozumitelných příčin; dominuje tu velmi ničivá Tricetiletá válka. V názorech na společnost se barokní člověk upíná ke **spásné roli privilegovaných osobností** (barokní doba náleží do vrcholu éry **absolutismu** – neomezené vlády feudálního panovníka). Barokní střední Evropa je poznamenána razantní **rekatolizací** v zájmu vládnoucích dynastií i církevních autorit.

13.2 Co to je baroko

Barokní **umělecká tvorba** se rozděluje na vysokou a nízkou, přičemž obě v sobě ještě skrývají dvojaké tendence. Vysoké umění uzavírá společenské špičky v atmosféře povýšeného přepychu, ale zároveň směřuje k výchovnému a ideologicky angažovanému formování širokých vrstev obyvatelstva, zatímco nízké lidové a pololidové umění obohacuje běžný život skromnou, často až poeticky naivní krásou všedního dne, ale zároveň se snaží napodobovat estetiku paláců. Žádoucí, avšak ohrožené pocity jistoty, bezpečí a přehlednosti světa jsou posilovány symetrizací architektury i krajiny, uplatňuje se – také v literatuře – role metafor, symbolů a alegorií. V literatuře žánrově převažují lyrická poezie a drama (vznikají první stále divadelní budovy, rodí se žánr opery).

13.3 Nejvýznamnější autoři

John Milton (1608 – 1674; Anglie): studoval teologii a mnoho dalších oborů. napsal umělý epos **Ztracený ráj**: beletristicky rozhojňný námět z prvních kapitol První knihy Mojžíšovy (Genesis). Adam a Eva, Satan (s neschematickým charakterem) kontra Bůh, vidina vývoje lidského rodu až do potopy světa.

FRIDRICH BRIDEL (1619 – 1680; České země): člen řeholního řádu jezuitů, v pražské jezuitské vysokoškolské instituci (koleji) Klementinu založil a vedl tiskárnu. Zemřel, když pomáhal ošetřovat nemocné morem (za poslední morové epidemie) v Kutné Hoře. Básnická skladba **Co Bůh? Člověk?:** meditativní poezie ve formě promluvy člověka k Bohu, prostřednictvím vyhocených kontrastů klade proti sobě nestálost a nepevnost jako klíčové projevy lidské nedokonalosti a jistotu Boží existence, síly i lásky.

Bohuslav Balbín (1621 – 1688): jezuitský kněz (Bridelův spolužák), představitel českého barokního vlastenectví, odpůrce pobělohorské germanizace (a dnes opět šířené seabemrskáčské dehonestace českých společenských reálií). Psal latinsky, měl potíže s cenzurou. Jeho nejrozsáhlejším dílem je souhrnná česká vlastivěda, dnes vydávaná ve výběrovém českém překladu jako **Krásy a bohatství české země**; pozdější obnovitelé českého jazyka i literatury si cenili [Balbínova] spisu **Rozprava na obranu jazyka slovanského, zvláště pak českého**.

14. Klasicismus a osvícenství v literatuře (včetně počátků realismu)

14.1 Doba a společnost

Klasicismus: kulturní sloh vyjadřující **pragmatičtější-empirické, racionalistické a demokratizující tendence** v evropské mentalitě **od 17. do počátku 19. století**; klasicismus zřetelně navazuje na antiku a renesanci a je téměř **synchronním protipólem baroka**.

14.2 Co to je klasicismus

Klasicismus koresponduje s takovými intelektuálními výkony, jako je newtonovská mechanika (fyzikální procesy jsou objektivní, předvídatelné a spočítatelné), botanická a zoologická systematická nomenklatura, vytvořená Carlem Linné (živou přírodu lze přehledně roztrždit a pochopit), zeměpisné objevy posledních světadílů: Austrálie a Antarktidy (svět je konečný a beze zbytku poznatelný). Klasicismus (lat. *classis* = *třída*) vychází ze stanovených teoretických principů; **pravidelnost a systematická**, při nichž nezbyvá prostor pro tajemství, ovlivňují i uměleckou tvorbu.

14.3 Osvícenství

Osvícenství: filozofický směr představující mj. myšlenkový základ klasicismu. Osvícenství znamená **využívat samostatně vlastního rozumu**. Osvícenství je kritické vůči tradici, zejména vůči té náboženské (církevní). Člověk představuje vrcholnou součást přírody, **respekt k racionální lidské přirozenosti** by měl být základem společenského uspořádání. Od přírody svobodní lidé jsou obdařeni **právy**, která jim nelze odejmout; lidé se jich mohou vzdát jen sami, když na základě **společenské smlouvy** svěří jejich výkon politické reprezentaci, aby bylo možné společnost řídit co nejefektivněji. Pokud politici svěřenou moc zneužijí, lid má přirozené právo politiky vyměnit.

14.4 Francie

MOLIÈRE (pseudonym Jean-Baptiste Poqueline, 1622 – 1673, Francie): divadelník na pomezí autorského a kamenného divadla, satirik. Jeho soubor byl původně kočovný, ale zaujal krále Ludvíka XIV. a ten z něj učinil divadelní společnost u svého dvora (Molière zaměřoval ostří své satiry především proti typům z měšťanské společnosti, což králi vyhovovalo). Komédie **Lakomec**, **Don Juan** (o slavném svůdníkovi), **Misanthrop** (o okázalém mrzoutovi), **Zdravý nemocný** (o hypochondrovi).

VOLTAIRE (pseudonym François Marie Aroueta, 1694 – 1778; Francie): filozof, evropsky proslulý vyhraněnými názory sdělovanými s duchaplným vtípem. Byl stoupencem osvícenského absolutismu (vedl korespondenci s ruskou carevnou Kateřinou Velikou), otevřeně prosazoval názorovou toleranci (citují se jeho slova *Nesouhlasím s vašimi názory, ale do poslední kapky krve se budu bít za to, abyste je mohl říkat.*). Satirická novela **Candide** (titulní postava je mladík, který putuje světem a poznává nesmyslnost přesvědčení, že *žijeme v nejlepším ze všech možných světů*), esejistický **Filosofický slovník**.

Jean-Jacques Rousseau (1712 – 1778; Francie): filozof a beletrista. Zastával názor, že lidé se rodí dobří a že jejich mravy se kazí až vlivem nepřirozených pravidel v civilizované společnosti. Prosazoval návrat k přírodě, důsledně odmítal aristokratická privilegia, propagoval reformu vzdělávání a výchovy založenou na rovnováze rozumu a citu. Pedagogický román *Emil čili O výchování*, politologické dílo *O společenské smlouvě*.

Voltaire a Rousseau patřili mezi **encyklopedisty**: autory osvětské (a na světě vůbec první) *Encyklopedie aneb Racionálního slovníku věd, umění a řemesel*.

Oba také svým životem i dílem připravili půdu pro **osvětskou Velkou francouzskou revoluci (1789 – 1799)**: byla nesena heslem *Volnost – rovnost – bratrství* a vytvořila z Francie moderní stát s ucelenou ústavou (konstitucí) uzákoňující respekt k lidským právům. Revoluční Francie se stala konstituční monarchií a posléze dokonce na čas republikou.

Velké francouzské revoluci poněkud předcházela *Americká revoluce*, v níž Američané svrhli britskou koloniální nadvládu a v r. **1776** vytvořili (mj. s francouzskou podporou) Spojené státy americké jako vzorový osvětský stát. Posléze Francie v éře autoritativní, ale vojensky úspěšné vlády **Napoleona Bonaparta** (v čele státu 1799 – 1814/1815, od 1804 císař) šířila umírněnou podobu osvětských idejí po Evropě.

14.5 Velká Británie

Než se realismus rozvinul jako literární směr, který vstoupil prakticky do všech euroamerických národních kultur, žili a tvořili autoři, kteří plnokrevnému realismu razili cestu:

DANIEL DEFOE (1660? – 1731; Velká Británie): svým románem *Život a zvláštní podivná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku*, se nejen stal jedním z prvních literárních realistů (byť u jeho titulního hrdiny najdeme i stopy barokní zbožnosti), ale zároveň založil rozsáhlý, mnohokrát variováný a dodnes živý žánr – **trosečnickou literaturu**. Příběh osamělého Robinsona na tropickém ostrově můžeme číst jednak jako přehled technologického vývoje lidstva shrnutý do jednoho individuálního osudu, jednak jako politicky zabarvené svědectví o houževnatosti a invenci neurozeného měšťanského, malopodnikatelského stavu (který si v Anglii aktuálně vybojovával silnější pozici vůči královské moci).

JONATHAN SWIFT (1667 – 1745; Irsko ve Velké Británii, anglicky píšící autor: jeho román *Gulliverovy cesty* vypráví o námořním kapitánovi, který se čtyřikrát nedobrovolně ocitne v daleké zemi, jejíž obyvatelé jsou sice vzhledově podivní (miniaturní lidé Liliputáni, potrhlí vědci na létajícím ostrově Laputě apod.), ale svým způsobem života připomínají soudobou anglickou společnost. Swiftovo vyprávění (1) vychází z čerstvé defoeovské trosečnické tematiky, (2) navazuje na tradici fantaskních (antických – Odysseus! – a renesančních) příběhů o putování do vzdálených podivuhodných krajů a (3) je satirou na anglický způsob života, společnost, politiku, vědu apod.

14.6 Německo (německé státy)

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE (1749 – 1832; Německo; **přelom klasicismu a preromantismu**): nejvýznamnější německý spisovatel a patrně také největší básník všech dob, měl široké zájmy (i přírodovědné), rád pobýval mj. v lázeňských městech SZ Čech. Básnické drama *Faust* (na základě příběhu renesančního alchymisty, který se podle pověsti upsal vlastní krví d'áblu, a tak jemu a peklu zaslíbil svou duši výměnou za poznání pomíjivých rozkoší světa; d'ábel Mefistofeles, svedená ctnostná dívka Markétka), román v dopisech *Utrpení mladého Werthera* (trýzeň nešťastné lásky dovede titulní postavu k sebevraždě), historické drama *Götz z Berlichingen se železnou rukou*.

14.7 České národní obrození (asi 1775 – asi 1883)

14.7.1 Souhrnná charakteristika

České národní obrození: mnohostranné **emancipační hnutí českého národa** v podmínkách končícího feudalismu i absolutismu a počínající moderní společnosti; náleží do širší skupiny podobných hnutí některých, hlavně menších evropských národů.

České národní obrození navazovalo na starší českou kulturně a politicky bohatou **historii**, poznamenanou však ztrátou samostatnosti po bělohorské porážce. Habsburští císaři zlikvidovali politickou sílu českých stavů, zavedli tuhou centralizaci Rakouské říše, umožnili církevním autoritám provést v zemi rekatolizaci a sami usilovali o germanizaci diskriminovaných, neněmeckých národů ve státě, ovšem jejich snaha nemohla mít stoprocentní výsledky.

Poněmčování se týkalo hlavně **šlechty** (české rody přijaly němčinu za svou a přistěhovaly se mnohé rody cizí) a **vyšších i středních vrstev městského obyvatelstva** (čeští měšťané se ztotožnili s německým prostředím sami, z kariérních a praktických důvodů). Germanizace vyvrcholila až v 18. století, v éře císařovny Marie Terezie a pak císaře Josefa II., byť jejich vláda přinesla leccos pozitivního v sociální sféře.

Venkov a spodní patra městské společnosti zůstaly tohoto trendu uchráněny: **čeština** tedy **zanikla jako celonárodní spisovný jazyk**, ale udržela se v **neoficiální**, společensky nízké **komunikaci** zejména venkovské, v nářečních podobách a v lidové zbožnosti. Významnou roli při uchování esteticky hodnotné podoby češtiny sehrála **ústní lidová slovesnost** jako součást lidové umělecké tvorby – **folkloru**.

Národní obrození ve svých **počátcích** vycházelo z **územního pojetí národa**: Čechem je každý, kdo žije v Českých zemích, bez ohledu na mateřštinu (takže adjektivum *český* se překládalo německým výrazem *böhmisch*). Český obrozený národ se tedy zprvu profiloval jako **národ politický**. Záhy ovšem **převládlo** – byť nikoli bez výjimek – **etnické pojetí národa**: základním prvkem národní příslušnosti se stal hlavní používaný **jazyk** (odtud *český* = *tschechisch*).

Politickým cílem obrozenců byla kulturní a posléze i hospodářská a správní **autonomie** (samospráva, minimálně závislá na Vídni) a alespoň místní a regionální **demokratizace**. O obnovení samostatného českého státu tehdy ještě nikdo neuvažoval.

14.7.2 Periodizace

České národní obrození lze chronologicky rozdělit – **periodizovat** – do **6 generací**, které odpovídají tehdy životným a v českém prostředí produktivním literárním slohům a zároveň v čele každé z těchto generací stojí jedna nebo několik literárních osobností:

1. generace: **osvícensko-klasicistní** 1775 – 1810 (Josef **Dobrovský**);
2. generace: **preromantická** 1810 – 1830 (Josef **Jungmann**);
3. generace: **romantická** 1830 – 1844/1847 (Karel Hynek **Mácha**, Josef Kajetán **Tyl**);
4. generace: **první realisté** 1844/1847 – 1858 (Karel **Havlíček** Borovský, Božena **Němcová**);
5. generace: **rozvinutý realismus** 1858 – 1868/1878 (**májovci**; Jan **Neruda**, Vítězslav **Hálek**, Karolina **Světlá**);
6. generace: **novoromantismus** 1868/1878 – 1895 (**ručovci a lumírovci**; Svatopluk **Čech**, Jaroslav **Vrchlický**, Josef Václav **Sládek**, Eliška **Krásnohorská**).

Ukázka psané češtiny v předobrozenecké době (v polovině 18. století):

Na okraji pohraničního města Náchoda ve východních Čechách byl r. 1762 zřízen hřbitov pro tamější oběti Sedmileté války (1756 – 1763; císařovna Marie Terezie mj. uhájila proti Prusům vládu v Čechách): na jednom z hřbitovních pomníků najdeme nápis, který výmluvně svědčí o stavu češtiny v té době – téměř sto padesát let po bitvě na Bílé hoře:

Za tímto krži:
žem ležegŷ Pocho:
wane zemrzele
Wogaaczŷ Búch
ať gim da wiczŷne
odpočzinuti

14.7.3 První generace českého národního obrození (osvícensko-klasicistní; generace Josefa Dobrovského) 1775 – 1810

JOSEF DOBROVSKÝ (1753 – 1829): katolický kněz, ale působil jako nezávislý, soukromý badatel; podporoval jej hraběcí rod **Nosticů**, který vybudoval reprezentativní *Stavovské divadlo* v Praze (Wolfgang Amadeus Mozart zde v r. 1787 dirigoval světovou premiéru své slavné opery *Don Giovanni*). Dobrovský byl zakladatelem bohemistiky a slavistiky. Jádrem jeho obsáhlého životního díla (psaného německy – tehdy pracovním jazykem českých vzdělanců) jsou 3 spisy: *Dějiny českého jazyka a literatury* (vzorovou podobou češtiny je renesanční čeština obsažená mj. v Bibli kralické), *Německo-český slovník* (ke každému německému slovu existuje český ekvivalent), *Podrobná mluvnice českého jazyka* (základ dnešní gramatiky).

Václav Matěj Kramerius (1753 – 1808): novinář – zakladatel moderní české žurnalistiky – a knižní nakladatel; přátelil se s Dobrovským. Od r. 1789 vydával (a redaktorsky i autorsky zajišťoval) první kvalitní česky psané noviny *Krameriusovy c. k. vlastenské noviny* s beletristickými přílohami (c. k. = se schválením od císařských a královských úřadů). Kramerius zároveň založil a vedl první moderní jazykově české nakladatelství *Česká expedice*: jeho knižní produkce měla lidový a zábavný charakter, čerpala ze zdrojů mimo aktuální německojazyčný hlavní proud, vycházely zde starší (i předbělohorské) publikace, novější pololidové texty, nové překlady.

15. Preromantická literatura

15.1 Doba a společnost

Preromantismus je přechodový sloh mezi klasicismem a romantismem. Zaujímá **široce pojatý přelom 18. a 19. století**. Preromantici se odklánějí od osvícenské i klasicistní racionality; udržují si klasicistní požadavek **přirozenosti**, ale spojují jej s nově objevenou **citovostí**. Právě tato citovost, a nikoli chladně rozumová analýza, je spolehlivým prostředkem k poznání **pravdy** a k dosažení **mravnosti**; preromantismus navazuje na některé **filozofy**, především na Francouze **Jeana-Jacquesa Rousseaua** (s jeho ideou přirozené výchovy) a na Němce **Johanna Gottfrieda Herdera** (obdivovatele národů nezkažených moderní civilizací).

15.2 Co to je preromantismus

Preromantismus je především **slohem měšťanského stavu**, který demonstruje svou schopnost prožívat stejně hodnotné city jako dosud privilegovaná šlechta a aktivně vzít život do vlastních rukou. Preromantici se soustřeďují na nenarušenou **harmonii mezi člověkem a přírodou, na lidské emoce a lidovou kulturu**, ale vše vnímají stylizovaně a v poněkud uhlazené podobě.

Literární postavy se individualizují; nahlížíme hlouběji do jejich **přirozeně citlivé duše**. Do centra pozornosti se také dostává **ženský svět** a ženská mentalita. Historicky poprvé převažuje v literární tvorbě **osobní, intimní zpověď**, důvěrně adresovaná **čtenáři-jednotlivci**, nad rétorickým či divadelním stylem, určeným pro početné publikum. Vznikají nové žánry: **romány v dopisech, fiktivní deníky, ohlasy**; často dochází k **mísení žánrů**.

Textová tvorba a její vnímání jsou podněcovány také **technologickým pokrokem**. Strojní velkovýroba moderního celulózového papíru, vynález ocelového psacího pera, rozvoj poštovníctví – to vše vedlo k rozmachu soukromého psaní (dopisy, deníky), knižního podnikání a žurnalistiky (**noviny**, posléze i **časopisy**).

Preromantismus se projevuje především v **literatuře** (kde se často označuje také jako **sentimentalismus**). V **architektuře** se budují stavby inspirované pozdní římskou antikou, v zámeckých areálech vznikají anglické parky blízké volné přírodě (v Českých zemích Lednicko-valtický areál na jižní Moravě, Tereziino údolí v jižních Čechách apod.). **Malířství** zpracovává jak žánrové scény vyjadřující tíživé stránky běžného života (Španěl Francisco Goya), tak krajiny s lyricky pojatými reáliemi (Čech Antonín Mánes).

15.3 Sturm und Drang

Světově významné je německé preromantické literární hnutí **Sturm und Drang** (do češtiny tradičně, byť nepřesně překládáno jako *Bouře a vzdor*). Jeho představitelé učinili součástí preromantického postoje zápas o svobodu osobnosti jak vůči společenským autoritám, tak proti obecně sdíleným předsudkům. V literární tvorbě prosazovali nadřazenost uměleckého génia nad vžitými estetickými pravidly. Patří sem část **Goethovy** tvorby (zejména román v dopisech *Utrpení mladého Werthera*) a dílo **Friedricha Schillera**.

Friedrich Schiller (1759 – 1805; Německo): básník a dramatik; vrstevník, přítel a kolega Goethův. Z jeho **básnických skladeb** je dnes nejpopulárnější **Óda na radost**, jež zhudebněna Ludwigem van Beethovenem slouží jako hymna Evropské unie. Ze Schillerova díla jsou ovšem dnes živá také **básnická dramata**, vesměs čerpající náměty z historie: *Loupežníci*, *Vilém Tell* (o vůdci švýcarského odboje proti Habsburkům ze 14. století), *Panna orleánská* (o francouzské národní hrdince Janě z Arcu, která v 15. století bránila vlast proti Angličanům), *Marie Stuartovna* (o životním střetu

skotské královny s anglickou královnou Alžbětou I. v 16. století), *Valdštejn* (o českém vrchním veliteli habsburských vojsk za Třicetileté války; drama se odehrává v Čechách, které Schiller znal ze svého lázeňského pobytu v Karlových Varech).

15.4 Gotický román

Gotický román (*Gothic fiction*) je anglický románový subžánr. Jedná se o **hrůzostrašné příběhy** – z velké části inspirované středověkými pověstmi i legendami – situované do ponurých, tajemných a děsuplných exteriérů i interiérů, časté je sugestivní prostředí **středověkých anglických hradů či chrámů** (odtud název žánru). V ději plném záhad, prokletí, tajných chodeb, duševních abnormalit, ale i čisté lásky se mísí reálné motivy s nadpřirozenými a fantaskními, postavy se ocitají v náhlém nebo naopak plíživém ohrožení života, často tu ožívají dávné viny či proctví. Gotický román je předchůdcem literárního hororu, silnou inspirací působil na literaturu romantismu a novoromantismu, jeho vliv však najdeme i v tvorbě 20. a 21. století.

Lord Horace Walpole (1717 – 1797; Velká Británie): anglický spisovatel, politik a sběratel starožitností; syn prvního britského předsedy vlády. Jako dobře zajištěný mladý muž si dal přestavět své venkovské panské sídlo (Strawberry Hill) ve stylu anglické hradní gotiky: jednalo se o vůbec první takovou stavbu – stala se vzorem pro evropskou vlnu regotizace v 19. století. Walpoleův román *Otrantský zámek* (Otranto = italské pobřežní město) je vůbec první gotický román.

15.5 Pomezí preromantismu a realismu

JANE AUSTENOVÁ (1775 – 1817; Velká Británie): zakladatelka typicky anglického literárního žánru *domestic novel* (román rodinného života). Dějištěm bývá prostředí venkovských sídel obývaných rodinami ze střední a vyšší společenské vrstvy, hlavními postavami jsou dívky, které usilují naplnit své sny o nezávislém aktivním životě a o nalezení ideální lásky, přičemž musejí překonávat nástrahy nechápavého a nepřejícného okolí. Austenová čerpá z aktuální preromantické literatury, která přála dívčím hrdinkám, ale svou tvorbu posouvá na pole realismu svým citem pro charakterizační detaily a shovívavě humorným nadhledem. Romány *Rozum a cit*, *Pýcha a předsudek*, *Opatství Northanger*.

15.6 Druhá generace českého národního obrození (preromantická, generace Josefa Jungmanna), 1810 - 1830

Výchozí charakteristikou preromantické epochy v českém prostředí je prolínání optimistického počátečního rozvoje moderní, průmyslové společnosti a všeobecného zesílení politického útlaku po Napoleonských válkách. Symbolem prvního z těchto jevů se staly založení **Vlasteneckého** (pak Českého, dnes **Národního**) **muzea** v Praze (1818) nebo třeba vybudování česko-rakouské koněspřežní železnice České Budějovice – Linec – Gmunden (první dálková železniční trať na světě); druhá charakteristika byla spojena s *metternichovským absolutismem* (podle rakouského kancléře knížete Klemense Metternicha, který byl architektem Napoleonovy porážky a stal se

nejvlivnějším politikem kontinentální Evropy 1815 – 1848).

Národní obrození přešlo od obranné k ofenzivní strategii: rozvinula se snaha **dostihnout kulturní vývoj** okolních evropských zemí a **aktivně reagovat** na požadavky nové doby. Posiluje se vazba **české národní příslušnosti** na **důsledné užívání češtiny** v běžném životě i literární tvorbě (ustupuje tedy jazykově nerozlišený pojem zemského vlastenectví, živý v Dobrovského generaci).

Josef Jungmann (1773 – 1847): jazykovědec, překladatel a publicista. Pocházel z rodiny ševce ve vsi Hudlice blízko Berouna. Průkopnický vyučoval češtinu na gymnasiích a pak na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Patřil mezi zakladatele prvního česky psaného vědeckého časopisu **Krok**. Soustředil kolem sebe české badatelské a publikační osobnosti: byli to historik **František Palacký**, přírodovědec **Jan Evangelista Purkyně**, básník **František Ladislav Čelakovský** aj.

V otázce budoucnosti českého jazyka byl Jungmann optimista. Usiloval o **povznesení češtiny** na úroveň velkých evropských jazyků, zejména pokud jde o moderní slovní zásobu, která by podněcovala český vědecký, průmyslový, umělecký a vůbec společenský rozvoj. Jungmann zastával názor, že **svébytná národní kultura** přispívá k žádoucí pestrosti světa. Jeho cílem také bylo přivést k jazykově české kultuře **české vzdělance**, a tím podporovat její další rozkvět. Čeština měla zvýšit svou **prestiž** přinejmenším na úroveň němčiny.

Jungmannovým největším životním dílem je pětisvazkový **Česko-německý slovník** (vznikal čtvrt století, vycházel 1834 – 1839, obsahuje asi 120 tisíc hesel). Jungmann se svými spolupracovníky v něm propojil starší slovní zásobu s novými slovy. Ta jednak nedávno předtím živelně vznikala, jednak je jungmannovci sami vytvářeli: někdy převzali a češtině přizpůsobili slova z jiných slovanských jazyků a dali jim přesný, odborný význam. Vybudovali ucelenou, systematickou terminologii jednotlivých vědních oborů.

Možnosti vznikajícího slovníku Jungmann testoval svými **překlady** slavných světových děl (např. barokního umělého eposu *Ztracený ráj* od Johna Milтона).

WZDUCH, u, m. (r. wzdugi, ut duch ex dugi, cf. rus. wozduch) = powětřj, die Luft, aër. U té diwné propasti, té dělohy přjrody, a snad i hrobu gegjho, kde ni zem, ni mok, ni wzduch, ni oheň gest. *Ráj* 1, 99. Gelen wětře po wzduchu čerstwém. *Pan. gez.* 12. Wzduch, aër atmosphaericus, atmosphärische Luft, *Pr. chym.* 83., aër. *Sedl. fys.* 14.
†WZDUCHNICE, mel.: WZDUŠNICE. *Rostl.* I, 126. b.

Rukopis královédvorský (1817) a **Rukopis zelenohorský** (1818): **falza** staré české poezie z raného (RZ) a vrcholného (RK) středověku. Rukopisy nazýváme podle míst jejich (údajného) objevení, jimiž jsou kostel ve Dvoře Králové a zámek Zelená Hora u Nepomuku. Autory Rukopisů byli mladí literáti **Václav Hanka** a **Josef Linda** a zkušený restaurátor František Horčíčka. Vytvořili **variace na jazykově staročeskou poezii (lyrickou i epickou)**, o níž byli přesvědčeni, že kdysi jistě existovala, ale že se vlivem nepříznivých dějinných okolností písemně nedochovala. Svými falzátorskými počiny se pokusili setřít časové zpoždění česky psané literatury za svébytnou poezií v západoevropských jazycích. Podcenili však skutečnost, že právě díky vyspělosti české středověké kultury ty nejkvalitnější texty starých českých autorů byly psány latinsky, a dokonce se zařazovaly do nadnárodně cílené legendistické či dějepisné tvorby.

V **RK** jsou mj. **hrdinské zpěvy Beneš Heřmanův** (o českém vítězství nad Němci v Českém ráji) a **Jaroslav** (o vítězství nad Tatary pod moravským vrchem Hostýn). **RZ** je tvořen básnickou skladbou **Libušín soud** (jenž podle Kosmovy kroniky vedl ke sporu, v jehož důsledku kněžna Libuše vyvolí sobě i Čechům za knížete Přemysla Oráče).

Pravost RKZ částečně zpochybnil již Dobrovský, ale Jungmann a Palacký ji podpořili a v autenticitu obou děl se obecně věřilo až do sklonku 19. století (případně i déle), Rukopisy se staly **mocným inspiračním zdrojem** pro českou vlasteneckou kulturu literární, výtvarnou, hudební.

František Ladislav Čelakovský (1799 – 1852): básník – nejvýznamnější český autor ohlasové poezie – a sběratel lidové slovesnosti. Pocházel z folklorně bohatých jižních Čech (narodil se ve Strakonících), působil jako novinář a nakonec se stal profesorem slovanské literatury na univerzitě ve slezské Vratislavi a pak na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Folklorní sbírky *Slovanské národní písně*, *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*), 2 básnické sbírky *Ohlas písní ruských* a *Ohlas písní českých*.

16. Literární romantismus (a biedermeier)

Romantismus a realismus jsou vůdčími uměleckými směry **19. století** a jejich vliv toto časové vymezení ještě překračuje. Každý z obou směrů představuje svébytnou **reakci na vznik a rozvoj moderní, komerční, průmyslové a (velko)městské společnosti**.

Romantismus odlišujeme od *romantiky* (což není snadný úkol, poněvadž adjektivum od obou slov je totéž: *romantický*). Etymologicky obě slova pramení v pojmu **román** a znamenají *jako v románu*. Rozdíl je ovšem v tom, že *romantismus* se dává inspirovat *středověkým románem* (což byly rytířské veršované příběhy – vlastně rytířské eposy – psané zpravidla v některém románském jazyce), zatímco zřetelně mladší *romantika* navazuje na atraktivní a působivé motivy samotného *romantismu*.

Romantismus patří mezi „platónské“ slohy, projevil se ve **všech druzích tehdejšího umění**. Na zplošťující **realitu moderního života**, kdy kupeckými počty, krátkodechou zábavou a prospěchem aktuálního okamžiku jsou válčovány všechny nadčasové hodnoty, ryzí city i mravní zásady, reaguje osobnost v duchu romantismu tím, že se odtud **odvrací** do světa, jenž (ještě) není tímto všeobecným úpadkem zasažen.

Takový svět romantici nacházejí především v **přírodě**, v **historii** a v **exotice**. Příroda je ovšem majestátní, nespoutaná a divoká, překypuje tvůrčí i ničivou silou. Z historie dominuje věk ušlechtilého rytířství. V exotice poutají pozornost především mytizující náměty.

V literatuře **se stírá hranice** mezi romantickým tvůrcem, postavami jeho děl a čtenáři, ale také mezi uměleckou fikcí a skutečností. Romantický hrdina trýznivě pociťuje svou odcizenost vůči okolnímu společenskému prostředí. Je z něj již od počátku vydělen (původem, fyzickým vzhledem apod.); většinová společnost romantického hrdinu přehlíží a pohrdá jím, ačkoli my cítíme, že jde o výjimečně hodnotnou osobnost. Individualizovaný hrdina – podobně jako autor sám – si vytváří **svůj vlastní svět**. Jedině v něm se může cítit svobodný a z něj také usiluje o **naplnění idejí spravedlnosti, krásy a lásky**; ovšem tyto fakticky nadzemské ideály se ukazují jako **nedosažitelné**. Hrdina bolestně prožívá svoji vlastní nedostatečnost v zápase za naplnění absolutního cíle. Proti hrdinovu snažení zasahují nepřemožitelné síly – od mocné přírody přes tupý dav a zákeřné intrikány až po tajemný Osud. S konkrétní Boží vůlí se v romantismu setřít: romantismus není církevní, romantici mnohdy spatřují **Boha výhradně v přírodě**.

Častý je motiv **individuální vzpoury** proti společnosti, či dokonce proti Bohu – v každém případě **proti panujícímu řádu**, ať už pochází odkudkoli. Taková vzpoura je intuitivní, racionálně neodvratitelná a zpravidla sebezničující.

Romantici prožívají svou dobu jako **dynamickou** a plnou zrádného **neklidu**. Mezi útočiště naplněná nadčasovými hodnotami náleží také **lidová kultura jednotlivých národů**. Vznik romantismu historicky koresponduje s dobou, kdy po Napoleonově porážce byla v Evropě nastolena **restaurace absolutismu**. Evropské národy se pokusily tuto situaci zvrátit dvěma vlnami **revolucí** (kolem r. 1830 a v letech 1848 – 1849). Do čela těchto snah a zápasů se postavili vesměs **mladí lidé** – a romantičtí literáti zaujali mezi nimi nepominutelné místo. Ačkoli tedy romantičtí hrdinové na stránkách knih svůj boj často prohrávají, romantičtí spisovatelé byli zpravidla přesvědčeni, že svými díly i životní aktivitou mohou naopak svět povznést.

Romantismus je posledním velkým literárním směrem, v němž **poezie a drama spolu převažují** kvantitativně nad prózou. Častým žánrem je obsáhlá lyrickoepická básnická skladba (**poema**).

Sir Walter Scott (1771 – 1832; Velká Británie: Skotsko): sběratel skotských lidových balad a spisovatel; zakladatel žánru **historického románu**. Ačkoli ve Scottových románech charaktery postav a zápletky jsou romantické, velmi věrné líčení historických reálií odpovídá nárokům realismu; tato rozkročenost zajistila Scottovým románům dlouhotrvající čtenářskou oblibu. Poema *Jezerní panna* (ze 16. století, kdy se skotský král Jakub V. snažil podrobit si hrdé rodinné klany z drsné Skotské vysočiny), historické romány *Ivanhoe* (ze 12. století; titulní postavou je rytíř, který se s králem Richardem I. Lví srdce vrací do Anglie z křížové výpravy do Svaté země), *Kenilworth* (z časů královny Alžběty I. v 16. století; název odkazuje na známý hrad), *Rob Roy* (z počátku 18. století; o skotském psanci bojujícím – bezprostředně po vzniku jednotného Spojeného království Velké Británie a Irska – proti anglické nadvládě), *Waverley* (z časů skotského povstání proti britskému králi v polovině 18. století; název odkazuje na hlavní postavu, mladého skotského šlechtice, a jeho rodové sídlo).

Samuel Taylor Coleridge (1772 – 1834; Velká Británie): přední člen literární skupiny *Jezerní básníci*, která sehrála zakladatelskou roli v poezii anglického romantismu. Coleridgeova slavná poema *Píseň o starém námořníkovi* spojuje mytické, dobrodružné a novozákonní motivy.

Lord GEORGE GORDON BYRON (1788 – 1824; Velká Británie): nejvýznamnější britský romantický básník. Ačkoli pocházel ze šlechtického, finančně velmi dobře zajištěného prostředí, vymykal se mu svým bouřlivým životem, jímž se snažil překračovat všechny myslitelné hranice (podobně jako jeho *byronští hrdinové*). Řadu let pobýval v různých částech Evropy: pro evropské romantiky objevil pochmurnou, ale neodolatelnou krásu hornatého Švýcarska; zemřel, když pomáhal Řekům v jejich odboji proti turecké nadvládě. Poemy *Childe Haroldova pouť* (autobiografické putování Evropou včetně klíčových míst evropské kultury i historie), *Džaur* (turecké hanlivé označení jinoverce; příběh z Turecka o zakázané lásce), *Korzár* (z pirátského prostředí), *Lara* (titulní hrdina se vrací z putování po Orientu),

Mary Shelleyová (1797 – 1851; Velká Británie): manželka předčasně zemřelého básníka Percyho Shelleye (napsal lyricko-filozofické veršované drama *Odpoutaný Prométheus*), oba se přátelili s Byronem. Mary Shelleyová napsala román *Frankenstein* – zakladatelské dílo žánru **science fiction** (titulní hrdina – vědec – usiluje o stvoření umělého člověka, a výsledkem jeho badatelské práce je netvor, krutý ve své nešťastné osamělosti).

ALEXANDR SERGEJEVIČ PUŠKIN (1799 – 1837; Rusko): **zakladatel moderní ruské literatury**; šlechtic, který působil jako státní úředník, ale kvůli svým svobodomyšlným názorům byl profesně přeložen do odlehlého černomořského okraje Ruské říše: tamější poloorientální prostředí využil jako jednu z inspirací pro svou tvorbu. Zemřel při střeleckém souboji s (domnělým?) svědkem své manželky. Puškin vnesl do literatury nový typ romantického hrdiny: **zbytečného člověka**; jde o mladého Evropana z vyšších vrstev, který intelektuální zdatností i skrývaným emocionálním životem převyšuje své okolí, ale (anebo právě proto) se do něj nedokáže začlenit, protože mu chybí vůle překonat existující mentální přehradu (ruský *zbytečný člověk* může být považován za melancholičtější, „východní“ obdobu anglosaského *byronovského hrdiny*). Puškinovými nejslavnějšími díly jsou román ve verších *Evžen Oněgin* (o hrdinově lásce k dívce Tat'áně); básnické skladby *Kavkazský zajatec*, *Cikáni*; novely *Piková dáma* (z prostředí hazardních hráčů), *Kapitánská dcerka* (o selském povstání za vlády carevny Kateřiny Veliké).

VICTOR HUGO (1802 – 1885; Francie): pocházel z rodiny Napoleonova důstojníka, byl aktivním účastníkem republikánské revoluce 1848 a odpůrcem pozdějšího císaře Napoleona III., 20 let žil v politickém exilu na britských ostrovech v Lamanšském průlivu, jako jeden z mála romantických autorů se dožil vysokého věku i veřejné slávy. Romány *Chrám Matky Boží v Paříži* (příběh ze středověku, ohyzdný zvoník Quasimodo a krásná Cikánka Esmeralda), *Bídníci* (uprchlý galejník Jean Valjean kontra policejní komisař Javert), *Dělníci moře* (z lamanšských ostrovů), *Devadesát tři* (z Velké francouzské revoluce). Cyklus lyrickoepických básní *Legenda věků* o dosavadní historické cestě lidstva za dosažením svobody a humanity.

EDGAR ALLAN POE (1809 – 1849; Spojené státy): básník, povídkář a novinář, přední zakladatel hororové, detektivní a vědeckofantastické literatury. Osvojený sirotek, student vyloučený z vojenské akademie, úspěšný, ale velmi tvrdě pracující publicista, prožil manželství s velmi mladou, krásnou, ale předčasně zemřelou dívkou. Báseň *Havran* (patrně nejslavnější báseň světového romantismu), hororové povídky *Jáma a kyvadlo*, *Předčasný pohřeb*, *Skokan*, *Sud vína amontilladského*, *Zánik domu Usherů*, detektivní povídky *Vraždy v ulici Morgue*, *Zlatý brouk*, povídky science fiction *Příběh z Rozeklaných hor*, *Senzace s balonem*.

3. generace ČNO (romantická, generace Karla Hynka Máchy a Josefa Kajetána Tyla) 1830 – 1844/1847:

KAREL HYNEK MÁCHA (1810 – 1836): největší osobnost celého českého romantismu; pocházel z Prahy, vystudoval práva na Karlově univerzitě (byl mj. žákem Josefa Jungmanna, který v něm rozpoznal velký talent), studia ovšem přerušoval řadou aktivit: hrával divadlo, hodně četl, rád a hojně cestoval. Patřil k průkopníkům turistiky, navštěvoval české hrady a pořizoval jejich kolorované kresby (soubor *Hrady spatřené*; měl talent i pro výtvarné vidění skutečnosti), prošel tehdy ještě téměř liduprázdné Krkonoše (proza *Pouť krkonošská*), podnikl velkou pěší cestu přes jižní Čechy a rakouské Alpy do severoitalských přístavů Benátek a Terstu. Dlouhodobě si vedl *Deníky*. Měl kritický vztah k politickým poměrům (v éře rakouského metternichovského absolutismu, nazývaného podle mocného kancléře, tedy šéfredáce na rakouském císařském dvoře); podpořil účastníky potlačeného polského povstání proti ruské nadvládě: pomohl jim při útěku přes Čechy do západní Evropy.

Mácha své první básně psal německy, pak přešel k češtině. Byl ovlivněn Byronem aj., ale vypracoval si svébytný autorský styl. Mnoho svých prací postavil tematicky na vypjatém kontrastu *poutník X vězeň*. Využíval – a sám obohacoval – již rozvinutou češtinu jungmannovské generace; v dějových liniích Máchových děl probleskuje inspirace také triviální literaturou – např. dobově oblíbenými loupežnickými příběhy; v kompozici řady Máchových děl lze nalézt stopy toho, že jde pouze o první verze, které ještě měly být dále rozpracovány. Mácha však zemřel nečekaně v krutě mladém věku na následky choroby, která jej přepadla, když ve svém prvním profesním působišti Litoměřicích pomáhal hasit požár (oslabilo jej prochladnutí nebo požití závadné vody).

Své nejvýznamnější dílo, lyrickoepickou básnickou skladbu *Máj*, Mácha napsal několik měsíců před tím, než sám nečekaně zemřel, a mrazivou shodou okolností v ní tematizuje smrt mladého muže. Děj je jednoduchý: Mladík Vilém, vůdce loupežnické tlupy, zamilovaný do dívky Jarmily, zabije dívčina svůdce, a teprve posléze zjistí, že to byl jeho otec, který jej kdysi odevzdal loupežníkům, aby se ho jako dítěte zbavil. Vilém je po svém násilném činu zatčen a – po nocích ve vězení, naplněných trýznivými pocity i odvážnými filozofujícími úvahami – veřejně popraven. Po letech se s jeho příběhem seznámí vypravěč-básník Hynek a na popravišti si uvědomuje, že u mladého člověka smrt a dospívání si jsou velmi blízké.

Mácha do básně dostal řadu kontrastů: kromě toho již zmíněného i protiklad *život X smrt, dětství X dospělost, jarní příroda X lidské umírání*. V době, kdy veřejný prostor ovládaly ultrakonzervativně laděné autority, působilo jako projev protispolečenské vzpoury Vilémovo poznání, že po smrti nenásleduje nábožensky a církevně útěšný věčný život, ale temná a mrazivá prázdnota. Ve smyslu panteismu Vilém nachází svou (skutečnou) matku ve své zemi. Absolutní povahu předělu mezi životem a smrtí a mezi dětstvím a dospělostí (důvěrně známé láskyplné dětství zemřelo a nejistá, temná hlubina dospělosti teprve čeká) zdůrazňují proslulé Máchovy oxymoronové řady (*zbertěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk, zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit...*).

Máchův Máj zůstává mimořádným a trvale inspirujícím dílem také proto, že – jako první text moderní české literatury – hodnotným způsobem řeší obecně lidské otázky. Všichni víme, že příběh se odehrává v Máchově oblíbeném kraji kolem hradu Bezděz a Velkého rybníka – dnes Máchova jezera – u Doks, ale zeměpisné údaje v básni zcela chybějí, a její základní konflikt i celý děj se mohly odehrát kdekoli. Mácha tak ztělesňuje okamžik, kdy české národní obrození překročilo rámeček Českých zemí a spojilo se s velkými proudy euroamerické kultury (byť ne každý to tak tehdy cítil – Mácha musel Máj vydat vlastním nákladem (na své útraty).

Jiná Máchova díla: básně *Hrobka králů a knížat českých, Mních* (odehrává se ve švýcarských Alpách a v Čechách), autobiografická povídka *Marinka*, román *Cikáni* (cikánství není etnická realie, ale způsob života), historická povídka *Křivoklad* (o králi Václavu IV., kterého dalo uvěznit zrádné panstvo).

JOSEF KAJETÁN TYL (1808 – 1856): rodák z Kutné Hory, divadelník/dramatik, prozaik a novinář. Vydával první český společenský časopis *Květy* (vychází dodnes). Jako divadelník byl polemickým kolegou Máchovým, působil v českých představeních ve Stavovském divadle, patřil mezi významné aktivisty české revoluce 1848 – 1849, po porážce revoluce musel odejít s kočovným divadlem na venkov, na jevišti hrál naposledy v životě v Českých Budějovicích, zemřel v Plzni.

Řídil zásadou, že aby obrozenecké divadlo plnilo svůj účel, musí nejen zprostředkovávat hodnotné ideje, ale musí tak činit všeobecně srozumitelnou a atraktivní formou, která oslovuje nejširší veřejnost (v tom se ocital ve sporu s mnohostranně výlučným Máchou). Tyl tedy spojoval **romantismus** s měšťansky nekonfliktním přechodovým slohem **biedermeierem**.

Komedie *Fidlovačka* (fraškovitá veselohra si dělá legraci z módního němčení mezi Pražany, ale obsahuje také lyrickou píseň *Kde domov můj* – od 1918 československou a od 1990 rovněž českou hymnu), *Paní Marjánka, matka pluku* (z vojenského života), historické hry *Krvavé křtiny čili Drahomíra a její synové, Jan Hus, Žižka z Trocnova, Kutnohorští havíři* (o vzpouře utiskovaných horníků na konci 15. století), pohádková hra pro všechny generace **Strakonický dudák**: mladý dudák Švanda z jihočeské vesnice, utajený syn lesní ženy Rosavy, vyrazí do světa vydělat muzikou peníze, aby si mohl vzít Dorotku, dceru hajného, ale natolik se ve velkém světě plném ziskuchtivosti a samolibosti zaplete, že – s přispěním záludného českého světoběžníka Vocilky – málem přijde o život a zachrání jej až matčina láskyplná pomoc a návrat do rodné vsi. Hra (premiérována 1847 ve Stavovském divadle) měla fenomenální úspěch, dodnes je to – spolu s *Lucernou* od Aloise Jiráska a *Maryšou* od bratří Mrštíků – nejpopulárnější česká divadelní hra, zaujala už velkorysou výpravou, ovšem základem je myšlenkové poselství, mj. polemizující s Máchou: i zde je matkou Příroda, ale názorně personifikovaná v Rosavě (které pomáhají víly v čele s Lesanou), Švandův kraj je jasně geograficky a folklorně určen (Strakonicko), z pomýleného osamění, které Švandu přivedlo až na popraviště, vysvobozuje nezištná dívčina a matčina láska, smolařský hrdina najde konečné útočiště v srdečné venkovské pospolitosti (Kalafuna se ženou Kordulou aj.),

KAREL JAROMÍR ERBEN (1811 – 1870): rodák z východočeského venkova, vyznačujícího se dobře dochovanou starobydlou, tradiční lidovou kulturou. Erben se v mladých letech přátelil s Máchou a Tylem, profesně pak působil jako literární historik a folklorista. Byl aktivním účastníkem české revoluce 1848 – 1849, a po jejím neúspěchu pracoval v ústraní jako archivář. Tehdy napsal básnickou sbírku 13 balad na slovanské bájeslovné motivy *Kytice* (1853): jedná se o vůbec nejznámější a nejoblíbenější českou básnickou sbírku.

Pohádky Erben zaznamenával co nejpřesněji v jejich autentickém, syrovém podání, takže při podrobnější analýze často odhalíme, že jsou vzdálené očekávanému didaktickému a výchovnému účinku na dětského posluchače či čtenáře. Erben dával přednost pohádkám ryze českým, které nemají obdobu v západoevropské tvorbě (jak ji o málo dříve zachycovali např. němečtí bratři Jacob a Wilhelm Grimmové): typicky erbenovské pohádky jsou *Dlouhý, Široký a Bystrozraký, Hrnečku, vař!, Otesánek, Pták Ohnivák a liška Ryška, Tři zlaté vlasy děda Vševeda, Zlatovláska*.

Balady v *Kytici* vycházejí vždy z prapůvodního („předdětského“) zpracování daného tématu. Erbenův autorský přínos se projevuje ve vypointování děje kolem otázky **viny a trestu**, ale také v mimořádné **hudebnosti veršů**. Provinění postav spočívají ve vědomém **porušení** nadosobního, věčného mravního **řádu**, často spojeného s předurčeným osudem. Významnou pozici Erben vyhrazuje ženám. Úvodní báseň *Kytice* ilustruje již známé téma (*rodná země = matka*). V baladách *Poklad, Štědrý den* a *Záhořovo lože* se střetávají pohanství a křesťanství. *Polednice* ukazuje, jak zásadní význam je třeba přisuzovat vyřčenému slovu. *Svatební košile* zpracovávají dnes nanejvýš atraktivní tematiku upírů. *Zlatý kolovrat* a *Vodník* gradujícím způsobem ukazují propast mezi fantazijní pohádkovostí a drsnou mytologičností. *Holoubek, Vrba* a *Lilie* ilustrují spjatost života lidského a přírodního. *Dceřina kletba*, postavená na principu dialogu, míří k modernímu subžánru sociální balady. A *Věštyni* tvoří zlomky z různých českých pověstí.

17. Literární realismus (včetně naturalismu a imaginativního realismu)

Realismus: společně s romantismem představuje dvě základní, velmi kriticky laděné estetické a názorové reakce na problematické rysy **moderní společnosti**. Zatímco romantismus se dotýká toho, jaký by svět ideálně měl být, realismus zachycuje **svět** právě takový, jaký **doopravdy je** ((lat. *realis* = *skutečný*). Podle realistů **kritériem uměleckosti se stala pravděpodobnost**, esteticky hodnotné je to, co je pravdivé a **pravdivé je to, co odpovídá smyslovým vjemům**. Realismus je „aristotelský“ sloh, projevil se v malířství, sochařství, grafice a samozřejmě v literatuře.

Od realismu jako komplexního uměleckého směru, který má své těžiště v 19. a 20. století, musíme odlišovat jednotlivé **realistické tvůrčí tendence**, které najdeme v různých dobách (v literatuře Homér, Shakespeare, Scott aj.).

Cílem realistických autorů je **oslovit širokou veřejnost** a podnítit ji k **úsilí o nápravu** sociální skutečnosti. v literatuře proto dominuje **objektivní vypravěčství** a přehledná **kauzální** (příčinná) **chronologická kompozice**, poprvé v dějinách beletrie začíná **próza** kvantitativně převažovat nad poezií; nejčastějším knižním žánrem se stává **román**; velmi významnou roli však sehrává i **realistické drama**.

Realistická literatura je velmi **dějová**, leckdy vychází ze skutečných událostí anebo takovou souvislost mystifikačně předstírá. V románech existuje **několik dějových linií**, které se souběžně rozvíjejí, protínají se a spojují se ve finálním rozuzlení. Povídky mívají samozřejmě děj jednodušší, ovšem v obou žánrech – románovém i povídkovém – hraje důležitou roli poměrně rozsáhlá **popisnost**, která má **charakterizační a dějotvornou funkci** ve vztahu k zápletkám, postavám, prostředí a době. Konkrétní obsahy všech těchto složek díla jsou zároveň pojímány jako **typické** – cítíme, že reprezentují (i při své někdy výjimečnosti) celou početnou třídu sobě podobných jevů.

Postavy a jejich konflikty jsou produktem **společenských poměrů**; často se připomíná vliv konkrétních historických událostí. Postavy reprezentují různé **sociální vrstvy**. Silně je zastoupeno nízké společenské prostředí – **všední život obyčejných lidí** těžké práce a složitého životního údělu, jimž se literatura dosud vyhýbala, protože je nepovažovala za umělecky atraktivní. **Autorská řeč** neobsahuje exaltovanost ani patos, na postavy nazírá především zvnějšku, se silnými emocemi a vnitřními zápasy se šetří i ve vyprávěních v první osobě; vzácná není ironie ani satira. **Jazyk postav** je přirozený, jde o stylizovanou běžnou řeč, vyskytují se nářeční apod. vlivy. Významným jevem se stává **propojenost** – v profesi autorů i v jejich tvůrčím stylu – **spisovatelské a novinářské práce**.

Témata se soustřeďují kolem **střetávání individuálního života s okolními socioekonomickými tlaky**, hrdinové – a hrdinky – při cestě za osobním štěstím narážejí na peněžní morálku, aroganci vlivných a mocných, na obecné pojmání milostných vztahů jako cesty k ekonomickému zajištění, kdy opravdové city i přitažlivost musejí jít stranou nebo je jim ponechán prostor jen v utajeném poměru. V politických souvislostech hlavní postavy hájí – záměrně či intuitivně – **zájmy širšího společenství**, často národního. V realismu se vůbec poprvé objevují díla, která zřetelně vycházejí výhradně z **městského prostředí** (jde o velkoměsto i maloměsto), ale silný realistický proud představují také příběhy z **venkova a přírody**, ovšem (na rozdíl od romantismu) lidé krajinu kultivují nebo se o to alespoň snaží; v sugestivním **líčení přírody a jejích krás** realisté dosahují dodnes nepřekonané virtuozity.

Filozofickým základem realismu se stává **pozitivismus**: jeho zakladatelem byl francouzský myslitel **Auguste Comte** (1798 – 1857); podle pozitivistů jediným prostředkem skutečného (pozitivního) poznání je exaktní věda, protože vychází právě a pouze ze smyslově poznatelných skutečností a dokáže je systematizovat. Pozitivismus odmítá veškerou transcendenci, a relevantní badatelské metody spojuje s matematikou.

Klasický realismus dlouhého 19. století

Francie:

HONORÉ DE BALZAC (1799 – 1850): do Paříže přišel jako naprostý společenský outsider z rodiny venkovského úředníka, ale svou utkvělou touhou prosadit se jako úspěšný spisovatel si vytvořil pozici, z níž s nadhledem, precizně a s velkou kritičností nahlížel francouzskou společnost, která nedávné revoluční a bonapartistické ideály hodila za hlavu ve jménu osobního materiálního, kariérního a hédonistického prospěchu. Byl workoholik a perfekcionista, během 30 let intenzivní tvorby napsal kolem stovky románů nebo rozměrných povídek. Někdy se nechával ovlivnit preromantismem (včetně mystických a hororových motivů), naučil se spojovat důmyslně prokombinované dějové linie s výstižným líčením a filozofujícími, ovšem šťavnatě satirickými úvahami. Většinu svého životního díla pojal jako **volný cyklus *Lidská komedie*** (hořce ironický kontrast k Dantově *Božské komedii*), jehož **jádro** tvoří románová **trilogie** (její svazky jsou propojené některými postavami) *Otec Goriot*, *Ztracené iluze* a *Lesk a bída kurtizán* (postavy: odhodlaný a ideály naplněný mladík Evžen de Rastignac, sympatický zločinec Vautrin, někdejší revoluční zbohatlík a nyní svými dcerami k chudobě vysátý otec Goriot); další známá díla z Lidské komedie: romány *Gobseck* (o lichváři), *Evženie Grandetová* (o dívce, jejíž sny o štěstí a lásce drtí její lakotný otec-podnikatel), *Sestřenice Běta*, *Bratranec Pons*.

Stendhal (vlastním jménem Henri Beyle; 1783 – 1842): svobodomyšlný stoupenec Velké francouzské revoluce, Napoleonův voják (mj. se zúčastnil obřího, ale nakonec neúspěšného tažení do Ruska), v období restaurace (obnoveného absolutismu) sympatizoval s italskými bojovníky za svobodu. Jako prozaik stojí na **pomezí romantismu a realismu**, jeho hrdinové mají vysoké ideály, usilují o společenský vzestup i životní lásku, ale narážejí na fakt, že prospěchářská měšťanská společnost je zapouzdřena a odmítá se otevřít nové krvi, která by mohla ohrozit její blahobytný klid. Romány *Červený a černý* (červená barva symbolizuje revoluci, černá protirevoluční tmářství a despotismus; mladík Julien Sorel, původně bonapartista, chce v porevolučních poměrech dosáhnout společenského postavení pragmatickým spojením zdánlivě neslučitelných prostředků: kněžské kariéry a úspěchu u žen), *Kartouza parmská* (mladý, italský šlechtic, plný renesančních ideálů, se na poslední chvíli stane Napoleonovým vojákem – kniha začíná bitvou u Waterloo – a pak hledá osobní štěstí ve světě, který se už od revoluce odvrátil; Fabrizio mj. zápasí s hrozbou uvěznění v evropsky neblaze proslulé brněnské věznici na Špilberku).

GUSTAVE FLAUBERT (1821 – 1880): pocházel z rodiny lékaře, trpěl epilepsií. Ze všech francouzských realistů byl nejradikálnější ve svých společenskopolitických názorech i aktivitách. Mnohé postavy jeho děl prožívají střet romantických představ s tvrdou skutečností; Flaubert zaujímá objektivní stanovisko (proslul precizní faktografickou přípravou svých děl), které však zmírňuje průkopnickým prolínáním řeči vypravěče a vnitřních monologů postav (používá polopřímou řeč). Romány *Paní Bovaryová* (tragický příběh sňatku z rozumu nazíraný – na rozdíl od Balzaca – očima ženy, manželky sucharského maloměstského lékaře, která se vrhá do nevěry, aby naplnila svou touhu po ideální lásce; kvůli románu byl Flaubert souzen pro nemravnost, ale soud jej osvobodil), *Salambo* (o princezně ze starověkého Karthága, jehož trosky Flaubert navštívil), *Citová výchova*, humoristická knížka *Bouvard a Pécuchet* (v Československu zpopularizována TV seriálem *Dva písáři*);

Guy de Maupassant (1850 – 1893): společně s Rusem Antonem Pavlovičem Čechovem a Američanem O. Henrym tvoří trojici největších povídkářů ve světové realistické literatuře. Navazoval na Flauberta, přátelil se s ěmile Zolou, zakladatelem naturalismu. Ve třech stovkách povídek, založených na dramatické zápletce a ostré pointě, podal úplný, mnohvrstevnatý a kriticky analytický portrét soudobé Francie: povídky *Milostná schůzka*, *Mládenec paní Hussonové*, *Můj strýček Julius*, *Na pelesti postele*, *Pařížské dobrodružství*, *Slečna Fifi*, *V rodině*, *Vášeň*, *Yvetta*, *Zbabělec*; psal i kvalitní hororové příběhy (povídka *Horla*); nejocenenější je rozměrná povídka *Kulička*, v níž na příkladu osazenstva dostavníku ujíždějícího před boji Prusko-francouzské války 1870 – 1871 autor tvrdě kritickým tónem zobrazuje mravně pokryteckou a přitom pokleslou francouzskou měšťanskou společnost (jediný, kdo obstojí, je boubelatá prostitutka, jejíž přezdívka je titulem díla); romány *Miláček*, *Mont Oriol*.

Rusko:

NIKOLAJ VASILJEVIČ GOGOL (1809 – 1852; Rusko): celý svůj nedlouhý život zápasil s depresemi, jeho tvorba obsahuje i stopy romantismu, a dokonce baroka (historická novela *Taras Bulba*), ale v nejproslulejších Gogolových dílech dominuje realismus, doprovázený hořkým satirickým tónem: komedie *Revizor* (nevýznamný petrohradský úředník Chlestakov zjišťně využije toho, že ve zkorumpovaném ruském maloměstě, které ovládá samolibý a omezený hejtman, je omylem považován za obávaného revizora), *Ženitba*, román *Mrtvé duše* (kariéristický úředník Čičikov se prostřednictvím spekulativních nákupů na venkově snaží předstírat, že je bohatým majitelem výnosných panství).

Sugestivní způsob, jakým Gogol stylizovaně ztvárňuje banalitu všedního života, obrací ke Gogolovým dílům pozornost i dnešních, **postmoderních** tvůrců. Gogolovy satiry bývají charakterizovány pomocí pojmu *smích skrze slzy*: diváci/čtenáři se vlastně smějí sami sobě a Gogolova díla nemají žádného očištného kladného hrdinu.

FJODOR MICHAJLOVIČ DOSTOJEVSKIJ (1821 – 1881): zakladatel a jeden z největších představitelů psychologické realistické prózy. Názorově osciloval mezi sympatiemi k západoevropské levici (za členství v takto orientované skupině intelektuálů byl odsouzen k deseti letům vězení i vyhnanství na Sibiři) a příklonem k duchovně chápanému pravoslavnému křesťanství. Od mladých let obracel svou pozornost k otázkám lidské duše (podnícen mj. zkušenostmi z chudinské nemocnice, kde jeho otec byl lékařem, a ovlivněn i vlastním zápasem s epilepsií).

Naplno začal literárně tvořit poměrně pozdě až jako čtyřicátník, ale během následujících 20 let napsal zhruba desítku románů, jimiž se okamžitě a natrvalo zapsal do dějin světové literatury. Jeho výtečně vyprofilované postavy se zjitřenou psychikou svádějí tuhý zápas o vytvoření vlastního konzistentního náhledu na svět a na své místo v něm, přičemž se nemohou vyhnout tíživým mravním dilematům a jde o to, zda mají dost sil a lidských kvalit, aby je řešili.

Dostojevskij zvolil **polyfonický vyprávěcí princip** (jímž se odlišoval např. od svého podobně úspěšného a proslulého vrstevníka Lva Nikolajeviče Tolstého, který uplatňoval důsledně objektivní autorský styl): vyprávěčská polyfonie spočívá v tom, že autor, ač mluví ve 3. osobě, vždy straní té postavě, která právě je v centru jeho pozornosti, a situaci nazírá především jejíma očima (v dramatu něco podobného dělal Shakespeare). Dostojevského knihy tak nemají přímočarého hrdinu a vybízejí čtenáře k myšlenkovým reflexím všech hlavních postav i dějových linií. Dostojevskij tímto přístupem předznamenal moderní (a postmoderní) prózu 20. a 21. století, dnes ve světové literatuře podobný princip uplatňuje např. Milan Kundera (romány *Žert* a *Nesnesitelná lehkost bytí*).

Dostojevského romány: *Zápisky z Mrtvého domu* (autobiograficky o věznění), *Zločin a trest* (chudý student práv Rodion Raskolnikov se rozhodne zavraždit starou lichvářku, setřást tak ze sebe

tíhu svých dluhů a zbavit svět neužitečné pijavice; teprve když svůj strašný čin provede, zjišťuje – i s přispěním dívky Soni –, že vše je mnohem složitější a vlastně dost jinak...), **Hráč** (o gamblerství), **Idiot** (o altruistovi v odlidštěném velkoměstě), **Běsi**, **Bratři Karamazovovi** (otec Karamazov a jeho synové ztělesňují různé – nejen ruské – přístupy ke světu i ke své osobní existenci).

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ (1828 – 1910): pocházel ze starého šlechtického rodu, jako armádní důstojník se zúčastnil Krymské války, v níž Rusko válčilo s Tureckem a prohrálo poté, co se na tureckou stranu přidaly Velká Británie a Francie, protože si nepřály ruský mocenský vzestup. Vytvořil osobitou filozofii spojující osvícenské myšlenky (zejména rousseauovské) s oslavou tradičního rolnického života a s orientálním (indickým) pacifismem. Své poddané vedl k tomu, aby podle těchto zásad také žili, sám učil jejich děti. V očích světa si získal uznání jako alternativní myslitel blízký přirozenému řádu věcí, ale např. český filozof a demokratický politik Tomáš Garrigue Masaryk, který jej navštívil, shledával v tolstojovství hodně prázdné pózy.

V literatuře byl Tolstoj čelným představitelem realismu, uplatňoval objektivní vypravěčství (v kontrastu k polyfonickému principu Dostojevského), v jeho obsáhlých románech najdeme velké množství postav a řadu dějových linií, ovšem Tolstému se podařilo vytvořit působivé fresky plně zachycující dobu i společnost, na jejichž pozadí postavy řeší osudová mravní dilemata; důmyslným způsobem Tolstoj propojoval realitu – i historickou – s fikcí.

Román **Vojna a mír** (trojúhelník mladých lidí – kníže Andrej Bolkonskij, dívka Nataša Rostovová, intelektuál Pierre Bezuchov – na pozadí Napoleonova mohutného, ale nakonec ruským odporem poraženého tažení do Ruska, gradace románu je podtržena tím, že děj fakticky začíná největším Napoleonovým vítězstvím: nad ruským carem a rakouským císařem v bitvě u moravského Slavkova), román **Anna Karenina** (podobný půdorys jako Flaubertova *Paní Bovaryová*, ale Anna je silnější osobnost; její neuspokojivé manželství má protipól ve šťastném, láskyplném vztahu druhé ústřední dvojice, Levina a Kitty; románem prochází význačný motiv železnice), povídkový soubor z Krymské války **Sevastopolské povídky**.

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV (1860 – 1904): původním povoláním lékař, spisovatelsky proslul jako povídkář a dramatik. Čechovovy povídky vynikají jasnou, nadčasově přitažlivou zápletkou, dějovým spádem, satirickým, ale i sociálně kritickým laděním a výraznou pointou; jejich postavy představují reprezentativní soubor všech typů nejen ruské společnosti. Největší, celosvětové uznání si však Čechov vydobyl svými divadelními hrami, které napsal v závěru svého nedlouhého života (zemřel na tuberkulózu); postavy Čechovových dramát ztrácejí své jistoty v atmosféře střetávání tradičního, sentimentálního, ale již neproduktivního života a moderních, poněkud chladných, ale přesto perspektivních, protože dynamických poměrů. Podobně i samotné Čechovovy hry představují most mezi dramatikou tradiční, realistickou, a moderní, zejména impresionistickou. Čechov umí do hloubky odhalit psychologii postav (žádná není jednoznačně kladná či záporná), virtuózně a s velkým citem vystavěl zejména ženské charaktery. Hry **Racek**, **Strýček Váňa**, **Tři sestry**, **Višňový sad**.

Anglie:

CHARLES DICKENS (1812 – 1870; Velká Británie): jako chlapec zažil tvrdou dětskou práci v továrně, posléze se stal novinářem. Všeobecnou popularitu získal humoristickou fiktivní **Kronikou Pickwickova klubu**. Byl nejčtenějším anglickým prozaikem své doby. Mj. právě on svými knížkami a povídkami stanovil osud opuštěného či nepochopeného dítěte ve světě nevlídných až krutých dospělých jako jedno z příznačných témat anglické literatury; stejně tak romantické anglické Vánoce, jak je dnes obecně chápeme, jsou především Vánocemi dickensovskými.

Dickens sice píše jako objektivní vypravěč, ale svou roli subjektivizuje důvěrným obracením se k čtenáři a využíváním celé škály typicky anglického humoru, od duchaplných glos až k satíře a grotesce. Libuje si v kontrastech: do protikladu staví různá prostředí i charaktery. Vynikal důmyslným proplétáním dějových linií, měl i sklony k hororovému tajemnu. V líčení sociální nespravedlnosti bývá Dickens až brutálně otevřený, ale jeho hrdinové v sobě dokáží – navzdory tlaku okolí – zmobilizovat vnitřní síly k intuitivnímu zaujetí mravných postojů, za což se jim dostává .odměny v podobě šťastného konce. Happyendovost spolu s idealizací středostavovského gentlemanství bývá Dickensovi vyčítána, ale on sám jako snad vůbec první evropský autor dobře naslouchal vkusu čtenářského publika a dokázal mu vyjít vstříc, aniž by slevil z profesionality a umělecké úrovně. Romány *Oliver Twist*, *David Copperfield*, *Dombey a syn*, *Malá Dorritka*.

William Thackeray (1811 – 1863) narodil se v Indii jako syn britského koloniálního úředníka, od dětství žil v Anglii, pracoval jako novinář mj. v proslulém humoristicko-satirickém časopise *Punch*. Jeho životním dílem je román *Jarmark marnosti*: zahrnuje období 10. – 20. let 19. století na příbězích 4 povahově zcela rozdílných postav (dívky-ženy Rebeka a Amálka a mladíci-muži Jiří a Vilém). Thackeray vnesl do realistické prózy dodnes ceněný kompozičně-obsahový prvek antiiluzivnosti (autor průběžně připomíná čtenáři, že nejde o skutečný příběh, ale o hru, kterou s ním autor hraje) – ten je zde realizován jak rámcovým dějem jarmarečního loutkáře s jeho loutkami (literárními charaktery), tak častými úvahovými pasážemi; celá kniha má satirický až parodický tón (někdy i sebareparodický), nadčasovým způsobem odhaluje egoistickou a samolibou povahu anglické – ale i kontinentální (německé) – měšťanské společnosti.

Charlotte Brontëová (1816 – 1855): nejstarší ze tří sester-spisovatelek z rodiny venkovského anglikánského kněze; jejím životním dílem je román *Jana Eyrová* o dětství a životním zráním osiřelé chudé dívky (vliv Dickensův) a o její obtížné cestě za láskou a životním štěstím (vliv Jane Austenové); román má důmyslně vystavěný děj, v jehož gradaci nechybějí prvky tajemna a hororu; jedno z nejslavnějších děl anglicky psané literatury. Charlottina sestra Emily je autorkou známého románu *Na Větrné hůrce*.

Thomas Hardy (1840 – 1928): původním povoláním architekt, žil v jihozápadní Anglii, jejíž drsný půvab promítl i do svých knih. Písal realistickou prózu silně ovlivněnou naturalismem. Romány *Tess z d'Urbervillů* (o hrdince austenovsko-bronteovského typu), *Neblahý Juda*.

Spojené státy:

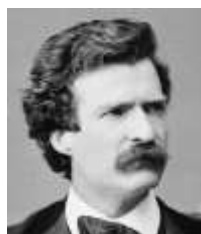
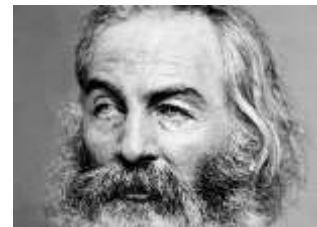
James Fenimore Cooper (1789 – 1851): jeho otec byl soudce a politik, který však opustil východní pobřeží a postavil se do čela skupiny osadníků, jež v divokém kraji nedaleko Velkých kanadských jezer založila nové hraničářské město. Rodina tam pak trvale žila a i sám James Cooper zde strávil velkou část života. Písal romány na pomezí romantismu (ovlivněn Walterem Scottem), preromantismu a realismu, stal se zakladatelem posléze celoplanetárně proslulého žánru dobrodružných příběhů o anglosaském osídlování Severní Ameriky, včetně zápasu s přírodou, střetů s Indiány i vzájemného soupeření mezi kolonizátory (ve druhé polovině 19. století další autoři – Francis Bret Harte aj. – posunuli dějiště takových příběhů dál na západ, až do Skalnatých hor, a dokončili tak konstituování westernové literatury, posléze vydatně následované filmem). Románová pentalogie spojená postavou zálesáka Nattyho Bumppa, řečeného Kožená

punčocha)Leatherstocking) *Lovec jelenů, Poslední Mohykán, Stopař, Průkopníci, Prérie*, dobrodružné romány o námořnících *Lodivod, Rudý pirát*.

Herman Melville (1819 – 1891): v mládí několik let sloužil na různých typech námořních plachetních lodí, tyto své zkušenosti zúročil v románu *Bílá velryba* o honu velrybářské lodi na mohutnou velrybu (lovem posedlý pomstychtivý kapitán Achab, velryba-plejtvák Moby Dick; děj je proniknut mytologickými odkazy včetně biblických).

WALT WHITMAN (1819 – 1892): básník, vynalezl *volný verš*: nepravidelný, tedy nerýmovaný (a nerytmizovaný); takové verše jsou v básni rozděleny podle obsahového hlediska, což umožňuje zdůraznit ty souvislosti mezi slovy, které větná skladba zakrývá (v dnešní poezii volný verš dominuje). Whitman působil jako lokální novinář, jeho životním dílem se stala básnická sbírka *Stébla trávy*, kterou v průběhu let postupně doplňoval. Whitman byl básníkem americké demokracie v její ryzi, původní podobě. Hluboce prožíval a vyjadřoval skutečnost, že právě vzniká americký národ jako společenství lidí osvobozených od tíživých ideologií i nespravedlností Starého světa. V básnické apoteóze, založené ovšem na smršti zcela konkrétních obrazů, spojoval téma materiálního kolonizačního ruchu s mýtotvorně pojatým všeobecným sbratřením svobodných, hrdých a činorodých lidí, mužů i žen, jejichž bouřlivé, tvůrčí vitalitě – pojímané biologicky i sociálně – jsou podřízeny všechny umělé instituce včetně politických (Whitman byl mj. odpůrcem otroctví).

Mark Twain (vlastním jménem Samuel Langhorne Clemens; 1835 – 1910): novinář a spisovatel, léta dětství a rané dospělosti měl spojena s životem na veletoku Mississippi (mj. byl kormidelníkem na parníku a svůj pseudonym si vybral ze slangu tamějších lodníků). Popularitu získal jako autor vtipných, dobře vypointovaných povídek z amerického Středozápadu a šťavnatých cestopisů z Tichomoří a Středomoří. Měl všechny dickensovské spisovatelské přednosti i ctnosti, ovšem umělecko zobrazoval zcela jinou společnost: Twainova Amerika je mnohem rozlehlejší, své mělké historické kořeny nahrazuje prudérností a šarlatánstvím, poklidný život bílých obyvatel stojí na práci černochoů, avšak neodolatelná zůstává poezie volné řeky, podél níž se mísí lidová kultura bělošská, černošská a indiánská.

Nejslavnějšími Twainovými knihami se staly volně propojené romány *Dobrodružství Toma Sawyera* a *Dobrodružství Huckleberryho Finna*. Původně byly zřejmě zamýšleny jako četba pro mládež, ale Twainovo virtuozní vypravěčství z nich učinilo pevnou součást velké literatury pro dospělé. Postavy zejména z první knihy – kromě obou rošťáckých kluků ještě nazlobená i dobrosrdečná teta Polly, půvabná Becky Thatcherová, černocho Jim a záludný Joe Indián – se zařadily mezi nejznámější charaktery světové beletrie. Ve druhém románu se Huckova a Jimova dobrodružná plavba na voru po Mississippi až téměř k jejímu ústí stává chirurgickým řezem, jímž Twain odhaluje a duchaplně analyzuje útroby celé americké společnosti. Další díla: historické romány *Princ a chud'as*, *Panna ve zbroji* (o Janě z Arcu), povídka *Milionová bankovka*.

Norsko:

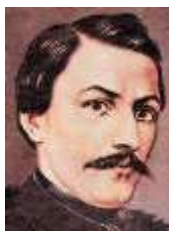
HENRIK IBSEN (1828 – 1906): dramatik, pocházel z bohaté rejdařské rodiny, ale ta zbankrotovala; téma patriarchálně vystavených manželských i rodinných vztahů, kde muži kvůli penězům ztrácejí půdu pod nohama a tíha konfliktu doléhá na bedra tichých žen, které v sobě potlačují své životní touhy, se pro Ibsena stalo typickým. Ibsen sám konstatoval, že jeho hry dávají otázky, ale ne (hotové) odpovědi. U hlavních postav, zejména ženských, cítíme protiklad mezi relativně úsporným vyjadřováním a bohatým vnitřním světem. Zápletky začínají jako relativně běžné, ale přerůstají ve velká střetnutí mravních postojů i charakterů. Ibsenovy hry bývají řazeny k realistické tvorbě, ovšem obsahují i rysy symbolismu. Jistá víceznačná strohost ibsenovských dialogů byla mnohokrát zlehčována, ale možná s ní souvisí dnešní globální obliba *temné severské prózy*. Ibsenova dramata: *Domeček pro panenky* (jindy pod jménem hlavní hrdinky *Nora*), *Nepřítel lidu*, *Divoká kachna*, *Paní z moře*, dramatická báseň s fantaskními prvky *Peer Gynt*.

Polsko:

Henryk Sienkiewicz (1846 – 1916): potomek venkovského šlechtického rodu, na Varšavské univerzitě vystudoval historii, pak pracoval jako novinář a řadu let psal realistické příběhy z polského venkova. Procestoval prakticky celou Evropu a pod vlivem pozitivismu, ale také tragického faktu, že Poláci již přes sto let žili pod cizí nadvládou, obrátil se k historické beletrii. Po Walteru Scottovi se stal chronologicky druhým velkým autorem řady velkolepých historických románů, rekonstruujičích významné epochy minulosti a propojujících život fiktivních hrdinů s velkými dějnotvornými osobnostmi. Román *Křižáci* (o polském vítězství – s českou pomocí – nad expanzivním Řádem německých rytířů v 15. století), románová trilogie ze 17. století (posledního slavného období Polského království – éra bojů proti Švédům, ukrajinským kozákům, Turkům) *Ohněm a mečem*, *Potopa*, *Pan Wolodyjowski*, světově proslulý román *Quo vadis* (Kam kráčíš) o lásce římského mladíka Vinicia a křesťanské dívky Lygie z katakomb v časech apoštola Petra, hubitele křesťanů císaře Nerona a básníka Petronia). Nobelova cena (1905).

4. generace ČNO (první realisté, generace Karla Havlíčka Borovského a Boženy Němcové) 1844/1847 – 1858:

KAREL HAVLÍČEK BOROVSÝ (1821 – 1856): pocházel z rodiny venkovského obchodníka na Českomoravské vrchovině, vystudoval gymnasium a tíhnul k popularizační a lidovýchovné práci, ale zároveň projevoval nezávislé, opoziční a vlastenecké názory, takže neuspěl ve snaze stát se knězem ani učitelem. Působil jako domácí vychovatel v Moskvě v rodině ruského intelektuála a z pobytu vytěžil cestopis *Obrazy z Rus*: jde o první realistické dílo české literatury, Havlíček jím vnesl do české společnosti neidealizovaný pohled na slovanský svět (Rusko vylíčil jako poloorientální zemi s tuhým absolutistickým režimem, Rusům se vysmál za jejich poklonování před Západem, ale nepřehlédl ani nadřazené chování Poláků k Ukrajincům). Již tehdy Havlíček-literát osvědčil bystrý pozorovací talent, bezprostřední vyjadřování blízké lidovému hovoru a satirickou notu.

Po návratu do Čech se usadil v Praze a pracoval jako novinář (známá je jeho kritika Tylovy tvorby za – údajnou? – sentimentalitu). Sprátelil se s osobnostmi českého veřejného života v čele s historikem Františkem Palackým, autorem monumentálních pětisvazkových *Dějin národu českého v Čechách a v Moravě*, v nichž Palacký aktualizovaně vyzdvihl husitství jako vrchol českých dějin, předznamenávající moderní boje za svobodu českého národa. Ve 40. letech Havlíček napsal sérii *Epigramů*, v nichž vtipně a výstižně charakterizoval společenskou realitu, od mentality různých společenských vrstev i českého národa jako celku až po ideový a politický útisk ve státě.

V březnu 1848 vypukla ve Vídni revoluce – součást tehdejší evropské vlny protiabsolutistických, národně laděných revolucí (evropské Jaro národů). Na ni navázala **revoluce v Čechách**. Výsledkem těchto událostí byly volby do nově zřízeného celorakouského parlamentu (ovšem volit mohli jen majetní muži). Havlíček (vydával revoluční *Národní noviny*) byl zvolen – spolu s Palackým aj. – za poslance. Nepodařilo se prosadit národnostní rovnoprávnost v říši, parlament ovšem zrušil feudalismus a na něj navazující hospodářská omezení a uzákonil obecní volby. Stoupenci absolutismu na to reagovali tím, že na trůn protlačili mladého, ale konzervativního císaře Františka Josefa I., a v březnu 1849 armáda revoluční parlament rozehnala. Havlíček se vrátil do Čech a proti tomuto vývoji protestoval ve svých člancích. Byl za to dvakrát souzen – v Praze a v Kutné Hoře –, ale pokaždé osvobozen. Proto jej na příkaz vládních činitelů rakouská policie zatkla a odvezla do alpského Brixenu, kde musel strávit léta 1851 – 1855, sice nikoli v bídě, ale zcela odtržen od veřejného dění. Dobu využil k napsání 3 satirických básnických skladeb, jimiž jeho slovesná tvorba vyvrcholila: *Tyrolské elegie* (kronika Havlíčkovy deportace z Čech do Brixenu; název je aluzí na žalozpěvy, které psával ve svém černomořském vyhnanství Ovidius), *Křest svatého Vladimíra* (car Vladimír se rozkmotřil se slovanským vládcem bohů Perunem, ale zjistil, že nějaké náboženství potřebuje, aby udržel lid v poslušnosti, a tak si ze všech možných nabídek vybral křesťanství) a *Král Lávra* (počeštěná verze britské pověsti – Havlíček sympatizoval s Iry bojujícími proti anglické nadvládě – o králi, který se marně snažil skrýt své oslí uši).

Brzy po propuštění a návratu do Prahy Havlíček zemřel na tuberkulózu; jeho pohřeb se stal velkou manifestací občanského odporu proti nové vlně absolutismu (bachovský absolutismus – podle mocného ministra vnitra).

BOŽENA NĚMCOVÁ (1820 – 1862): původním jménem Barbora Panklová, vídeňská rodačka, dcera rakouského kočího a české služky, dětství a dospívání prožila u zámku ve východočeských Ratibořicích: kde její rodiče sloužili. Pro celý další život ji tehdy obohatilo formativní působení matčiny matky Magdaleny Novotné, která navzdory složitému životnímu osudu (byla vdovou po vojákově z éry napoleonských válek) zůstala typem moudré a vnitřně vyrovnané české venkovské ženy, žijící v souladu s přírodou a božím řádem světa. Barbora se sebevzdělávala v zámecké knihovně, ale zároveň se stala půvabným předmětem zájmu místních mladých mužů, takže matka ji raději v jejích necelých 18 letech vtlačila do sňatku s obrozenecky (a politicky opozičně) laděným důstojníkem finanční (celní) stráže Josefem Němcem. Ten Barboru uvedl do problematiky aktuálního českého emancipačního zápasu, ale partnerský život obou trpěl povahovým nesouladem páru.

Barbora se ve velmi mladém věku stala matkou 4 dětí; V r. 1842 byl Josef Němec přeložen do Prahy a oba manželé se tam začlenili mezi osobnosti českého národního života.

Barbora přijala pro svou literární tvorbu ryze české jméno Božena a začala zapisovat lidové pohádky, které napslouchala od venkovských lidí přicházejících žít v Praze. Na rozdíl od Karla Jaromíra Erbena pohádky upravovala, hlavně podle vzoru preromantické četby.

Na faktický neúspěch národního programu české revoluce 1848 Božena Němcová reagovala publicisticky upozorněním, že základna revolučních sil byla příliš úzká, neboť nepočítala s účastí žen. Sama se pak v 50. letech stala organizátorkou ženských aktivit a usilovala o zrovnoprávnění a intelektuální povznesení českých žen. Josef Němec byl tehdy přeložen do Uher; Božena zůstala s dětmi v Praze, ale na léto za Josefem jezdili a Božena toho využila ke kontaktům se slovenskými obrozenci a ke sbírání slovenských pohádek. Zároveň byla v Praze sledována tajnou policií a měla finanční problémy. Právě tehdy však nejintenzivněji psala: všechny její nepohádkové knižní práce vznikly v rozmezí pouhých 8 let (1852 – 1859).

Když zemřel její prvorozený syn Hynek, Němcová se ocitla v těžké osobní krizi, z níž však vzešla její nejpopulárnější kniha *Babička*: ačkoli je řazena k základům české klasické literatury, jde o prózu s řadou moderních rysů, od dnes preferovaného rozhraní žánrů (podtitul *Obrazy venkovského života*, nejde o román ani povídku, prolínají se vypravování, líčení, folkloristické poznatky i exkursy do

historie) přes vliv různých literárních směrů (preromantické příběhy mladé Magdaleny a jejího Jiřího, temný romantický příběh nešťastné Viktorky, biedermeierovská idyla na Starém bělidle, realisticky pojatý vesnický život zosobněný Kristlou a Jakubem) až po prolnutí velkých a malých dějin (Magdalena x Josef II., babička x paní kněžna) střídání vypravěčů a různé polohy vztahu k oduševnělé přírodě (rvale udržitelné hospodaření i souboj s živly – povodeň apod.). *Kytice* (1853) Karla Jaromíra Erbena a *Babička* (1855) Boženy Němcové (1855) se staly významnými doklady toho, že navzdory politické a národnostní nesvobodě si česká kultura i společnost stále udržují potenciál k velkým tvůrčím činům evropské úrovně.

V r. 1856 Němcová patřila mezi organizátory Havlíčkova pohřbu (trnová koruna kristovského mučednictví na rakvi). Jejím posledním velkým tvůrčím činem byla účast v almanachu *Máj* (1858). Zemřela předčasně na vleklé gynekologické onemocnění.

Další díla: rozměrné povídky *Karla, Divá Bára, Chudí lidé, Dobrý člověk, Chyže pod horami* (ze Slovenska), *Pan učitel*, romány (?) *Pohorská vesnice, V zámku a podzámčí*.

5. generace ČNO (realisté – májovci – sdružení kolem almanachu *Máj* z r. 1858; generace Jana Nerudy, Vítězslava Háška a Karoliny Světlé) 1858 – 1868/1878:

JAN NERUDA (1834 – 1891): básník, prozaik a novinář. Narodil se v Praze na levobřežní Malé Straně. Malebná čtvrť v sobě zkoncentrovala celé české dějiny: v někdejší slavné éře samostatného Českého království sloužila jako dynamické a blahobytné zázemí sídla českých panovníků a žily tu významné osobnosti české i zahraniční; v pobělohorské době, kdy Hrad prakticky osiřel, se Malá Strana proměnila v odlehlou, zapouzdřenou lokalitu, kde zdánlivá polovenkovská idyla jen chabě zakrývala fatální odtrženost od evropského společenského vývoje.

Neruda pocházel z velmi skromných poměrů (ale spřátelil se s významným francouzským přírodovědcem žijícím v Praze, Joachimem Barrandem), vědomí majetkové nedostatečnosti mu komplikovalo navazování vztahů s partnerkami (zůstal svobodný a bezdětný), a když po letech získal dobré příjmy, věnoval se raději cestování (po Evropě a Blízkém východě).

V Nerudově tvůrčím životě můžeme rozlišit několik **etap**:

(1) Inspirace **máchovským romantismem** v kombinaci s **ironickými básnickými reflexemi** reálného života: **básnická sbírka *Hřbitovní kvítí* (1858)** a **almanach *Máj* (1858)**: zorganizovali ho **Jan Neruda** a **Vítězslav Hášek**, cílem bylo představit se (ještě spolu s Karolinou Světlou aj.) jako generace mladých autorů, kteří tvoří v evropském stylu (jako Balzac, Dickens aj.); mladí autoři navíc získali k účasti i legendy minulých let (Boženu Němcovou, Karla Jaromíra Erbena aj.), a almanach tak ukázal, že kvalitní česká nezávislá literatura stále žije i v jinak tíživých poměrech; májovci dokazovali, že český národ již vyhrál svůj boj o záchranu a teď by si měl klást vyšší cíle.

(2) **Realistická lyrickoepická poezie**, v níž se střídá intimní lyrika (téma matky) s pronikavým zachycením problematických stránek života společnosti, od mezigeneračních konfliktů až po propastné sociální rozdíly a pokřivené charaktery: **básnická sbírka *Knihy veršů* (60. léta**; básně ***Dědova mísa, Před fortanou milosrdných*** aj.; některé básně jsou **prvními sociálními baladami** v české literatuře); Neruda tu osvědčil umění vystavět na malé ploše spádny děj opřený o motivy zdánlivě detailní, ve skutečnosti však s velkou vypovídací hodnotou, kterou čtenáři zprostředkovává nerudovská ironie značící – navzdory těžkostem – optimistický a mužně silný vztah ke světu.

(3) Nerudova **novinářská činnost (60. – 80. léta)**: ovlivněna koncem absolutismu (1860) a mírnou liberalizací poměrů (vznikaly spolky i nezávislý tisk), Neruda pracoval v redakci *Národních listů* aj., stal se tvůrcem českého **fejetonu** a uměleckým kritikem. Nezaměnitelný byl jeho duchaplný, názorově ostrý a přitom kvalifikovaný styl okořeněný jazykem, který stylizovaně napodoboval autentickou mluvu. Fejjetony ***Kam s ním*** – o nepovedeném odpadovém hospodářství v Praze, ***O té parolodi*** – o pokusu o vltavskou paroplavbu nad Prahou, ***Jsou-li andělé ženy?***...

(4) **Vrchol Nerudovy realistické tvorby (70. léta)**: soubor ***Povídky malostranské***: 13 povídek, laděných vzpomínkově (vliv skutečných postav či událostí), Neruda líčí Malou Stranu a Malostráňáky

s důkladnou znalostí (a s podrobnými odkazy na reálie), vlídná empatie se ovšem prolíná s kritickým pohledem na provinciální sebezahleděnost čtvrti; povídky *Týden v tichém domě, Přivedla žebráka na mizinu, Doktor Kazisvět, Hastrman, U Tří lilí...*; básnická sbírka *Písně kosmické* reaguje na dobovou popularitu astronomie, ale také tehdy nových románů science fiction Julese Verna, spojuje obecně lidskou touhu po překročení dosavadních limitů se sebevědomím již světově orientovaného národa (*Jak lvové bijem o mříže... buďme tou malou hvězdičkou, kol níž se velké točí...*), nebrání se ale ani ironii a satíře (*Seděly žáby v kaluži*).

(5) Na nástup nového směru **novoromantismu** (romantické motivy v populárním podání pro co nejširší veřejnost) Neruda vstřícně zareagoval – vlastně odlišně od své dosavadní tvorby – tím, že v novoromantickém duchu napsal velmi populární básnickou sbírku *Balady a romance* (1883): lyrickoepické básně s řadou témat od biblických časů (*Romance štedrovečerní, Balada pašijová...*) přes české dějiny (*Romance o Karlu IV., Balada česká*, – o rytíři Janu Palečkovi z poděbradské doby, *Balada o polce...*) až po dobrodružné příběhy (*Romance helgolandská*); z Nerudovy pozůstalosti vyšla (1896) sbírka novoromantických, vlastenecky laděných básní *Zpěvy páteční*.

Vítězslav Hálek (1835 – 1874): spolu s Janem Nerudou hlavní organizátor almanachu *Máj*, svou tvorbu zahájil optimistickými a velmi zpěvnými básněmi na téma přírody a lísky (sbírky *Večerní písně* a *V přírodě*: např. známé verše *Vyběhla bříza běličká, jak ze stáda ta kozička, vyběhla z lesa na pokraj, že prý už táhne jara báj...*), takže se tehdy stal čtenářsky nejoblíbenějším autorem májové družiny, ale když se posléze pustil do vážnějších společenských témat – zejména z českého venkova, odkud sám pocházel – ocitl se ve stínu Nerudy a Světlé. Ovšem jeho hrdinským dramatem *Král Vukašín* ze srbských dějin bylo (1862) otevřeno Prozatímní divadlo.

Karolina Světlá (vl. jm. Johana Mužáková, rozená Rottová; 1830 – 1899): pocházela ze známé pražské podnikatelské rodiny, ke spisovatelství tíhla již od svého dospívání, ale definitivně se pro ně rozhodla až pod vlivem Boženy Němcové, s níž se spřátelila. Její manžel pocházel z vesnice Světlá pod horou Ještěd u Liberce – šlo o okraj českojazyčného území v jinak převážně německy mluvícím pohraničním kraji. Karolina tam po celá desetiletí trávila letní části roku; malebný, ale drsný kraj poznala a oblíbila si natolik, že sem situovala většinu svých próz. Zdejší lid oceňovala pro neokázalé a samozřejmě dodržování mravních zásad, které spočívají v osobní zbožnosti založené na souladu s řádem přírody a světa (a jsou ve svobodomyšlném rozporu s oficiálními autoritami světskými i církevními). Takový postoj (poněkud rousseauovský) viděla jako vzor pro celou českou národní společnost a úsilí o něj ukazuje na postavách vnitřně silných a osobnostně nezávislých žen. Romány *Vesnický román, Kříž u potoka, Frantina, Nemodlenec*.

Postobrozenecký český realismus:

a) Realismus městský (o Praze): **Jan Neruda**: *Povídky malostranské*,

b) Realismus venkovský:

Karolina Světlá: *Vesnický román, Kříž u potoka, Frantina, Nemodlenec*;

Karel Klostermann (1848 – 1923): syn šumavského lékaře; v povídkách a románech podal literární obraz monumentální, malebné, ale také divoké a nebezpečné šumavské přírody a jejich tvrdých obyvatel; romány *Ze světa lesních samot, V ráji šumavském, Skláři*.

Karel Václav Rais (1859 – 1926): pocházel z podkrkonošského venkova, pracoval jako učitel na Českomoravské vrchovině (v kraji kolem dnešního skanzenu Veselý Kopec) a v Praze, ze svých venkovských působišť výtěžil řadu dobově velmi oblíbených knih: romány *Zapadlí vlastenci*, *Západ*, *Pantáta Bezoušek* (úsměvný příběh chalupníka, který pobývá u svého měšťánského syna v Praze a nestačí se divit – knížka připomíná variaci na *Babičku*), umělecky nejzávažnější je román o tragickém rozuzlení lásky a nevěry *Kalibův zločin*.

Bratři **MRŠTÍKOVÉ Alois** (1861 – 1925) a **VILÉM** (1863 – 1912): drama *Maryša*: tragický příběh dívky z jihomoravského venkova, jejíž milý Francek je odveden na vojnu, rodiče ji provdají za machistického ovdovělého mlynáře Vávru a ona ho ze zoufalství otráví. **Vilém** je ještě autorem poetického milostného románu *Pohádka máje* a psychologického románu o deziluzi moravského studenta v Praze *Santa Lucia*.

Jindřich Šimon Baar (1869 – 1925): katolický kněz a velký znalec západočeského Chodska (román *Paní komisarka* o zdejším pobytu Boženy Němcové), v jihočeském selském románu *Jan Cimbura* zpracoval příběh skutečné postavy pověstně silného sedláka – spojil realistické vidění s mytizací českého selství.

c) Realismus historický:

ALOIS JIRÁSEK (1851 – 1930): rodák z východočeského Hronova, původně gymnasiální učitel v Litomyšli a Praze; soubor *Staré pověsti české* (národní a některé regionální pověsti, knížka měla ukázat skutečnou zlidovělou tradici žánru a odlišit ji tak od RKZ), v historické beletrii Jirásek vycházel z Palackého aktualizací pojetí českých dějin: 3 husitské románové trilogie: *Mezi proudy* (o Husově době), *Proti všem* (o založení Tábora a vítězství Jana Žižky nad křížovou výpravou na Vítkově), *Bratrstvo* (o někdejších husitech odešlých na Slovensko); z pobělohorské doby: román *Temno*; z národního obrození: románová pentalogie *F. L. Věk*, novela *Filosofská historie* (o revoluci 1848 ve studentské gymnasiální Litomyšli). Oblíbená pohádková hra *Lucerna*.

Naturalismus

Naturalismus je umělecký směr **blízký realismu** a rozvíjející se především v poslední třetině 19. století. Reagoval na objev **přírozeného výběru** jako principu vývoje živočišných druhů a na první výzkumy **dědičnosti**. Naturalismus se soustřeďuje na **obyčejný život nižších vrstev** a ukazuje – v literatuře s až dokumentární věcností –, jak povahy a jednání postav se vlivem negativního společenského prostředí utvářejí i realizují především ve své **biologické, až pudové podstatě**. Zakladatelem a hlavním tvůrcem literárního naturalismu je francouzský autor **Émile Zola**, ale prvky naturalismu najdeme také u Dostojevského, Maupassanta aj.

ÉMILE ZOLA (1840 – 1902; Francie): pocházel z rodiny inženýra, který se ve svých mladých letech podílel na stavbě koněspřežní železnice z Českých Budějovic do rakouských Alp. Jméno Émila Zoly je spojeno nejen s naturalistickou literaturou, ale také s veřejnými aktivitami proti dobové vlně antisemitismu (v tom připomínal českého intelektuála a politika Tomáše G. Masaryka, s nímž byl již tehdy srovnáván). Těžištěm Zolovy tvorby je románový cyklus o rozvětvené typické francouzské rodině Rougon-Macquartů (jde o mladší období Balzacovy Lidské komedie), jeho hlavní části jsou *Břicho Paříže* (o velkoměstské tržnici), *Zabiják* (o alkoholismu), *Nana* (o prodejně ženě), *Germinal* (o hornické stávce).

18. Novoromantická literatura

Umělecký směr, na jehož názvu neexistuje všeobecná shoda (někdy se označuje jako *pozdní romantismus* nebo – zejména v poezii – jako *parnasismus*). Jde o „středový“ směr, jenž odmítavě reaguje na technicistní, praktický a komerční ráz běžného života stejně jako na tvrdě kritický tón realismu (a naturalismu).

Novoromantická tvorba (především v poslední třetině 19. století) chce pozitivně ovlivnit společnost tím, že do ní vnáší **vysokou estetickou náročnost, atraktivitu i ornamentálnost** a prezentuje **velké, povznášející ideje**, jimiž chce oslovit co **nejširší publikum**. Cílem novoromantiků je **absolutní krása čistého umění**. Tématy jsou úsilí o krásu, lásku, štěstí a spravedlnost; prostředím bývá malebná příroda, vzdálená historie, exotické kraje. To známe již z romantismu, ale novoromantismus je na rozdíl od něj silně **objektivizující**; esteticky náročný **jazyk** – zejména v poezii – hýří působivými neologismy a (umělými) archaismy, ale není příliš metaforický; **postavy** jsou i vnějškově atraktivní, hrdinové a hrdinky bojují nejen za sebe, ale hájí také, ba především širší společenství (zejména národní); v námětech se odráží závěrečná etapa zeměpisných objevů, zájem o historii i vrchol kolonialismu. V architektuře přichází **éra historických slohů** (novogotika, novorenesance, novoklasicismus, novobaroko).

Typickým žánrem je **monumentální drama** (*Gesamtkunstwerk* neboli souhrnné umění: působí na téměř všechny smysly), vrcholu popularity dosahuje **opera**; vznikají reprezentativní **Národní divadla**. V literatuře vzkvétá **poezie**: v lyrice se uplatňuje např. sonet, ale nejtypičtější jsou **lyrickoepické básnické skladby**, v nichž se působivost vyjádření snoubí s důmyslně vystavěným dějem i charaktery. V próze novoromantismus ovlivnil historické romány; boom prožívá žánr **dobrodružných příběhů**.

ALEXANDRE DUMAS (1802 – 1870; Francie): tematicky využil mnohá atraktivní období francouzské historie, obklopil se týmem profesionálních dějepisců, kteří mu připravovali faktografické podklady, sám přidal originální, velmi životné postavy, chytlavé zápletky spojující velkou historii se světem obyčejných lidí, zručně rozvinul dějové linie, vygradoval soubojové, bitevní a milostné scény a díky tomuhle svému literárnímu průmyslu na věky vyvolává romantická rozechvění u milionů čtenářů (a dnes i filmových diváků). Románová saga **Tři mušketýři** (Athos, Porthos, Aramis a královský gardista d'Artagnan; čtyřsvazkový cyklus začíná za Třicetileté války v éře krále Ludvíka XIII. a mocného kardinála Richelieu a pokračuje za vlády proslulého Ludvíka XIV.), **Hrabě Monte Cristo** (mladý oddaný Napoleonův stoupenec Edmond Dantès se stane obětí zákeřného komplotu, stráví dlouhá léta ve vězení, ale když uprchne a podivuhodným způsobem zbohatne, začne se – již v časech restaurace starých konzervativních pořádků – rafinovaně mstít).

Edmond Rostand (1868 – 1918; Francie): veršovaná divadelní hra **Cyrano z Bergeracu**: jistě nejpopulárnější novoromantické drama, titulní postava je převzata ze skutečnosti, šlo o svobodomyšlného šlechtice, zdatného šermíře a satirického spisovatele ze 17. století, mj. proslul svým velkým nosem, děj Rostandovy hry stojí na souboji, který Cyrano, jinak zdatný tvůrce milostných textů, svádí se svou nesměrností v lásce ke krásné dívce Roxaně (zlidověly Cyranovy verše *Svůj širák odhazují v dáli, a s grácií. Tam leží on.*).

Robert Louis Stevenson (1850 – 1894; Velká Británie); novoromantický román **Ostrov pokladů**: očima dospívajícího chlapce Jima Hawkinse sledujeme a prožíváme námořní výpravu do teplých moří, kde skupina anglických gentlemanů svede tvrdý zápas s bandou pirátů o ukrytý poklad legendárního pirátského kapitána Flinta;

vícevrstevnatě vystavěná postava jednohého Johna Silvera se stala celoplanetárně sdíleným typem piráta; mimo rámec novoromantismu Stevenson vykročil psychologickou novelou **Podivný případ dr. Jekylla a pana Hyda**, která již náleží ke kultuře konce století.

6. generace ČNO (novoromantici: prolínající se literární skupiny ruchovci a lumírovci; Svatopluk Čech, Josef Václav Sládek, Jaroslav Vrchlický, Eliška Krásnohorská) 1868/1878 – 1895 (Poznámka: někdy je tato generace považována již za postobrozeneckou):

Důležitým podnětem pro vznik a rozvoj českého novoromantismu se staly významné dějinné události 60. – 80. let 19. století. Rakousko ztratilo vůdčí roli v německojazyčném světě ve prospěch právě sjednoceného expanzivního Německa a vídeňská vláda se rozhodla alespoň vnitřně zkonsolidovat svůj stát tím, že kýženou národnostní rovnoprávnost poskytla Maďarům (**Rakousko-Uhersko od 1867**). Tento krok znamenal těžkou **frustraci české politiky** a negativně zasáhl český veřejný život jako celek.

V **kultuře** převládaly názory, že obrozenecké snahy byly opuštěny příliš brzy a že je třeba znovu posílit **zápas za národní identitu**. Prostředkem k dosažení tohoto cíle se mělo stát razantní **znovurozšíření velkých národních idejí** ve veřejnosti a novoromantismus se k tomu hodil víc než dobře – ve výtvarném umění, v hudbě (zde tradičně označován stále jako *romantismus*) a v literatuře.

Úplný návrat do časů Čelakovského a Tyla ovšem již nebyl možný; česká literatura se stále – jako za Nerudy a Světlé – hlásila ke **světovosti**, rozdíl byl ovšem v tom, že přibýlo napodobování již osvědčených postupů namísto individuálního hledání zcela nevyzkoušených cest.

Monumentálním výrazem tvůrčího potenciálu české (novoromantické) kultury a celé české společnosti se stalo **Národní divadlo**, postavené v centru Prahy na vltavském břehu především díky celonárodní finanční sbírce. Stavělo se v letech 1868 – 1881, na stavbě, výzdobě i technickém vybavení Národního divadla se podílely tehdejší největší české osobnosti daných oborů.

Po prvních představeních (Smetanova opera *Libuše*, inspirovaná RKZ, aj.) však při dokončovacích pracích divadlo vyhořelo a definitivně bylo otevřeno až r. 1883 (první hrou zahraničního původu, která se tu hrála – r. 1884 –, byla dnes světoznámá novoromantická opera *Carmen* od francouzského skladatele Georgese Bizeta).

U příležitosti položení základního kamene Národního divadla vyšel novoromantický **almanach Ruch** (*ruch = orba*; míněno *přeorání* českého literárního života v novém duchu). Druhým významným publikačním prostorem pro novoromantiky se stal **časopis Lumír** (nazvaný podle údajného staroslovanského pěvce z Rukopisu královédvorského). Tak vznikly dvě literární skupiny, **ruchovci a lumírovci**, které se personálně i stylem či tématy své tvorby z velké části prolínaly.

JOSEF VÁCLAV SLÁDEK (1845 – 1912): rodák ze Zbiroha na úpatí Brd, v kraji půvabné přírody a památek slavné české historie. Jako mladík strávil 2 roky ve Spojených státech, kde pracoval na farmách českých vystěhovalců, hojně cestoval a poznával život etnicky pestré země. Po návratu se stal nejvýznamnějším anglistou mezi tehdejšími českými literáty i překladateli: překládal anglofonní romantiky, ale také Shakespeara (přeložil sám do češtiny 33 jeho her, což je výkon, který překonal až na přelomu 20. a 21. století anglista Martin Hilský, který přeložil Shakespearovo dílo celé). Sládek pracoval jako učitel angličtiny na středních a vysokých školách v Praze, ale působil i v redakci Lumíru a byl nadšeným a velmi dobrým amatérským fotografem. Pravidelně se s rodinou vracel do svého rodného kraje. Přátelil se mj. se světově proslulým skladatelem Antonínem Dvořákem a s Tomášem G. Masarykem.

Sládek byl především básník-lyrik. Ideálem pro českou společnost učinil selského člověka, který svůj život věnuje práci na zděděné půdě, vnímání krás přírody a péči o harmonickou rodinu, jejíž

budoucnost spočívá ve šťastných dětech; zdánlivě to jsou všední věci, ale ve skutečnosti právě ony zajišťují přetrvání a rozkvět celého národa: básnické sbírky – dnes vydávané společně – *Selské písně* a *České znělky* (znělka = sonet). Jako první český spisovatel se Sládek systematicky věnoval poezii pro děti, dokonce i předškolního věku (sbírky *Zlatý máj*, *Skřivánčí písně*, *Zvony a zvonky*): verše *Když byl pašík malé sele, / neměl v světě nepřitele...*, *Macek lezl ze vrátek, / roztrhal si kabátek...* nebo *Znám křišťálovou studánku, / kde nejhlubší je les...* jsou živé dodnes; Sládka jako básníka českého venkova a českých dětí dostihl v popularitě až v polovině 20. století František Hrubín.

Mnohými básněmi Sládek reagoval na svůj americký pobyt, který jej celoživotně ovlivnil: při všech svých sympatiích k rozlehlé zemi vzdálené tyraním Starého světa vidí i smutný osud Indiánů, které Angloameričané ve jménu byznysu bezohledně připravují o jejich svobodnou zemi (básnická skladba *Na hrobech indiánských*).

SVATOPLUK ČECH (1846 – 1908): průkopník a významný tvůrce českého literárního novoromantismu, ovšem hranice tohoto směru dokázal překročit. Byl vzděláním právník a původním povoláním advokát. Posléze působil jako novinář ve společenských časopisech. Žil single, hodně cestoval po Evropě a navštívil i Kavkaz.

Jako dvaadvacetiletý mladík se zúčastnil vzniku almanachu *Ruch*: publikoval v něm básnickou skladbu *Husita na Baltu*: dílo je inspirováno pověstnou výpravou jednoho z husitských polních vojsk k Baltskému moři, patetickými a zároveň dynamickými a barvitými výjevy oslavuje husitská vítězství, která prý zaujala celý svět, ale o husitských cílech i vnitřních sporech se nedozvídáme nic; Čech se tu dopouští idealizace historie, která je pro novoromantismus – nejen český – příznačná.

Z Čechova básnického díla jsou nejpopulárnější básnické skladby ve stylu umělého eposu: *Písně otroka* (odehrává se v exotické zemi, sborové scény se střídají s vyprávěním muže, který se kdysi jako mladý otrok dostal na svobodu a posléze musel volit mezi pomocí zotročeným krajanům a láskou ke krásné dívce – taktéž uprchlé otrokyni; otroctví je trojí: sociální, národnostní a duchovní), *Dagmar* (o dceři českého krále Přemysla I. Otakara, provdané za dánského krále Valdemara II.), *Evropa* (alegorický epos o námořnické vzpouře vyjadřuje skepsi k sociální revoluci), *Lešetínský kovář* (existenční zápas českého kováře proti německému velkopodnikateli), *Ve stínu lípy* (básnické vyprávění příhod ze středočeského venkova).

Čech napsal také realistickou povídku *Jestřáb kontra Hrdlička* (o lichváři a jeho oběti) a velmi populární trojici satirických próz s antihrdinou pražským měšťanem Matějem Broučkem: *Pravý výlet pana Broučka do Měsíce*, *Nový epochální výlet pana Broučka, tentokráte do XV. století* a *Matěj Brouček na výstavě*: jde o vtipný a vzácně sebekritický pohled na český novoromantismus; pan Brouček žije bezpracně z vlastnictví činžovního domu a velkým ideálům je nebetyčně vzdálen, nechápe ani novoromanticky básníci Měsíčníky (jsou navíc naivní a přestetizovaní), ani Žižkovy husity nasazující své životy za svobodu vlasti, ani smysl aktuální reprezentativní průmyslové výstavy v Praze.

JAROSLAV VRCHLICKÝ (vl. jm. Emil Frída; 1853 – 1912): rodák z Loun, na pražské univerzitě studoval historii, filozofii a jazyky (ovládal jich řadu). S literární tvorbou, konkrétně s básněmi, začal již jako student: zvolil si pseudonym podle své oblíbené malebné krajiny u říčky Vrchlice na Kutnohorsku. Jako mladík žil rok v Itálii, jejíž kulturní bohatství ho natrvalo oslovilo; rozsáhlé styky navázal i s Francií, kterou také navštívil. Oženil se s neteří Karoliny Světlé. Ve čtyřiceti se stal profesorem literatury na Karlově univerzitě, byl také členem České akademie věd a umění.

Vrchlický disponoval mimořádnou tvůrčí pohotovostí; lehkost, s níž tvořil, byla pověstná. Psal poezii a básnická dramata, překládal i prózu (byl např. prvním českým překladatelem Dumasových *Tří mušketýrů*); překládal z francouzštiny, italštiny, španělštiny, angličtiny, němčiny aj.

Již v počátcích své tvorby se rozhodl tvořit **poezii** podle **ucelené koncepce**. Nazval ji **Zlomky epopeje** a – inspirován Hugovou Legendou věků – rozhodl se vystavět cyklus básní (nejrůznějších forem), který by v češtině dokumentoval (na příkladu uzlových bodů) dosavadní duchovní vývoj lidstva od mytologických počátků přes antiku, biblické časy a historické i literární mezníky až k současnosti. Lapidárně řečeno, psal variace na všechna dosud realizovaná témata i žánry světové poezie; chtěl tak dokázat, že současné české písemnictví dohnalo svá věkovitá zpoždění za Biblií, starověkým Orientem, Homérem, rytířskou poezií, Petrarcou, Shakespearem, Goethem...

Zvolil vznosný, rétorický, až patetický styl, plný oživených archaismů, inverzí slovosledu, ornamentálních neologismů... Vytvářel sugestivní atmosféru atraktivních cizích zemí i dávných časů, uměl dodat nádech dobrodružství a erotiky, dotýkal se obecně srozumitelných filozofických otázek, ale především vyjadřoval podporu širokému úsilí o svobodu proti útlaku. Psal lyriku i epiku, z básnických forem si oblíbil sonet, ale napodobil také velké epické skladby. Některé básně čerpají i z českého prostředí, dnes jsou právě ony považovány za nejživotnější část Vrchlického poezie.

Některé básnické *sbírky ze Zlomků epopeje: Duch a svět, Mýty, Sfinx, Bodláci z Parnasu, Poutí k Eldorádu, Fresky a gobelíny, Selské balady, Okna v bouři. Breviář moderního člověka.*

Dramata *Rabínská moudrost, Smrt Hippodamie, Dub Merlinův, Noc na Karlštejně* (díky filmovému muzikálu z r. 1973 dnes nejpopulárnější Vrchlického dílo).

Vrchlického tvorba zaujímá asi 270 svazků, z čehož zhruba polovina je původní tvorba (bez překladů). Vrchlický byl workoholik, což mu přineslo i krizi manželství a zdravotní problémy. Byl nejčtenějším českým básníkem své doby, ale byla mu vyčítána odtrženost od aktuálních společenských problémů. Zásadně však přispěl k povznesení české literatury, jazyka i čtenářů.

19. Literatura konce století (první moderna: prokletí básníci, impresionismus, symbolismus, dekadence aj.)

Přesnější název by byl *první moderna* (druhá přijde po r. 1918) nebo také *umění konce století (fin de siècle)*, jedná se o umělecké vyjádření **antipozitivistické reakce** v euroamerickém myšlení.

Společensko-historickým podhoubím pro první modernu byl **rozpor mezi prudkým rozvojem vědy i techniky a hromaděním společenských konfliktů**, od bídy dělnických čtvrtí přes krizi patriarchálního vzorce mezilidských vztahů až po boj za všeobecné volební právo (také v souvislosti s rozvojem feminismu).

Ve společnosti se vzrývá pocit, že dosavadní vývojové tendence se vyčerpaly (a vlastně dospěly do slepé uličky) a že nazrály podmínky pro zásadní společenskou přeměnu, o jejíž povaze však neexistuje všeobecná shoda a vlastně ani žádná konkrétní představa. V těchto souvislostech bychom tedy měli **pojmem konec století** chápat nejen v doslovném, ale i v **metaforickém smyslu**.

Na poli literatury ilustruje tuto situaci např. vývoj žánru **science fiction** (v českém prostředí nepřesně označovaného jako *vědeckofantastická literatura*):

Technooptimistické nálady související s filozofií pozitivismu podpořil svou tvorbou **JULES VERNE** (1828 – 1905; Francie): v románech tematizoval destrukci dosavadních limitů v překonávání vzdáleností, a předpovídal tak světlou budoucnost založenou na lidském ovládnutí prostoru a času (romány *Pět neděl v baloně*, *Cesta do středu Země*, *Ze Země na Měsíc*, *Cesta kolem světa za osmdesát dní*, *Robur*

Dobyvatel (Vzducholoď kolem světa), volná trilogie (s postavou kapitána Nema žijícího v superponorce Nautilus) *Děti kapitána Granta*, *Dvacet tisíc mil pod mořem*, *Tajuplný ostrov*.

V atmosféře konce století se Verneovým protipólem stal **Herbert George Wells** (1866 – 1946; Velká Británie): ve svých knihách a povídkách vytvořil či alespoň průkopnickým způsobem zpracoval prakticky všechny až dodnes existující náměty literatury science fiction. Věděl však, že možnosti vědy jsou omezené (román *Ostrov doktora Moreaua* – s tématem vytváření umělých lidí se nachází mezi *Frankensteinem* Mary Shelleyové a dramatem *R.U.R.* Karla Čapka), že lidé často nedokáží racionálně reagovat na nečekané hrozby (román *Válka světů*) a že lidské společnosti hrozí v budoucnu buď tyranie (román *Až spáče procitne*), nebo všeobecná degenerace (román *Stroj času*).

Můžeme říci, že v žánru science fiction je **Verne** zakladatelem **technologické linie** a **Wells** nejvýznamnějším představitelem **linie filozofické a sociální**.

Umění konce století je „platónské“ a tvoří **početný soubor směrů a tvůrčích skupin**. Autoři vystupovali jako **nová, dynamická generace**. Prosazovali maximální **individualizaci** tvorby, novoromantikům vyčítali nepůvodnost a podbíživost. Podle první moderny skutečné umění začíná intenzivními **prožitky** svých tvůrců, kteří pak na jejich základě dosahují ve svých dílech maximální autentičnosti a hlubokého vhledu do podstaty jevů, charakterů i světa jako celku; Umění konce století klade důraz na **originalitu**

spojenou s **provokující výjimečností**; naopak nejsou důležitá národní specifika. Zájem umělců se obrací k běžnému životu, ale vyhýbá se plošné typizaci. Můžeme tu vymezit **oblíbená témata**: mladý městský člověk v kontaktu s venkovskou krajinou, deklasované sociální vrstvy (se zvláštním zřetelem k ženským charakterům), otevřeně pojímaná sexualita, motivy cikánství a divošství aj.; umělci si užívají materiálně skromný, ale volný a nekonvenční bohémský život.

V české literatuře byl nástup první moderny spojen s publikováním programového manifestu *Česká moderna* (1895). Jedním z jeho autorů byl **František Xaver Šalda** (1867 - 1937), který se posléze stal nejvýznamnějším českým literárním kritikem všech dob (soubory esejů *Boje o zítřek*, *Duše a dílo*).

Prokletí básníci

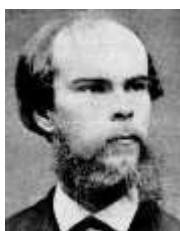
Skupina francouzských básníků, která chronologicky stojí na počátku první moderny (literatury konce století). Jejich generační vzpoura se obrací **proti reprezentantům blahobytné a velmocenské Francie**; autoritativní císař Napoleon III. podnikl přestavbu **Paříže** na výstavné moderní velkoměsto, ale mladí výtvarní i literární tvůrci ji nyní spíše chtěli proměnit v **centrum svobodného, fantazijního a provokativního umění** (což se jim do značné míry podařilo).

Prokletí básníci (název si sami vytvořili jako sebeironický) navazovali na renesančního **Françoise Villona** i na romantika **Poea**: vlastně teprve oni ho v Evropě pořádně zpopularizovali. Jejich tvorba je zaměřena na dosud neprávem **opomíjená témata**, ale zároveň již předznamenává **hravost** druhé moderny.

Charles Baudelaire (1821 – 1867; Francie): syn bývalého kněze a jeho o 35 let mladší manželky. Podnikl cestu lodí do exotických francouzských kolonií a přivezl si odtamtud svou životní partnerku. Časově byl teprve předchůdcem prokletých básníků, ale pro charakter své tvorby bývá k nim řazen. Když mu otec zemřel, ovdovělá matka se provdala za vlivného, konzervativně založeného důstojníka a Baudelaire v revoluci 1848 veřejně žádal jeho popravu. Básnická sbírka ***Květy zla***: lyrické básně (některé z nich jsou sonety: ***Cikáni na cestách*** aj.),

Baudelaire byl kvůli sbírce souzen za nemravnost a několik básní ze sbírky bylo úředně zakázáno.

Paul Verlaine (1844 – 1896): pocházel z rodiny důstojníka, pracoval jako úředník na pařížské radnici. Byl ženatý a otec syna, ale manželství trpělo jeho divokou povahou i alkoholismem. Projevoval bisexuální sklony, vášnivě se sblížil s dalším prokletým básníkem Arthurem Rimbaudem. Odešel s ním od rodiny, ale při hádce ho postřelil, a proto se ocitl ve vězení. Přimknul se ke katolickému křesťanství, což ovlivnilo i následnou etapu jeho tvorby. Pracoval v Anglii jako učitel francouzštiny, po návratu do Francie si konečně vydobyl pozici všeobecně uznávaného básníka.

Básnické sbírky ***Saturnské básně***, ***Moudrost*** (báseň ***Ta křehká krása žen***), ***Ženy***.

ARTHUR RIMBAUD (1854 – 1891): pocházel z rodiny důstojníka a bigotní katoličky. Jako sedmnáctiletý napsal básnickou skladbu ***Opilý koráb***, která se stala jednou z nejproslulejších básní nejen v epoše konce století, ale i v celé světové literatuře: autor-vypravěč se stylizuje do role lodi, kterou útok divochů osvobodí od služby obchodním zájmům a umožní jí až extatickou plavbu fantazijními zeměmi. Rimbaud prožil bouřlivý vztah s Verlainem, záhy přestal psát, vstoupil do francouzské koloniální armády a procestoval řadu vzdálených zemí; zemřel na rakovinu kostí.

Impresionismus

Umělecký směr vytvořený skupinou **francouzských malířů**, který se rozšířil i do hudby a literatury (*imprese* = *silný dojem, vjem*). Impresionismus vyjadřuje v estetické rovině **osobní, subjektivní smyslový vjem** (i související dojem) **z konkrétního, bezprostředního zážitku v prchavém okamžiku**. Hodnota světa i umění se projevuje v neopakovatelnosti prožitků a v bohatství smyslově názorných představ, které jsou těmito prožitky vyvolávány. Dochází k **předefinování** dosavadních obvyklých, konvenčních významů skutečností

kolem nás. Literatura se soustřeďuje zejména na **přírodní a intimní tematiku**, preferuje **lyričnost**,

pracuje se s **náznakovostí** ve vyjadřování. Dominuje poezie, ale existuje také impresionistická próza a impresionistické drama.

ANTONÍN SOVA (1864 – 1928; České země); narodil se v jihočeské části Českomoravské vrchoviny, stal se nejvýznamnějším představitelem českého literárního impresionismu a nejoblíbenějším českým přírodním lyrikem své doby. Dokázal vyjádřit širokou paletu různých smyslových vjemů; jeho pozorovatelská pozice odráží melancholické i vnitřně rozporné nálady moderního člověka uprostřed podmanivé přírody. Psal také sociálně kritické povídky. Působil i jako ředitel Městské knihovny v Praze. Básnické sbírky *Květy intimních nálad* (báseň *U řek*), *Z mého kraje* (báseň *Rybníky*).

Symbolismus

Výtvarný a literární směr založený na využívání **matných** (esteticky objevených a významově mnohoznačných) **symbolů** (konkrétních vyjádření abstraktních skutečností). Symbolisté usilují prostřednictvím víceznačnosti symbolů vyjádřit **mnohovýznamovost, neurčitost, a někdy i tajemnost světa** jako celku.

OTOKAR BŘEZINA (vl. jm. Václav Jebavý; 1868 – 1929; České země): celým životem byl spojen s jihomoravskou částí Českomoravské vrchoviny. Pocházel z venkova, matka jej velmi ovlivnila svým odříkavým životem, hlubokou katolickou vírou i vyprávěním o rodové minulosti. Stal se učitelem základní školy, ale toto zaměstnání nemiloval a vnímal je jako překážku v osobním duchovním rozletu, k němuž se propracovával literární činností; stal se nejvýznamnějším představitelem českého literárního symbolismu.

Žil vcelku osaměle; v době kolem svých třicátin napsal sérii 5 symbolistických básnických sbírek, v nichž prostřednictvím sugestivních, monumentálních i dynamických symbolických obrazů předesťel svoji osobní duchovní cestu od tíživé osamělosti k oslavě dělného, svět propojujícího všelidského bratrství, které stojí na inspirativních souvislostech moderního člověka s velkými mytologickými výjevy biblické a jiné dávné minulosti. Sbírkami *Tajemné dálky*, *Svítání na západě*, *Větry od pólů*, *Stavitelé chrámu*, *Ruce*. V pozdějších letech psal katolicky orientované eseje. Pro mimořádnou imaginaci své básnické řeči byl uznáván i v prostředí pozdější druhé moderny.

Antonín Sova a Otokar Březina patřili mezi první signatáře manifestu *Česká moderna*.

Dekadence

Dekadence je umělecký směr (*dekadence* = *úpadek*), který vyjadřuje **individualizovanou polohu utkvění člověka** mezi dvěma vývojovými tendencemi, které jsou pro něj obě nepřijatelné. Jednak je to starší, utilitaristický racionalismus (blízký realismu) a jednak jde o nastupující sociálně angažovanou modernu. **Dekadentní osobnost** se snaží z tohoto vývoje vystoupit do **vlastního světa** výlučné, aristokratizované individuality a citové zjemnělosti. Pěstuje **sblížení literatury s hudbou a malířstvím**, odvrací se od vnější popisnosti k sugestivnímu

líčení vnitřních stavů. V úsilí absolutně vyjádřit estetické pojmy se používají matné symboly, roste obliba lyrčnosti, a to i v próze. Dekadentní texty se vyznačují silnou **nostalgií, melancholií, apatií**, neschopností rázné akce. Dekadence tak vyjadřuje **úzkosti** (až deprese) člověka, který nedokáže přijmout vnější všední život, a přitom cítí, že jeho vlastní svět odumírá.

OSCAR WILDE (1854 – 1900; Irsko ve Velké Británii, anglicky píšící autor): anglicky píšící Ir, rodák z Dublinu, ale žil hlavně v Anglii; nejvýznamnější představitel dekadentní literatury. Pocházel z rodiny úspěšného lékaře, studoval jazykovědu na prestižní Oxfordské univerzitě. Publikáční práci začal s kritickými esey o umění a díky kvalifikovanosti pohledu, neotřelým, ale k podstatě věci jdoucím názorům a duchaplnému stylu si jimi získal ve veřejnosti popularitu i respekt; podnikl dokonce přednáškové turné po Spojených státech.

Prosazoval vytváření i oceňování uměleckých hodnot bez vazby na sociální, historické apod. souvislosti (*l'art pour l'art*; fr. *l'art pour l'art = umění pro umění*). Tento důraz na čistou krásu, přítomnou v autonomní realitě umění, byl ovšem projevem jak Wildeovy touhy po svobodném životě, tak jeho kritické distance od samolibé, pokrytecké a myšlenkově strnulé viktoriánské společnosti (v časech vrcholu britské velmocenské éry za dlouhé vlády královny Viktorie).

Wildův oprávněný pocit intelektuální převahy nad okolní měšťanskou i aristokratickou společností se ve Wildeově umělecké tvorbě projevoval dvěma způsoby: (1) v úspěšných divadelních komediích, spojujících úsměvný humor, ostrou satiru a typicky wildeovské duchaplné paradoxy: ***Vějíř lady Windermereové, Jak je důležité mítí Filipa, Ideální manžel***; (2) v dekadentně melancholické próze (román ***Obraz Doriana Graye*** o marné snaze udržet krásu jako absolutní a věčnou hodnotu).

Dalšími Wildeovými nadčasovými díly jsou humoristická novela ***Strašidlo cantervillské*** (vtipně konfrontující anglickou a americkou mentalitu) a soubor umělých pohádek pro nedětské čtenáře ***Šťastný princ***: zabývají se různými otázkami kolem pojmů lásky a krásy, jsou psány poetickým, zdobným stylem a bývají považovány za příklad uměleckého slohu **secese** v literatuře.

Ženatý Wilde (šťastný otec dvou synů) udržoval tajně také homosexuální vztah, a když se celá věc provalila, slavný spisovatel se ocitl ve vězení, manželka s dětmi ho opustila a on sám pak musel odjet z Británie; zemřel v Paříži.

Karel Hlaváček (1874 – 1898; České země): ačkoli byl aktivním členem české vlastenecky orientované tělovýchovné organizace Sokol, která měla blízko k novoromantickým náladám, stal se nejvýznamnějším představitelem české dekadence (v jeho tvorbě však najdeme i symbolismus). Přispíval do uměleckého časopisu ***Moderní revue***, který byl tehdy hlavní českou publikační tribunou obou uvedených směrů. Hlaváčkovy básnické sbírky ***Pozdě k ránu*** (básně ***Svou violu jsem naladil co možná nehlouběji, Hrál kdosi na hoboj, Mstivá kantiléna***).

Secese

Umělecký sloh, který se v různých jazycích nazývá různě: česky *secese* (= lat. *odloučení, odštěpení*; název pochází z rakouského prostředí), francouzsky (a odtud i anglicky) *L'Art nouveau* (= *nové umění*), německy *der Jugendstil* (= *mladý sloh*), ruský *modern* (= *moderní styl*). Jeho hlavní doménou je **výtvarné umění** (významnou roli v něm hraje architektura), ale existuje také secesní literatura. Uvádí se, že secese je zatím poslední kulturní sloh (snad s výjimkou nynější postmoderny), který se projevil prakticky ve všech druzích umění včetně umění užitého (odívání, designu, reklamy apod.).

Výtvarná secese reaguje na **potřebu krásy** (dekorativnosti) v **moderním velkoměstském prostředí**, které nedávno samo sebe ochudilo např. likvidací mnohých historických památek, jež bránily modernímu podnikatelskému ruchu. Secese využívá některé prvky novoromantismu (monumentalitu, exotičnost, krásu ženy), ale nenapodobuje vzrušenou, patetickou historii. Naopak staví na **tiché, působivé eleganci**, uměřenosti, ladnosti; dynamiku vytváří barvitostí a pevnými liniemi – a to i v literatuře (např. v pestrých přírodních scénách, které však zpravidla postrádají

impresionistickou prchavost); v prózách bývá kladen důraz na niterné citové prožitky postav, děj je zjednodušen.

Ve světové literatuře se za secesní tvorbu považuje soubor umělých pohádek *Šťastný princ* od **Oscara Wildea**; ale secesní prvky najdeme i v jeho *Obrazu Doriana Graye*. V české literatuře psala secesní prózy **Růžena Svobodová** (1868 – 1920; romány *Černí myslivci*, *Písčítá půda*).

Česká bohéma

Jde o specificky českou variantu umění konce století, rozvíjející bohatou tradici evropsky unikátního kulturního fenoménu českého plebejství. **České plebejství** má své kořeny v pobělohorské době, kdy prakticky zmizela česká šlechta: skončila na popravišti, emigrovala nebo se poněmčila či jinak kosmopolitizovala.

V českém národě zbaveném společenských špiček se tedy rozšířila zvláštní **kombinace sebezáchovných přístupů** ke světu i k životu: jejími hlavními složkami jsou hluboká **nedůvěra k ideologiím**, osobní **vzdělávání mimo instituce**, ale založené na vlastní četbě a osobních zkušenostech (pracovních či cestovatelských), **pohrdání lidmi**, kteří se neživí vlastní prací, **výsměšný a blasfemický postoj** k autoritám, **skepse** vůči optimistickým vizím budoucnosti, **ironický vtíp** v obtížných situacích a záliba v archetypální chlapské **družnosti**.

V éře konce století se vyprofilovala **česká bohéma** – skupina mladých českých autorů (novinářů, spisovatelů, výtvarníků), která v duchu **českého plebejství** žila a zároveň z něj učinila **paradigma**, jímž nahlížela veškerou sociální i politickou realitu. Středobodem veřejné interakce učinila **českou hospodu**, jejíž výjimečná kulturní hodnota s českým plebejstvím dobře souzní.

Svébytný je již český název: **hospoda** je **nezávislým panstvím** svého *hospodáře* (*hospodského, hostinského*), který svým *hostům* poskytuje podpurný azyl před vnějším světem (odtud také název *hostinec* či ještě emotivněji *pohostinství*). V hospodě ztrácí na významu sociální stratifikace vnášená zvenčí; o společenské pozici se rozhoduje až tady uvnitř, přičemž důležitým kritériem je **umění hospodské historky**, která pohotovým, duchaplným a fantazijním až groteskním způsobem rozvíjí reálné zkušenosti z vnějšího světa, a tím jej vlastně nově interpretuje. Navíc ve středoevropské realitě hospoda, kde skoro každý každého zná, byla útočištěm také před tajnou politickou policií.

Nezbytným základem pobytu v hospodě je **popíjení piva**, v jehož kvalitní produkci náleží České země přinejmenším od 19. století ke světové špičce. Hospoda umožňuje kvantitativně rozmáchlou konzumaci českého piva i české národní kuchyně, a tím vytváří **domáckou opozici** vůči kosmopolitně laděným hotelům i velkoměstským kavárnám. V hospodách nechyběl k četbě denní tisk, muži sem pravidelně přiváděli také své partnerky a v **hospodských sálech** se konávaly taneční zábavy, ochotnická představení i politické schůze. Česká hospoda tedy nebyla zapouzdřeným prostředím, ale naopak se otevírala **pohledům do světa**. Uvedené skutečnosti mají svůj význam i vedle nepopíratelného faktu, že holdování hospodám často vedlo ke špatné životosprávě s neblahými dopady například na délku dožití.

JAROSLAV HAŠEK (1883 – 1923): nejvýznamnější představitel české bohémy, chronologicky první český literát, jehož dílo dosáhlo světové popularity a udržuje si ji dodnes. Narodil se v Praze, rody obou jeho rodičů pocházely z kraje západně od Českých Budějovic. Haškov otec byl středoškolský učitel, ale po jeho předčasné smrti (v důsledku konzumace alkoholu) rodina zchudla a vícekrát se po Praze stěhovala; Hašek tak již ve velmi mladém věku důkladně poznal všechny zákruty městského života.

Vystudoval obchodní akademii, ale brzy se začal živit jako novinář a povídkář. Napsal několik set povídek, zpravidla: na základě zážitků (osobních i odpozorovaných či vyposlehnutých). Povídky vynikají nápaditými zápletkami, uměním výstižné charakterizační zkratky, spádným dějem plným šťavnatého vtípu a překvapivými pointami zpravidla se satirickým vyzněním. Legraci si Hašek dělal

prakticky ze všeho, od svých bohémských kamarádů přes vykutálené živnostníky, středostavovské paničky a zkostnatělé učitele až po komisní a přihlouplé rakousko-uherské úředníky. Inspiroval se také svými cestami: poznal dobře kraj svých předků a tuláckým způsobem procestoval s kamarády Balkán; mnohé Haškovy povídky mají povahu vcelku seriózních a zasvěcených cestovatelských próz, jinde Hašek projevuje své značné znalosti z historie či vzdálených kultur.

Za První světové války Hašek narukoval do rakousko-uherské armády a ocitl se na východoevropské frontě, kde Rakousko-Uhersko a Německo (militaristické Ústřední mocnosti) válčily proti Rusku, jež patřilo k demokratické alianci Dohodě. Hašek se ovšem brzy ocitl v ruském zajetí a tam vstoupil do československých legií, které vůdce československého protihabsburského odboje Masaryk organizoval z českých a slovenských zajatců na pomoc dohodovým armádám. Jako legionář se Hašek zúčastnil slavné vítězné bitvy u Zborova, ale když Rusko po komunistickém převratu z války vystoupilo a legie vyrazily na cestu kolem světa přes Sibiř a Pacifik i Atlantik, aby se ještě mohly zapojit do západoevropských bojů, Hašek se rozhodl zůstat v Rusku. Ačkoli původně ve svých článcích pro legionářský tisk nešetřil satirickou kritikou bolševiků (ruských komunistů), nyní vstoupil do bolševické Rudé armády a dokonce tam dosáhl nižších velitelských funkcí.

Po válce se vrátil do mezitím (1918) vzniklého Československa, usadil se v Lipnici nad Sázavou a začal psát své životní dílo, obsáhlý **humoristický válečný román *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války***. Kniha a její titulní postava se staly světově proslulým podobenstvím o sebezáchovných možnostech obyčejného, vlastně nehrdinského člověka tváří v tvář tvrdé autoritativní moci. Švejk úspěšně vzdoruje státní i armádní mašinérii tím, že s klidnou tváří, z níž nemizí úsměv hospodského štamgasta, se drží reálného světa a vládnoucí elitu destruuje tím, že její manipulativní a výhružné mentální mapy prostě odmítá přijmout do svého vědomí. Sám Švejk jako charakter se pohybuje na hranici mezi zemitou skutečností a nadreálnou symboličností; proto věčná otázka – v románu kladená i Švejkovými protihráči –, zda je Švejk opravdu tak blbý, anebo ze sebe blbce jenom dělá, musí zůstat bez konečné odpovědi. Román nemá klasickou románovou kompozici, jde vlastně o volný sled povídkových sekvencí a Hašek předčasně zemřel, takže kniha zůstala nedokončená, ale přesto se zařadila do rámce světové kultury.

(Česká) generace buřičů

Zjednodušené, ale vcelku praktické pojmenování poměrně nesourodé **skupiny spisovatelů**, kteří navazují na manifest **Českou modernu**, ale prosazují větší tematický příklon k **běžnému životu** (včetně stylové návaznosti poezie na folklor – venkovský i městský); Přízvisko *buřiči* si někteří z těchto autorů dali sami; zpočátku tíhli k **anarchismu** (dobově frekventovanému hnutí, které skutečnou svobodu člověka spatřuje v nahrazení formálních, především státních institucí dobrovolnými, samosprávnými aktivitami), posléze však svou tvorbou vplynuli do jiných směrů či tvůrčích tendencí a proměnily se i jejich názory na společnost a politiku.

PETR BEZRUČ (vl. jm. Vladimír Vašek; 1867 – 1958): největší solitér buřičské generace (s anarchismem nesouvisel). Pocházel z národnostně velmi smíšeného (česko-německo-polsko-židovského) Slezska, Na Karlově univerzitě krátce studoval jazykovědu (mezi jeho učitele patřil i Masaryk), ale vrátil se do rodného kraje a pracoval jako poštmistr ve Frýdku (dnes Frýdek-Místek). Po dovršení třiceti let věku začal v utajení psát básně a utvořil z nich svou životní sbírku ***Slezské písně***: pod pseudonymem ji postupně zasílal do kulturněpolitického časopisu *Čas*, názorově blízkého Masarykovi. Tam Bezručovy verše zveřejňovali na pokračování, ačkoli kvůli nim museli zápasit s rakousko-uherskou cenzurou.

Autorova totožnost byla posléze vypátrána, ale Bezruč v rozšiřování sbírky pokračoval. V básních se stylizuje do role slezského lidového pěvce (*barda*; jde o původně keltský výraz); pseudonym je symbolický: původně řecké jméno *Petr* znamená *Skála* a *Bezruč* odkazuje na člověka postiženého tvrdou prací v dole.

O slezských Čechách Bezruč hovoří jako o svébytném národě, který je ve své existenci ohrožen mnohostranným útlakem především ze strany německojazyčných podnikatelů (zaštitěných vídeňskou vládou), kteří se snaží kraj bohatý uhlím a železem bezohledně degradovat na svůj zisk. Způsob Bezručova podání ovšem proměňuje téma sbírky v nadčasový a i dnes aktuální obecný portrét kraje, v němž se svět podmanivé přírody a starobylého folkloru střetává s industriálním a bankovním kořistnictvím.

Sbírka je psána nerýmovaným, ale dynamicky rytmizovaným veršem. Jazyk vychází z běžné řeči (i regionálně zabarvené) a obsahuje naléhavý tón, často okořeněný mužnou ironií. V námětech i způsobu jejich ztvárnění se prolínají realismus, symbolismus i impresionismus. Některé básně náležejí k lyrice přírodní a venkovské (*Červený květ, Motýl, Slezské lesy* a mnoho básní o jednotlivých moravských vsích: *Kyjov*) i milostné (*Labutinka*). Jiné básně odkazují na mytologii, a to dokonce antickou (*Leonidas*), další verše ožívují tradici slezských lidových zbojníků (*Ondráš*). V jiných básních autor zobrazuje sám sebe jako úděsně monumentálního, ke všemu připraveného bojovníka, který odhodlaně očekává rozhodující boj apokalyptických rozměrů, v němž není proti silám zla kam ustoupit (*Kdo na moje místo?, Škaredý zjev*). Ovšem nejznámější jsou a ve všeobecném povědomí se dodnes udržují ty skladby, které mají ráz sociální balady (*Kantor Halfar, Maryčka Magdónova, Ostrava*).

STANISLAV KOSTKA NEUMANN (1875 – 1947): pocházel z rodiny pražského advokáta (a zvláštní jméno dostal po polském jezuitském světcí), nedokončil střední školu, ale kvalitně se vzdělával samostudiem, pracoval jako novinář a ze zděděné vily učinil jedno z center českého literárního anarchismu. V 18 letech byl jako protirežimně naladěný aktivista odsouzen (ve vykonstruovaném politickém procesu s údajným spolkem Omladina) a strávil více než rok ve vězení. Pak se začal věnovat poezii a stal se jedním z nejvlivnějších českých básníků.

Během svého života vyzkoušel vícero literárních směrů. Začal s **dekadencí**: sbírka *Satanova sláva mezi námi*.

Se svou druhou ženou se odstěhoval do jejího rodného kraje severně od Brna a tato lesnatá část Moravy mu natrvalo učarovala. Inspiroval se tu ke sbírce *Knihy lesů, vod a strání* v duchu **vitalismu**, který tematizuje lásku a sexualitu jako cestu k radostnému splynutí člověka s životodárnými silami důvěrně známé přírodní krajiny (ve sbírce úvodní báseň *Vstupní modlitba* je provokativní vitalistickou parafrází Otřenáše).

Neumaann přijal pozvání účastnit se tvorby *Almanachu na rok 1914*, který byl **prvním počinem druhé moderny v české literatuře** a byl nesen idejemi **civilismu**: směru, který nacházel poetické estetické kvality v dynamice moderního městského života (v almanachu Neumannova báseň *Cirkus* aj.); Významnými tvůrci almanachu byli i bratři Josef a Karel Čapkové, s nimiž se Neumann natrvalo spřátelil. Vitalismu a civilismu Neumann věnoval také sbírku *Nové zpěvy* (vyšla po válce; básně *Chvála selky, Skřivan; Zpěvy drátů, Chvála rotačky*). Velký přínos civilismu spočíval i v proměně umělcovy pozice: už ne bohém, ale běžný člověk, obyčejný občan.

Ve 20. letech se Neumann přimknul k proletářskému umění, které pod vlivem komunismu nahlíželo svět optikou třídního boje vedoucího k nastolení ideální beztřídní komunistické společnosti: sbírka *Rudé zpěvy*.

Po r. 1989 se podařilo pro českou veřejnost zkarikovat verše z Neumannovy sbírky *Zamořená léta*, reflektující německou okupaci za Druhé světové války: *A hrdý buď, / žes vytrval...*

VIKTOR DYK (1877 – 1931): syn správce šlechtických statků, vzděláním právník. Ačkoli právě Viktor Dyk vymyslel pro svou literární generaci označení **buřiči**, stal se z nich ze všech politicky nejpravděpodobnějším a nejkonzervativnějším. Na gymnáziu byl žákem Aloise Jiráska a jeho tvorbu hrdě považoval za jeden ze zdrojů svých nacionalistických nálad. Jako spisovatel se nechával ovlivnit atmosférou středověku (**balada *Milá sedmi loupežníků***); v tom byl blízký někdejšími romantikům, ale na

rozdíl od nich ve svých dílech natvrdo a se strohou ironií přiznával, že nadosobní ideály jsou neuskutečnitelné (**drama *Zmoudření Dona Quijota***).

Dodnes živá je Dykova **novela *Krysař***, volně inspirovaná známou německou pověstí o potulném pištcu, který mámvivou hrou na flétnu dokáže z města vyvést krysu a utopit je v řece. Za První světové války se Dyk jako člen protihabsburského odboje ocitl ve vězení, ale masarykovský demokratizační étos jej neoslovil – shledal jej příliš racionalistickým a málo emotivním. Dodnes je živý citát z **básně *Země mluví*** v Dykově poválečné sbírce ***Okno: Opustíš-li mne, nezahynu. / Opustíš-li mne, zahyneš.*** Dyk se utopil v Jugoslávii při koupání v moři.

FRÁŇA ŠRÁMEK (1877 – 1952): rodák ze Sobotky na okraji Českého ráje; studoval na gymnasiích v Českých Budějovicích, Písku a Roudnici nad Labem. Literárně začal tvořit ve studentských letech, jako jeden z mála českých spisovatelů postupně zvládl na vysoké úrovni poezii, prózu i drama.

Ve velmi mladých letech se hlásil k anarchismu (byl ovlivněn Stanislavem K. Neumannem); tvrdou zkušeností pro Šrámka byla ještě předválečná vojenská služba v rakousko-uherské armádě, kde se dostával do konfliktu s prorežimní atmosférou; vše se odrazilo v jeho básnické sbírce ***Modrý a rudý***: název staví do kontrastu barvu rakouských uniforem a barvu revoluce, jazyk i forma připomínají (až havlíčkovsky) lidovou píseň, lyrický subjekt má rysy mladistvého, hněvivého buřiče s citlivým srdcem a se zodpovědností za svět; některé básně se blíží politické satíře (sbírka obsahuje mj. často citované **básně *Píšou mi psaní* a *Raport***).

Vrcholem Šrámkovy předválečné tvorby je studentský román ***Stříbrný vítr*** o osobnostním zrání autobiograficky pojatého gymnasiálního studenta Jeníka Ratkina, který se houževnatě snaží udržet si své původní, instinktivní ideály o škole, lásce, dospělosti a životě vůbec navzdory pokrytecké a vlastně likvidační atmosféře maloměsta.

Šrámek bojoval v rakousko-uherské armádě postupně na několika frontách První světové války, ale v mezidobí vyvolaném zdravotními problémy ještě stihl dál tvořit: proslulé jsou jeho vitalistické práce, **básnická sbírka *Splav*** (zde dodnes citovaná **báseň *Kdybych byl pastevcem koní***) a román ***Tělo***.

Šrámek navázal pevné přátelství s Karlem Čapkem, ačkoli ten patřil již k mladší generaci. Oba například přispěli do ankety ***Proč nejsem komunistou***, kterou publikoval ve svém časopise ***Přítomnost*** novinář Ferdinand Peroutka.

V meziválečné době Šrámek napsal již jen jediné nadčasové dílo, **drama *Měsíc nad řekou***: (1922): na pozadí abiturientského sjezdu stárnoucích otců se dvojice mladých lidí (Slávka Hlubinová a Vilík Roškot) sblíží v dialogu o hodnotách mládí; Tentokrát však Šrámek vede děj směrem k vzájemnému pochopení generací.

Posledním rázným činem někdejšího bouřliváka bylo Šrámkovo rozhodnutí, že po německém obsazení Českých zemí v předvečer Druhé světové války on sám nespátí ani jediného okupanta; slib dodržel – celých 6 let prakticky neopouštěl svůj domov.

20. Literatura druhé moderny: modernismus a avantgarda

Modernismus: cermatovský termín pro (**druhou, novou**) modernu, jejíž těžiště je ve 20. – 30. letech 20. století a která umělecky ztvárňuje ideje emancipace obyčejného člověka, jenž se nově stává hlavním aktivním hybatelem společenských dějů po 1. světové válce. Poznávacími **znaky** nové moderny jsou hledání estetických kvalit v každodenním, zejména městském životě, prosazování svobodných osobních vztahů v práci, tvorbě, rodině i erotice, tematizace moderní techniky (v široké škále od optimismu po varování a deziluzi), rehabilitace hry jako základu pro naplněný život člověka bez ohledu na věk, zájem o sociální problémy, pozitivní vztah k dostupné přírodě, obdiv k fantasknímu exotickému světu, sepětí výtvarného umění, literatury a moderní hudby (jazz apod.). V literatuře sem náležejí směry **expresionismus** (fakticky jde o přechodový směr mezi fin de siècle a druhou modernou), **dadaismus**, **futurismus**, **kubismus**, **poetismus**, **surrealismus**.

Avantgarda: pojem se používá ve 2 významech: (1) synonymum pro (téměř celou) novou modernu, (2) takové umění nové moderny, které s sebou nese relativně silnou politickou (ovšem nestrannou) angažovanost.

Expresionismus

Umělecký směr tematizující subjektivní vnitřní prožitky, jež se často vyskytují v extrémní, dosti temné poloze (vliv 1. světové války a poválečné krize), jako jediný ze směrů nové moderny nebývá řazen do avantgardy: obraz norského malíře Edvarda Muncha *Výkřik*, filmy americko-britského tvůrce Charlese Chaplina (*Kid* aj.),

FRANZ KAFKA (1883 – 1924; ČZ – německojazyčné židovské prostředí Prahy aj.): jeho dílo odráží otřesy a nejistotu moderního světa. Za svého života vydal několik povídek (*Topič*, *Proměna*), po jeho smrti jeho rukopisy zachránil a publikoval jeho přítel novinář Max Brod: romány *Proces* (autobiografická postava Josef K.), *Zámek* (zeměměřič K.), *Nezvěstný* (alternativní název *Amerika*) Ovšem Kafkovo dílo dlouho zůstávalo na okraji zájmu; světovou proslulost si získalo až od

50. let 20. století, kdy se ukázalo, že Kafka byl předvídativým analytikem odcizení člověka v moderním světě bez ohledu na panující režim. Mezinárodní kafkovská konference v r. 1963 na zámku Liblice nedaleko Mělníka se stala důležitým mezníkem v historii jedinečných liberalizujících šedesátých let v Československu.

Dadaismus

Umělecký směr (zakladatel **Tristan Tzara**, rumunský básník žijící ve Švýcarsku a Francii), jenž boří prakticky všechny zažitě normy umělecké tvorby a nahrazuje je nonsensovou hravostí (dada = dětské žvatlání), v české literatuře souvisí s poetismem.

Futurismus

Umělecký směr (zakladatel italský básník **Filippo Marinetti**), který vyzdvihuje dynamiku moderního technického světa, ale na rozdíl od jiných modernistických směrů, které v této souvislosti apelují na lidskou sounáležitost, futurismus přeje silným individualitám.

Kubismus

Umělecký směr, který se uplatňuje téměř výlučně ve výtvarném umění (malířství, sochařství, architektura), Vznikl v letech 1907 – 1914 ve Francii, euroamerickou civilizaci ovšem zasáhl až po první světové válce. Znamenal převratnou změnu v prostorové koncepci, idea spočívá v pohledu na předmět z mnoha stran. Extrapolace kubismu do literatury působí trochu násilně (někdy se hovoří o **kubofuturismu**, jehož těžiště spočívalo v ruském moderním umění), projevuje se tu např. v **kaligramech** – výtvarně pojatých básních, které svým tvarem odpovídají námětu díla.

Poetismus

Ryze český umělecký směr rozvíjející se především ve 20. letech 20. století, vznikl v uměleckém sdružení **Devětsil**. Zakladateli poetismu byli básník **Vítězslav Nezval** a umělecký kritik **Karel Teige**, centrem poetismu bylo **sdružení Devětsil** (zde ještě **Jaroslav Seifert**, **Vladislav Vančura**, **Konstantin Biebl**, **Jiří Wolker**, **Jiří Voskovec**...).

Poetismus je umělecký směr, který nazírá **svět jako báseň**. Sbližuje umění s **běžným životem**, proti ideologii staví emoci a obraz, proti logice uvolněnou fantazii a imaginaci. Je slohem mladých obyvatel měst, kteří mají blízký vztah k příměstské přírodě, k neokázalému umění pro nejširší vrstvy (cirkus, dobrodružná literatura, filmová groteska). Poetismus byl však naplněn také citem pro sociální spravedlnost, prosazoval vidění i prožívání života jako prostoru pro smyslové okouzlení, životní optimismus, radost ze hry, nesentimentální citovost, představivost (imaginaci a fantazii), rozverný a duchaplný vtíp,

Surrealismus („nadrealismus“)

Umělecký směr, který chce uvolnit lidskou fantazii, ve které ovšem vidí smysl i zákonitosti – čerpá z poznatků moderní psychologie a psychiatrie (včetně psychoanalýzy). Jedním ze zakladatelů je francouzský básník **Guillaume Apollinaire** (básnická skladba **Pásmo**), v české literatuře se uplatňoval především ve 30. letech, kdy k němu přecházeli mnozí poetisté (**Vítězslav Nezval: Edison**).

GUILLAUME APOLLINAIRE (1880 – 1918; Francie): vlastním jménem Wilhelm Apollinaire de Kostrowicki, narodil se v Římě a jeho matka byla polská šlechtična. Byl chronologicky prvním představitelem druhé moderny, jako umělecký kritik podporoval rozvoj kubismu, jako básník se vyvíjel od symbolistických prvků k polytematické asociativní poezii, která předznamenala rozvoj surrealismu. Básnické sbírky *Alkoholy* – v ní slavná skladba *Pásmo* –, *Kaligramy*.

Próza na pomezí první a druhé moderny, bez rozlišení na jednotlivé směry:

JAMES JOYCE (1882 – 1941; Irsko; anglicky píšící autor): od r. 1902 žil v zahraničí. Psal modernistické, experimentální prózy (joyceovský charakteristický vypravěčský rys: proud vědomí: hlavní postavy vedou rozsáhlé vnitřní monology porušující syntaktická, interpunkční apod. pravidla): povídkový soubor *Dubliňané*, román *Odyseus*.

MICHAIL BULGAKOV (1891 – 1940; Rusko/Sovětský svaz): prozaik a dramatik. Autor antiutopických novel, dramát o občanské válce 1917 – 1922 a společenských románů o osudech umění. Román *Mistr a Markétka* jako moderní variace na faustovské téma.

20. Moderní realismus v literatuře

Moderní realismus 20. a 21. století se od klasického realismu dlouhého 19. století liší v několika směrech:

1. Je silně ovlivněn žurnalistikou, takže směřuje k civilnějším a čtivějším projevu;

2. Je silně ovlivněn modernou, takže pracuje s metaforami, aluzemi apod.;

3. Je silně ovlivněn moderní subjektivistickou filozofií (především existencialismem), takže akcentuje vnitřní život postav na úkor zobrazování sociálních rozporů;

4. Je silně ovlivněn postmodernismem, takže často obsahuje také irrealné, snové, transcendentní apod. motivy.

THOMAS MANN (1875 – 1955; Německo): proslavil se již jako šestadvacetiletý románovou kronikou – s řadou autobiografických motivů – *Buddenbrookovi* o podnikatelské rodině z přístavního města Lübecku. Před první světovou válkou napsal ještě slavnou novelu – o osudu spisovatele – *Smrt v Benátkách* a v r. 1930 varoval před fašismem novelou *Mario a kouzelník*. V r. 1933 v souvislosti s nástupem fašistů (Adolf Hitler) k moci emigroval – s československým pasem – do Švýcarska a Spojených států; v cizině dokončil historickou tetralogii na biblický námět *Josef a bratři jeho* a napsal román *Doktor Faustus*: alegorie na známé téma, zpracovaná jako příběh narůstajícího ohrožení Německa fašismem. NC 1929.

BORIS PASTERNAK (1890 – 1960; Rusko/Sovětský svaz): moderní básník (kubofuturismus, expresionismus), ale světovou proslulost získal realistickým románem *Doktor Živago* o lékaři v atmosféře občanské války po bolševické revoluci; NC 1958 – nepřijal ji.

ERICH MARIA REMARQUE (1898 – 1970; Německo / Spojené státy): Jako mladík se zúčastnil první světové války na západoevropské frontě. Téměř celou svou tvorbou pak reaguje na ohrožení demokracie a humanismu v evropské společnosti: romány o vojácích první světové války *Na západní frontě klid* (vypravěč mladý voják Pavel Bäumer) a *Cesta zpátky* a z doby druhé světové války *Vítězný oblouk*, *Jiskra života*, *Čas žít, čas umírat*.

ERNEST HEMINGWAY (1899 – 1961; Spojené státy): nejvýznamnější představitel meziválečné **Ztracené generace (Lost Generation)** amerických prozaiků (dále hlavně Francis Scott Fitzgerald), tvůrce globálně sdíleného stylu mužného objektivního vypravěčství (hrdina = muž-lovec). Byl též novinářem a žurnalistika měla na jeho beletrii zřetelný vliv. Romány *Sbohem, armádo* (z první světové války na italské frontě; autobiografické prvky), *Komu zvoní hrana* (ze španělské občanské války), novela *Stařec a moře* (příběh kubánského rybáře Santiaga, vliv Hemingwayových pobytů na Kubě i jeho rybářské vášně, filozofický podtón, biblické odkazy). NC 1954.

JOHN STEINBECK (1902 – 1968; Spojené státy): ve svých knihách vylíčil těžký život nižších středních vrstev na venkově i na perifériích měst v tónu dramatickém až tragickém (román *Hrozny hněvu* a novela *O myších a lidech* – obojí z Velké krize, románová kronika o farmářské rodině – s biblickými odkazy – *Na východ od ráje*) nebo úsměvném a shovívavém (*Pláň Tortilla*, cestopisné *Toulky s Charliem*). NC 1962.

GEORGE ORWELL (1903 – 1950; Velká Británie): vlastním jménem Eric Blair; novinář a prozaik. Představitel demokratické levice, jako interbrigadista se účastnil občanské války ve Španělsku. Světové proslulosti dosáhl svými knihami, které varují před komunistickou totalitou i před zjištěnou smířlivostí, kterou vůči ní uplatňují západní velmoci: moderní bajka *Farma zvířat* (revoluce na statku opilce Jonese a následná diktatura prasat) a dystopie *1984* (Winston Smith v Londýně – metropoli Oceánie ovládané Velkým bratrem).

TENNESSEE WILLIAMS (1911 – 1983; Spojené státy): vlastním jménem Thomas Lanier Williams; jeden z hlavních tvůrců moderního kamenného divadla. Představitel psychologického dramatu. Divadelní hry *Skleněný zvěřinec*, *Tramvaj do stanice Touha*, *Kočka na rozpálené plechové střeše*.

ALEXANDR SOLŽENICYN (1918 – 2008; Sovětský svaz / Spojené státy / Rusko): účastník druhé světové války, názorově byl blízký ruskému pravoslavnému konzervatismu, jako kritik diktátora Josifa Stalina byl odsouzen na 8 let (1945 – 1953) do pracovního tábora na Sibiři a na další 3 roky k vnitřnímu vyhnanství v sovětském Kazachstánu. Jeho osobní zkušenosti se staly hlavní inspirací pro jeho literární tvorbu. V r. 1974 byl zbaven sovětského občanství a musel se vystěhovat – žil v Západním Německu a ve Spojených státech, v éře ruského prezidenta Vladimira Putina se vrátil do vlasti. Novela *Jeden den Ivana Děnisoviče* (politický vězeň Šuchov v táboře na Sibiři), dokumentárně-esejistická trilogie *Souostroví Gulag*. NC 1970 – nevyzvedl si ji, protože se obával, že by se už nemohl vrátit do Sovětského svazu, ale o 4 roky později byl stejně vypovězen.

FRIEDRICH DÜRRENMATT (1921 – 1990; Švýcarsko): nejvíce se proslavil svými modelovými dramaty, která řeší morální dilemata: hra *Návrat staré dámy*; román *Soudce a jeho kat*.

JACK KEROUAC (1922 – 1969; Spojené státy): hlavní představitel **beatníků, (Beat Generation)**: jednalo se o literární hnutí pěstované mladými autory ze středních vrstev, kteří vyjadřovali svůj odpor vůči konzumní a tradicionalistické generaci svých rodičů. Odpoutávali se od ní životem, jenž naplnili volnými jízdami v tehdy oblíbených kabrioletech po transamerických dálnicích, nezávaznou erotikou i experimentováním s omamnými látkami. Vynikali břitkou kritikou většinové společnosti, ale nedopracovali se k úsilí o smysluplnou revoltu.

Nejznámějším – pro beatniky ikonickým – Kerouacovým dílem je román *Na cestě* (On the Road).

Dalšími beatniky byli básníci **Allen Ginsberg** (1926 – 1997; básnická skladba *Kvílení*; v r. 1965 během návštěvy Prahy byl zvolen králem tamějšího majálesu), **Lawrence Ferlinghetti** (1919 – 2021; básnická sbírka *Lunapark v hlavě*) aj.

WILLIAM STYRON (1925 – 2006; Spojené státy): za druhé světové války a za korejské války bojoval v Tichomoří, jinak se věnoval pouze literární tvorbě. Jeho romány řeší na pozadí reálných událostí otázky etiky a viny a trestu: *Zapal tento dům* (americká společnost po druhé světové válce), *Doznání Nata Turnera* (o povstání černošských otroků v 19. století), *Sophiina volba* (příběh mladé polské intelektuálky, která přežila koncentrační tábor v Osvětimi).

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ (1927 – 2014; Kolumbie; hlavní představitel magického realismu; romány *Sto roků samoty*, *Láska za časů cholery*; NC 1982.

Magický realismus: umělecký směr, v němž se prolíná realismus s iluzivními prvky (sny, halucinacemi, mýty...), může být považován za přechodový směr mezi moderním realismem a postmodernou.

22. Literární polemika s realismem

22.1 Absurdní drama

Směr moderního divadla, který vyjadřuje absenci skutečného životního smyslu i hodnotné komunikace mezi lidmi dnešní západní společnosti. Hry jsou založeny na (často cyklickém) akcentování životních a konverzačních stereotypů, které svým absurdně komickým vyzněním svědčí o odcizení a myšlenkové strnulosti současných středních tříd a společnosti jako celku.

SAMUEL BECKETT (1906 – 1989; Irsko/Francie); autor filozoficky nejzávažnějších her absurdního dramatu, často s tragickým vyzněním. Psal nejčastěji francouzsky, ale samozřejmě také anglicky. Jeho hra *Čekání na Godota* (o setkání 4 mužů a jednoho chlapce na křižovatce v neidentifikovatelné krajině) se stala ikonickým dílem celého tohoto žánru, je naplněna množstvím symbolických odkazů včetně křesťanských. NC 1969.

Další známé hry absurdního dramatu: **Eugene Ionesco** (asi 1910 – 1994; Rumunsko/Francie): *Plešatá zpěvačka*; **Edward Albee** (1928 – 2016; Spojené státy): *Kdo se bojí Virginie Woolfové* – česky hráno také jako *Kdopak by se Kafky bál*; **Václav Havel** (1936 – 2011; Československo): *Zahradní slavnost*, *Audience*, *Asanace*, *Pokoušení*, *Odcházení*...

22.2 Existencialismus

Filozofický směr a s ním související umělecká tvorba, vůdčí myšlenkový proud německé, francouzské a odtud vůbec evropské kontinentální filozofie od poloviny 20. století (dodnes?). Jde to „platónský“ směr založený na prioritě poznávacího subjektu před poznáním samotným a na (z toho vyplývajícím) pocitu osamění, odcizení a existenciální úzkosti: obraz celého světa je založen jen na naší existenci, která je ovšem limitována neodvratnou smrtí; svoboda člověka spočívá ve schopnosti přijmout toto omezení. Na existencialismus navazuje postmoderní myšlení – v běžném životě i v umění.

Protikladem existencialismu je analytická filozofie, blízká objektivizujícímu pozitivismu a vzniklá i pěstovaná především v anglosaském světě.

ALBERT CAMUS (1913 – 1960; Francie): filozof a spisovatel existencialistického založení. Narodil se ve francouzské severoafrické kolonii Alžírsku, od r. 1940 žil ve Francii, za druhé světové války byl účastníkem protifašistického odboje. Jeho romány se – ve srovnání s jinými existencialistickými spisovateli – vyznačují přehledným dějem a jasnou zápletkou: *Cizinec*, *Mor*. *Dramata Nedorozumění* (odehrává se v Českých Budějovicích), *Caligula*. NC 1957.

22.3 Postmodernismus

Vůdčí estetická tendence současnosti a podle Cermatu dokonce svébytný umělecký směr. Postmoderní tvorba – i v užitém umění, designu apod. – spočívá v objeveném kombinování již známých prvků, v literatuře se vyznačuje silným subjektivismem na úkor narativnosti (osobní zpověď či pocity jsou důležitější než silný příběh). Pro

postmoderní literaturu je typické, že se obrací ke čtenáři tuctovému (kterému nabízí atraktivní bizarnost) i poučenému (kterému předkládá hlubší myšlenkové obsahy).

UMBERTO ECO (1932 – 2016; Itálie): historik umění a spisovatel, čelný představitel umělecky hodnotné postmoderny; romány *Jméno růže* (středověká detektivka), *Foucaultovo kyvadlo* (filozofický román), *Pražský hřbitov* (o evropském antisemitismu kolem r. 1900).

23. Česká literatura 20. a 21. století

23.1 Generace Lidových novin

KAREL ČAPEK (1890 – 1938; ČZ): čelný představitel civilismu a demokratické linie české meziválečné literatury, věnoval se všem živým literárním žánrům. Zpočátku psal společně s bratrem Josefem, jenž se posléze profiloval jako světově významný malíř kubismu a dalších moderních směrů.

Tvorbu Karla Čapka můžeme rozdělit na:

a) počátky ovlivněné **expresionismem**: povídkový soubor *Krakonošova zahrada*, hra *Ze života hmyzu*

b) varování před odlišujícími rysy moderní civilizace: dystopická hra *R.U.R.* – o robotech = umělých lidech, světový úspěch; satirický fejetonový román *Továrna na Absolutno*;

c) obhajobu života obyčejného středostavovského člověka v éře masarykovské republiky: detektivní *Povídky z jedné a druhé kapsy*, volná románová trilogie *Hordubal, Povětroň, Obyčejný život*;

d) varování před fašismem: dystopický román *Válka s Mloky*, hry *Bílá nemoc* – hlavní postava doktor Galén, *Matka*.

Čapek byl přítelem prezidenta Tomáše Masaryka (diskusní skupina pátečníci, světově první knižní interview *Hovory s T.G.M.*

Psal také apokryfy (*Kniha apokryfů*) a moderní knížky pro děti: *Devatero pohádek, Dášeňka*.

V LN publikoval velké množství **sloupků** (fakticky na pomezí žánrů sloupek=fejeton=glosa).

Karel Poláček (1892 – 1945; ČZ): prozaik a novinář (Čapkův kolega z Lidových novin), nejoblíbenější český humorista 20. – 30. let: romány *Muži v ofsajdu, Michelup a motocykl* aj. Psal o obyčejných lidech z Prahy, ale hlavně z maloměsta (pentalogie *Okresní město* aj.), ovšem k mentalitě omezeného českého maloměšťáctví byl velmi kritický. Svou nejpopulárnější knížku, příběh klukovské party *Bylo nás pět*, na knižních pultech nikdy ani neviděl: napsal ji za německé okupace, kdy jako občan židovského původu již nesměl publikovat, sám pak zahynul v koncentračním táboře a knížka vyšla až po osvobození.

23.2 Poetismus

VLADISLAV VANČURA (1891 – 1942; ČZ): prozaik, člen Devětsilu, na rozdíl od ostatních spisovatelů druhé moderny si liboval v archaickém a knižním jazyku, jímž vyvažoval rostoucí vliv moderních médií; ovšem svůj svébytný styl uplatňoval v odlehčených až úsměvných souvislostech. Novely *Rozmarné léto* (z říční plovárny v současném maloměstě) a *Markéta Lazarová* (o středověkých loupeživých rytířích), román *Útěk do Budína* (o studentském páru – Češka a Slovák).

JIRÍ WOLKER (1900 – 1924; ČZ): představitel **proletářské poezie a poetismu**, v dospívání skaut, na rozdíl od jiných svých uměleckých druhů zřetelně ovlivněn moravským katolicismem, ale také ostře levicovou politikou. Ve svém díle tematizoval zejména hranici mezi dětstvím, chlapectvím a dospělostí; zdůrazňoval hlubokou propast mezi chudobou a hmotným dostatkem. Básnické sbírky *Host do domu* (báseň *Poštovní schránka, Žně*), *Těžká hodina* (báseň *Balada o nenarozeném dítěti*).

VÍTĚZSLAV NEZVAL (1900 – 1958; ČZ): mnohostranný umělec: básník, dramatik, kritik výtvarný i literární, ve 20. letech 20. století jeden ze zakladatelů a čelných představitelů poetismu, poté – zejména ve 30. letech – tvořil v duchu surrealismu. Vynikal zpěvnou, lehkou poezií plnou objevných a pojetých básnických figur. Básnické sbírky *Pantomima* (v ní cyklus *Abeceda*), básnické skladby *Edison*, *Podivuhodný kouzelník*, *Akrobat* (vydávány v souboru *Básně noci*), poetická divadelní hra *Manon Lescaut*, varovné politické drama *Dnes ještě zapadá slunce nad Atlantidou*.

JAROSLAV SEIFERT (1901 – 1986; ČZ): nejdéle žijící představitel silné meziválečné básnické generace, pocházel z pražského dělnického Žižkova a působil jako plebejtější a syrovější protipól uhlazenějšího Nezvala.

Seifert začínal proletářskou poezií (sbírka *Město v slzách*), pak vynikl jako básník poetismu (sbírka *Na vlnách TSF*), ve 30. – 40. letech reagoval na ohrožení vlasti /sbírka *Přilba hlíny*), přičemž se stal básníkem Prahy jako prostého ostrova jistoty ve složitém světě (sbírka *Kamenný most*).

V politicky dramatických 50. letech se distancoval od komunistické reality obratem k dětství a rodině (velmi oblíbená sbírka *Maminka*), psal tehdy také verše pro děti – inspirovan výtvarnými pracemi Mikoláše Alše (sbírka *Šel malíř chudě do světa*) a Josefa Lady (*Chlapec a hvězdy*).

Seifert patřil k předním osobnostem liberálních 60. let, kdy zároveň proměnil svou poezii směrem od lyrické melodičnosti k vypravěčskému, ovšem vysoce estetickému a zároveň obsahově naléhavému volnému verši (sbírky *Halleyova kometa*, *Deštník z Picadilly*); signatář lidskoprávní petice Charta 77, napsal vzpomínkovou knihu *Všecky krásy světa*.

JAN WERICH (1905 – 1980; ČZ) a **JIŘÍ VOSKOVEC** (1905 – 1981)

Nepochybně nejproslulejším a nejvýznamnějším českým (československým) autorským divadlem se stalo pražské **Osvobozené divadlo**. Vzniklo v letech 1923/1925, přičemž jeho vrcholná éra trvala **od r. 1927 do r. 1938**: tehdy byly klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi **Jiří Voskovec** (1905 – 1981) a **Jan Werich** (1905 – 1980), hudbu k jejich hrám (včetně tanečních čísel) skládal **Jaroslav Ježek** (1906 – 1942). Tvůrčí styl Osvobozeného divadla náležel k tehdy nově vzniklému uměleckému směru poetismu, jenž nacházel fantazijní, veselou hravost ve (zdánlivě) všedních skutečnostech běžného života. Osvobozené divadlo ovšem čerpalo také z moderní (zejména francouzské) poezie, z americké filmové grotesky, z ruského experimentálního divadla, z českého literárního humoru a hudebně z angloamerického jazzu i swingu.

Tvorbu Osvobozených můžeme chronologicky i tematicky rozdělit na:

a) **poetistické hry** (*Vest pocket revue*, *Ostrov Dynamit*, *Golem*, *Robin zbojník* aj.), rozverně až parodicky zpracovávající známé náměty světové kultury;

b) hry reagující na **Světovou hospodářskou krizi** (*Svět za mřížemi*, *Balada z hadrů*, *Nebe na zemi*, *Rub a líc*);

c) hry varující před nebezpečím ze strany **fašismu** (*Osel a stín*, *Kat a blázen*, *Těžká Barbora*, *Pěst na oko*).

V Osvobozeném divadle působila řada vynikajících herců, kteří později prosluli rolemi v kamenných divadlech i ve filmu: František Filipovský, Miloš Nedbal, Bohuš Záhorský, Hana Vítová... Poetiku (svěbytnou uměleckou tvář) Osvobozeného divadla zprostředkovaly i filmy s V+W (*Pudr a benzín*, *Hej rup*, *Svět patří nám...*) nebo pouze s Werichem (*Císařův pekař*).

23.3 Katolická literatura

Česká katolická literatura meziválečné doby čerpala z barokní tradice, zpracovávala podněty moderní evropské literatury a ideově vytvářela tvrdou opozici vůči masarykovskému a čapkovskému liberálnímu humanismu.

JAROSLAV DURYCH (1886 – 1962; ČZ): původní profesí vojenský lékař, pak katolický spisovatel s citem pro psychologii postav, publicistický odpůrce Karla Čapka, v nevyslovené polemice s Palackého a Jiráskovou demokratickou interpretací českých dějin (husitství!) až neuvěřitelně přecenil barokního prospěcháře z Třicetileté války Albrechta z Valdštejna: menší valdštejnská – novelistická – trilogie *Rekvie* a větší valdštejnská – románová – trilogie *Bloudění*; na konci 30. let vyzdvihoval jako následovníhodný klerofašistický režim Francisca Franca ve Španělsku.

Jan Zahradníček (1905 – 1960; ČZ): autor výjimečně lyriky spojující objektivizaci náboženské a přírodní tematiky se subtilním symbolismem (částečný vliv Otokara Březiny). V letech 1938 – 1939 publicisticky vystupoval jako razantní stoupenec konzervativně pojaté batrokní – svatováclavské apod. – tradice a odpůrce prvorepublikového demokratismu. V letech 1951 – 1960 byl politickým vězněm komunistického režimu, zemřel krátce po propuštění. Básnické sbírky *Jeřáby*, *Rouška Veroničina*, básnické skladby *La Saletta* (o údajném mariánském zjevení z Francie v 19. století), *Znamení moci*.

23.4 Socialistický realismus

Socialistický realismus byl kulturní směr prosazovaný v Sovětském svazu od r. 1932 a v prosovětských státech středovýchodní Evropy po r. 1945 jako jediný oficiálně podporovaný způsob estetického ztvárnění skutečnosti. Čerpal z realismu 19. století (ovšem jen v kritickém vztahu ke komerčnímu kapitalistickému světu), z klasicismu 18. století a z meziválečné moderny. Cílem bylo prezentovat společenský vývoj jako třídní boj (v duchu filozofie marxismu), přičemž tvůrci straní – námětově i hodnotově – lidem manuálně pracujícím (typický žánr: budovatelský román). Ve výtvarném umění, zejména v architektuře (monumentalizující, unifikující a kolektivizující) si socialistický realismus vysloužil ironickou zkratku *sorela*.

IVAN OLBRACHT (1882 – 1952; ČZ; vl. jm. Kamil Zeman): realistický autor, který začínal portréty lidí na okraj společnosti (povídkový soubor *O zlých samotářích*), na něž navázal psychologickým románem *Podivné přátelství herce Jesenia*. Ve 20. letech napsal román *Anna proletárka* ve stylu socialistického realismu, po nástupu prosovětského Klementa Gottwalda do čela komunistické strany v r. 1929 z KSČ vystoupil spolu s jinými – Jaroslavem Seifertem, Vladislavem Vančurou aj. (*Manifest sedmi*) – a uchýlil se k prózám z židovské komunity na Podkarpatské Rusi: (povídkový soubor *Golet v údolí* – v něm povídka *O smutných očích Hany Karadžičové* aj.); Druhou světovou válku prožil – až pronásledován gestapem – v ilegalitě v jihočeské obci Stříbřec.

23.5 Další prozaici

JAROSLAV HAVLÍČEK (1896 – 1943; ČZ): autor psychologických próz. Romány *Petrolejové lampy*, *Neviditelný*, *Helimadoe*.

23.6 Další básníci

FRANTIŠEK HALAS (1901 – 1949; ČZ): lyrický básník blízký surrealismu a moderně pojatému katolictví (sbírky *Kohout plaší smrt*, *Staré ženy*), dnes jsou nejznámější jeho verše inspirované tragickou Mnichovskou dohodou a zánikem československé demokracie (sbírka *Torzo naděje*), psal i verše pro děti (sbírka *Ladění*).

VLADIMÍR HOLAN (1905 – 1980; ČZ): lyrický básník bohatě metaforické poezie inklinující k experimentálně ztvárněným myšlenkově náročným tématům. Sbírky *Oblouk*, *Záhřmotí*, *Noc s Hamletem*.

FRANTIŠEK HRUBÍN (1910 – 1971): básník, spolu s Josefem Václavem Sládkem a Jaroslavem Seifertem tvoří trojici nejoblíbenějších českých lyriků, navíc všichni tři se vydatně věnovali také tvorbě pro děti. Hrubín se narodil v Praze, ale celý život tíhl k pobytu v přírodně bohatých končinách českého venkova (Posázaví, jižní Čechy).

Hrubínova česká krajina je zjizvená těžkým osudem chudé země zmítané dějinami, ovšem právě pod tímhle hrubým pláštěm se skrývá její nenápadná, ale autentická a jedinečná краса. Obraz krajiny se prolíná s neokázalou, necírkevní zbožností, s prarodičovskou moudrostí a s uměřeně erotickými chvílemi vedle milované ženy. To vše Hrubín umí vyjádřit harmonickými, zpěvnými, vynalézavě rýmovanými verši. Hrubín se nechával inspirovat prokletými básníky – byl zdatným překladatelem z francouzštiny. Z tohoto období pocházejí Hrubínovy **básnické sbírky** *Zpíváno z dálky*, *Krásná po chudobě*.

Prudkou změnu přinesla německá okupace Československa a Druhá světová válka: tyto dramatické události Hrubín chápe jako fatální ohrožení všech svých jistot. Ještě se vrací k předchozí tematice (sbírky *Včelí plást*, *Země sudička*), ale pak se – sám otec malé dcery – obrací ke svému zcela novému žánru, poezii pro děti: sbírka *Říkejte si se mnou* aj.

Třetím typem Hrubínovy tvorby se stávají básně vzniklé pod tlakem aktuálního válečného dění; Hrubín je ovšem vydává až po osvobození: **sbírka** *Chléb s ocelí* (v ní patetická báseň *Stalingrad*) a básnická skladba *Jobova noc*, poema *Hirošima*. V těchto dílech Hrubín volí přímější vyjadřování, válka je pro něj aktuální podoba biblické Apokalypsy (starozákonní *Job* trpělivě snášející rány osudu je tu polemicky pojat jako protiklad *boje*),

V politicky složitých padesátých letech Hrubín (přítel vězněného básníka Jana Zahradníčka) publikuje – podobně jako Seifert – hlavně texty pro děti (*Špalíček veršů a pohádek*). V r. 1956 Hrubín a Seifert na sjezdu Svazu československých spisovatelů ve svých projevech zkritizovali dosavadní nadvládu politiky nad kulturou a brutální cenzuru.

V následujícím období Hrubín napsal mj. 2 díla, která patří k vrcholům moderní české literatury: (1) **poemu** *Romance pro křídlovku* (odehrává se na posázavském venkově, městský mladík František tu hledá opravdovou lásku a ocitá se mezi vesnickou dívkou Tonkou a dráždivě spontánní kolotočářskou dcerkou Terinou; křídlovka symbolizuje koloběh života – její zvuk nás provází od narození až k pohřbu), (2) lyricky laděné společenské **drama** *Srpnová neděle*: odehrává se v Chlumu u Třeboně; Hrubín tam měl chalupu a tomuto kraji věnoval i mnohé verše (**báseň** *Rybník Hejtman*). Hrubín byl nemírný kuřák a měl také problémy s alkoholem; v jeho pouhých 60 letech věku ho se zdravotní indispozicí sanitka převezla z Chlumu do českobudějovické nemocnice, kde zemřel.

JIŘÍ ORTEN (1919 – 1941; ČZ – prostředí českých Židů v Praze, vl. jm. Jiří Ohrenstein): nejnadějnější básník generace, jež začala tvořit v těžkém období na přelomu 30. a 40. let, autor lyrické poezie spojující existenciální témata lidského ohrožení a milostné náměty, sbírky *Čítanka jaro*, *Ohnice*; *Deníky*; zemřel, když se stal obětí dopravní nehody a v německé nemocnici ho odmítli ošetřit. Dnes se uděluje Cena J. O. mladým básníkům.

23.7 Básnická a výtvarná Skupina 42

Skupina 42: literárně-výtvarná skupina soustředěná kolem teoretika umění Jindřicha Chaluppeckého, v podmínkách Druhé světové války a německé okupace navazovala na meziválečnou modernu, na rozdíl od ní ovšem nepreferovala frankofonní, ale anglosaské prostředí, hledala poetičnost městského života včetně okouzlení moderní technikou, jako sdružení působila 1942 – 1948, pak se její členové rozešli za zcela samostatnou tvorbou. Z výtvarníků skupiny je nejznámější malíř a ilustrátor Kamil Lhoták.(1912 – 1980).

JIŘÍ KOLÁŘ (1914 – 2002; ČZ / Francie): výtvarník (koláže aj.) a básník, byl členem literárně-výtvarné generační Skupiny 42 (s básníky Josefem Kainarem a Ianem Blatným, malířem Kamilem Lhotákem aj.), svou poválečnou tvorbu začínal ve dvojici s Josefem Hiršalem, kdy převypravovali pro dnešní mladé čtenáře některé díla starší evropské literatury (*Ezopovy bajky*, *Enšpígl*, *Baron Prášil*),

patřil k významným osobnostem 60. let, v r. 1980 emigroval do Francie, po r. 1989 se vrátil do Československa. Básnické sbírky *Prométheova játra*. *Básně ticha*.

23.8 Autoři druhé poloviny 20. století a počátku 21. století

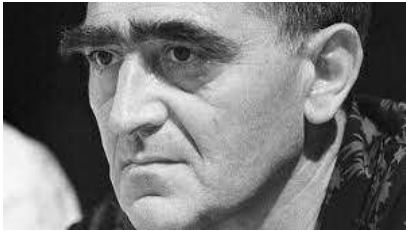
Časové zařazení autorů je jen orientační (takové cermatovské), mnozí tvůrci (J. Seifert, F. Hrubín aj.) svým působením obsáhli předválečné i poválečné období.

BOHUMIL HRABAL (1914 – 1997; ČZ): prozaik oživující tradici spontánního vypravěčství, nachází poezii, filozofičnost a osvobozující fantazii v životě lidí na okraji společnosti, kteří ovšem svoji moudrost a vzdělání získali nikoli institucionálně, ale ve škole života v souvislosti se svými až bizarními zkušenostmi. Povídkové knihy *Pábitelé*, *Perlička na dně*, *Slavnosti sněženek*, vzpomínková próza *Postřižiny*, experimentální (jednovětá) povídka *Taneční hodiny pro starší a pokročilé*, válečná novela

Ostře sledované vlaky (Oscar pro filmový přepis), novela rekapitulující (na příběhu číšníka a hoteliéra) československý vývoj 20. – 50. let *Obsluhoval jsem anglického krále*.

Pojem *pábitelé* Hrabal používá jako své vlastní označení typických hrdinů svých knížek (typicky svérázný strýc Pepin v Postřižinách).

JAN SKÁCEL (1922 – 1989; ČZ): básník-lyrik zhuštěného, drsného, často smutně ironického výrazu, spojený s moravskou přírodou (pracoval v redakci literárního časopisu 60. let *Host do domu* – název inspirován Wolkerovou sbírkou). Sbírkou *Smuténka*, *Kdo pije potmě víno*, *Odlévání do ztraceného vosku*.

LADISLAV FUKS (1923 – 1994; ČZ): mezinárodně úspěšný autor psychologických próz, tematizoval ohrožení fašismem a v souvislosti s tím židovskou problematiku (sám se židovským prostředím nesouvisel, ale jako homosexuál s nimi za německé okupace sdílel stejné obavy): novely *Spalovač mrtvol* (hlavní postava pan Kopřkingl, propagátor pohřbu žehem, se zařadí mezi stoupence nacismu: krematorium jako metafora vyhlazovacího koncentračního tábora), *Pan Theodor Mundstock* (stárnoucí Žid se marně pokouší racionálně připravit na přežití iracionálního mechanismu koncentráku).

JOSEF ŠKVORECKÝ (1924 – 2012; ČZ / Kanada): spisovatel a překladatel z angličtiny, jeho román *Zbabělci* (nekonformní pohled na konec Druhé světové války v Čechách) patřil k impulsům československé liberalizace od konce 50. let. Další romány: *Tankový prapor*, *Příběh inženýra lidských duší*, novela *Legenda Emöke* (na půdorysu příběhu namlouvání během letní rekreace autor ukazuje zákruty československého vývoje od druhé světové války).

Ve Škvoreckého románech je častá autobiografická postava Dannyho Smiřického; po r. 1968 Josef Škvorecký s manželkou Zdenou Salivarovou emigrovali do Kanady, kde (v Torontu) mj. založili exilové nakladatelství Sixty Eight Publishers, která vydávalo (v češtině) knihy současných českých autorů, jež tehdy nemohly z politických důvodů v Československu vycházet.

ARNOŠT LUSTIG (1926 – 2011; ČZ / Spojené státy): spisovatel židovského původu, za Druhé světové války vězněn v koncentračních táborech (uprchl), v 50. – 60. letech známý novinář, po r. 1968 emigroval do Spojených států. Jeho životním tématem je holokaust, jehož povahu ukazuje na příběhu mladých židovských dívek, které jsou často odhodlány se této zločinné mašinérii vzepřít. Novely *Dita Saxová*, *Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou*, *Nemilovaná (Z deníku sedmnáctileté Perly Sch.)*; povídkové soubory *Démanty noci*, *Hořká vůně mandlí*.

LUDVÍK VACULÍK (1926 – 2015; ČZ): spisovatel a novinář, jeho generační román *Sekyra* se stal jedním z mezníků liberálních 60. let. Autor petice *2000 slov*, která během Pražského jara 1968 žádala podněcující občanskou kontrolu nad reformním úsilím nové politické garnitury v čele s Alexandrem Dubčekem; petici podepsaly prakticky všechny tehdejší známé české osobnosti; Dubček ovšem odmítl sovětskou kritiku této akce, což bylo jedním z podnětů pro vojenskou invazi Sovětského svazu do Československa v srpnu 1968.

Vaculík se po Dubčkově pádu zařadil mezi významné aktivisty protirežimního disentu, organizoval *samizdatovou* (ilegálně a v nekomerčně vydávanou) *edici Petlice*. Po demokratické Sametové revoluci 1989 se zařadil mezi významné **fejetonisty**: soubory *Jaro je tady*, *Stará dáma se baví*, *Poslední slovo*, *Říp nevybuchl*; deníkové a autobiografické prózy *Český snář*, *Jak se dělá chlapec*, *Milí spolužáci*.

PAVEL KOHOUT (*1928; ČZ / Rakousko): spisovatel – hlavně dramatik – a novinář. Začínal budovatelskou literaturou v duchu socialistického realismu, ale v 60. letech byl jednou z hlavních postav tehdejší liberalizace československé kultury i společnosti. Po nastolení neostalinistické normalizace náležel k disidentskému hnutí. V r. 1978 se odstěhoval do Rakouska, kde působil jako uznávaný dramatik. Hry *Říkali mi soudruhu*, *August August, august* (o smutném klaunovi; politická alegorie z cirkusového prostředí), *Válka ve třetím poschodí* (absurdní drama), romány *Katyně* (bizarní příběh o škole pro katy), *Hvězdná hodina vrahů* (detektivní román z konce Druhé světové války v Praze), *Kde je zakopán pes* (deníková próza).

MILAN KUNDERA (*1929; ČZ / Francie): prozaik, dramatik a publicista, muzikolog, jeho román *Žert* o osudu mladého intelektuála v 50. – 60. letech se stal jedním ze symbolů doby směřující k Pražskému jaru. Kundera uplatňuje princip **vypravěčské polyfonie** (několik hlavních postav-vypravěčů, mezi nimiž autor nerozlišuje z hlediska svých sympatií; postup využíval už Dostojevskij, dnes jde o postmoderní trend. Kundera již od počátku své tvorby tematizoval – na tehdejší dobu velmi otevřeně – i erotiku (povídkový soubor *Směšné lásky*), v r. 1975 emigroval do Francie, kde dodnes žije, v posledních letech publikuje ve francouzštině, jeho eseje o umění jsou mezinárodně uznávány, často hledá paralely mezi literaturou a hudbou (obzvlášť se zabývá Leošem Janáčkem); další romány *Život je jinde*, *Nesnesitelná lehkost bytí*, *Nesmrtelnost*, *Nevědění*; povídkový soubor *Kniha smíchu a zapomnění*, divadelní hry *Majitelé klíčů*, *Jakub a jeho pán* (*Pocta Denisu Diderotovi*).

OTA PAVEL (1930 – 1973; vl. jm. Otto Popper): spisovatel a novinář, pocházel z židovské rodiny: za druhé světové války žili mimo Prahu, v r. 1942 byli nechtěnými svědky nacistického vyhlazení obce Lidice a Otův otec a starší bratři byli deportováni do nacistického koncentračního tábora, ale přežili. Po válce Ota Pavel pracoval jako sportovní novinář – svým časopiseckým a knižním reportážím dokázal dát rozměr obecného podobenství o lidském důvtipu, vůli a vytrvalosti (Emil Zátopek, Věra Čáslavská aj.): knižní soubory *Plná bedna šampaňského*, *Dukla mezi mrakodrapy*. Na sklonku života (ukráceného psychosomatickým onemocněním) napsal sérii úspěšných poetických vzpomínkových próz na dětství trávené z velké části v rybářském kraji na Berounce, ovšem v závěru poznamenané německou okupací: soubory *Jak jsem potkal ryby*, *Smrt krásných srnců*.

ZDENĚK SVĚRÁK – LADISLAV SMOLJAK:

Pražské *Divadlo Járy Cimrmana* vzniklo v r. 1967 rozvinutím námětu z oblíbeného rozhlasového pořadu. Hry divadla jsou založeny na mystifikaci – vědeckém bádání o životě a díle fiktivního zapomenutého českého génia, po němž je divadlo pojmenováno. Hry mají dvoudílnou kompozici: skládají se z odborného semináře, který paroduje upachtěnou pseudovědeckost moderní doby, a divadelní hry, která zlehčujícím způsobem napodobuje zejména české venkovské divadlo 19. století.

Klíčovými autorskými a hereckými osobnostmi se stali **Zdeněk Svěrák** (* 1936) a **Ladislav Smoljak** (1931 – 2010), zpočátku též **Jiří Šebánek** (1930 – 2007), z dalších herců jsou známí např. rozhlasový redaktor Miloň Čepelka, výtvarník Jaroslav Weigel († 2019) a herci Petr Brukner a Jan Hraběta. Hry *Akt*, *Vyšetřování ztráty třídní knihy*, *Dlouhý*, *Široký a Krátkozraký*, *Posel z Liptákova*, *Dobytí severního pólu*, *Blaník*, *Záskok*, *České nebe* aj.

VLADIMÍR PÁRAL (*1932; ČZ): prozaik, který vnesl v 60. letech do české literatury typ technického intelektuála odtažitého vůči režimu a uzavřeného do vlastního světa naplněného ironickou skepsí a erotickými vášněmi: romány *Katapult*, *Milenci a vrazi*, *Mladý muž a bílá velryba*, *Radost až do rána*, *Muka obraznosti*; když v 70. letech narazil na cenzuru, unikl do science fiction (*Romeo a Julie 2300*), po r. 1989 se vrátil k původní tematice, ovšem s ještě zesílenými sexuálními motivy (*Playgirls*).

JOSEF TOPOL (1935 – 2015; ČZ): dramatik, významná osobnost pražského Divadla Za Branou, které patřilo mezi symboly 60. let. Hry *Kočka na kolejích*, *Sbohem, Sokrate!*, *Hodina lásky*, *Hlasy ptáků*; otec postmoderního spisovatele Jáchyma Topola (romány *Sestra*, *Anděl*).

VÁCLAV HAVEL (1936 – 2011; ČZ): dramatik, esejista a politik,

pocházel z významné meziválečné podnikatelské rodiny, po komunistickém převratu nemohl studovat podle svých představ, ale prosadil se v divadelním prostředí (pražské Divadlo Na Zábradlí). Stal se jedním ze světově významných autorů absurdního dramatu, jež povýšil na propracovanou politicky adresnou reakci vůči aktuálním poměrům tzv. normalizace (československý neostalinismus v podmínkách sovětské vojenské okupace po r. 1968). Stal se klíčovou postavou československého protikomunistického disentu 70. – 80. let a vůdcem demokratické Sametové revoluce 1989, prezident Československa (1989 – 1992) a České republiky (1993 – 2003), mezinárodně respektovaný pro úsilí spojovat praktickou politiku s nadčasově chápaným smyslem. Hry *Zahradní slavnost*, *Pokoušení* (moderní variace na Goethova *Fausta*), *Audience*, *Vernisáž*, *Odcházení*; esej o normalizaci *Moc bezmocných*.

Alena Mornštajnová (*1963): spisovatelka, překladatelka (z angličtiny a ruštiny) a učitelka jazyků, rodačka z Valašska. Zaujala vypravěčskými prózami ve stylu postmoderně zabarveného realismu, s častými reminiscencemi do nedávné minulosti. Jejími hrdinkami jsou výstižně pojaté ženské postavy se složitým vnitřním životem. Romány *Slepá mapa*, *Hotýlek*, *Hana* (příběh na pozadí holokaustu za druhé světové války a tyfové epidemie v 50. letech).

Jiří Hájiček (*1967): pochází z jihočeského selského rodu postiženého komunistickou kolektivizací, svým spisovatelským stylem – pozvolným vyprávěním a bohatými introspektivními pasážemi – navazuje v postmoderním duchu na tradici české realistické venkovské prózy. Postavy jeho děl se často obracejí k osobní i rodové minulosti – odtud totiž pocházejí jejich bolestné a dosud vnitřně nezpracované zkušenosti. Romány *Selský baroko*, *Rybí krev* (kriticky o dopadu stavby jaderné elektrárny Temelín na okolní krajinu), *Dešťová hůl*, *Zloději zelených koní* (o ilegálních hledačích vltavínů), *Plachetnice na vinětech*. Povídkové soubory *Dřevěný nůž*, *Vzpomínky na jednu vesnickou tancovačku*.

